

РХІВ УКРАЇНИ

1974 4

57954ч

Архів України

ОРГАН ГОЛОВНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

№ 4 (126) 1974

Липень—серпень

Рік видання XXVIII
Видається з 1947 р.
Виходить раз на два місяці

ЗМІСТ

До завершення видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР»	3
О. Г. Мітюков — Радянське архівне будівництво на Україні в 1925—1930 рр. І Всеукраїнський з'їзд архівних працівників	10
Г. В. Стрельський — До питання про зберігання і використання документів ме- муарного характеру про Великий Жовтень на Україні	25

До 30-річчя визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників

Л. Б. Пількевич — Кінофотодокументи про боротьбу за визволення західних об- ластей України	31
М. О. Буцько — Донбас відбудовувала вся країна	42

ДОКУМЕНТИ

Л. І. Апанович — До 100-річчя з дня народження Д. І. Ульянова	49
---	----

ОБМІН ДОСВІДОМ

Ю. П. Ляпунов (Чернівці) — Відбір на державне зберігання та науково-технічне опрацювання документальних матеріалів Чернівецького держуніверситету	54
І. Ю. Мартосенко (Харків) — Створення об'єднаних архівних фондів у Харків- ському міськдержархіві	56
Е. П. Ковальова (Вінниця) — Тематика дослідження документів Вінницького обл- держархіву	58
Відзначення переможців у соціалістичному змаганні	61

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

- М. М. Кравець** (Чернівці) — Джерела з історії селянського руху у Східній Галичині в другій половині XIX ст. 63
- Д. С. Секиринський** (Сімферополь) — Документи фонду прокурора Сімферопольського окружного суду — цінне джерело з історії селянського руху в Таврійській губернії кінця XIX — початку XX ст. 66

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

- Л. І. Лелекова, М. М. Нестерець** — Тернопільський облдержархів 70
- М. А. Рябова** — Харківський облдержархів 71
- М. В. Делеган** — Філіал Закарпатського облдержархіву в м. Мукачевому 72

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- В. Г. Сарбей** — Архів Маркса і Енгельса, том XIV 75
- О. М. Пазяк, Б. Д. Нененко** — А. П. Коваль. Культура ділового мовлення. Писемне та усне ділове спілкування 77
- О. Я. Мацюк** (Львів) — Е. Л. Немировский. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров 78

По сторінках зарубіжних архівознавчих журналів

- В. П. Місюра** (Берегове) — Словацький журнал «Slovenska archivistika» 81

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- А. В. Кентій** — У Колегії Головархіву УРСР 84
- І. П. Кравченко** — Присудження премії Головархіву УРСР за кращу наукову працю 85
- М. Я. Петухов** — У Головній редакційній колегії «Історії міст і сіл Української РСР» 85
- К. І. Койфман** (Вінниця), **І. В. Субботіна** (Сімферополь), **Л. С. Бойцун** (Тернопіль), **З. С. Орлова** (Херсон) — До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників 86
- А. М. Аксьонов** — Хід республіканського огляду стану діловодства та архівів в установах і організаціях культури 89
- Н. П. Гусева** (Львів) — Семінар з питань наукової праці у Львівському облдержархіві 90
- І. Г. Кєрасіди** — Пересувна виставка ЦДАМЛМ УРСР 90
- Г. М. Ключкін** — Наукова конференція Київського облдержархіву 91
- Е. Я. Яновський** (Харків) — Кушова нарада у м. Харкові про роботу госпрозрахункових відділів 92
- Ф. П. Спиридонов** (Чернівці) — Кушові семінари архівістів Чернігівщини 93
- Г. І. Борисова, Г. Д. Андросова** (Чернівці) — Наукова конференція, присвячена 125-річчю повстання під проводом Лук'яна Кобилиці 94
- Т. В. Безпалова** (Суми) — Нарада і семінар архівістів Сумщини 94
- Л. В. Виноградова** (Херсон) — Нарада працівників архівних установ Херсонської області 95
- М. В. Делеган** (Мукачеве) — Урочисті збори у філіалі Закарпатського облдержархіву у м. Мукачевому 95

Редакційна колегія:

О. Г. Мітюков (головний редактор), Н. Ф. Врадій, Л. З. Гісцова, В. О. Замлинський, В. С. Коновалова, І. П. Кравченко (заст. головного редактора), В. В. Кузьменко, М. О. Місерман, Б. Д. Нененко, М. Г. Савченко, З. О. Сендик, Г. Я. Сергієнко, В. І. Стрельський, Т. В. Студенніков, Є. П. Шаталіна.

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.

Телефони: 76-81-33, 71-97-64, 71-97-63.

© Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, 1974 р.

БФ 07424. Підписано до друку 14.VIII 1974 р. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. арк. 6. Умовн. друк. арк. 9,6. Обл.-вид. арк. 9,8. Тираж 19400. Зам. К-99. Ціна 30 коп.

Друкарня видавництва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

До завершення видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР»

У січні 1974 р. з виходом у світ тому «Кримська область» завершилася підготовка і видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР», здійснена у відповідності з постановою ЦК Компартії України від 29 травня 1962 р.¹ Внаслідок проведеної роботи, як відзначило Бюро Відділення історії Академії наук Союзу РСР на своєму засіданні 5 лютого 1974 р., її автори «створили фундаментальну наукову працю в галузі радянської історичної науки та її важливої частини — історичного краєзнавства»².

Загальний обсяг 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» становить 2361,33 авт. аркуша. В ній вміщено 1316 нарисів з історії обласних, міських і районних центрів та інших найбільш значних населених пунктів, а також 8319 історичних довідок про селища міського типу і села — центри селищних і сільських Рад.

Видання містить 9916 ілюстрацій, в тому числі чорно-білі текстові ілюстрації, чорно-білі і кольорові вклейки, численні схеми і карти. У всіх томах вміщено велику кількість унікальних фотодокументів, виявлених в архівах і музеях, а також одержаних від населення, переважна частина яких ще не публікувалась. Багато фотографій, що відображають сьогодишнє життя міст і сіл республіки, виготовлено спеціально для цього видання.

Є всі підстави для висновку про те, що зроблено значний крок вперед у справі розвитку історичного краєзнавства в нашій республіці, у вивченні історії її міст і сіл. Вперше всі міста, більшість селищ міського типу і значна кількість сіл в масштабах всієї України одержали свою досить детальну «біографію».

В центрі уваги історії міст і сіл — радянські люди-трудівники. Що дала їм, їх дітям Радянська влада, як змінився їх побут, культура, свідомість, — ось питання, на які в першу чергу дає відповідь це видання. У виданих томах є багато фактів, що свідчать про великі переваги соціалізму над капіталізмом, про глибокі соціальні і економічні перетворення, які змінили обличчя міст і сіл нашої республіки, суспільне і особисте життя трудящих.

В історії міст і сіл дається розгорнута картина боротьби за встановлення Радянської влади на місцях і захисту її завоювань в роки громадянської війни, широко висвітлюється процес соціалістичного будівництва, підпільна і партизанська боротьба в містах і селах у роки Великої Вітчизняної війни, відбудова міст і сіл України в післявоєнні роки, трудовий героїзм широких мас трудящих, зростання їх добробуту, поліпшення побутових умов, піднесення культури.

¹ П. Т. Тронько. Літопис героїчної боротьби (Про видання «Історії міст і сіл Української РСР»).— Комунист України, 1972, № 11, стор. 63—71.

² Постанова Бюро Відділення історії Академії наук СРСР «Про досвід підготовки і видання «Історії міст і сіл Української РСР» в 26 томах» від 5 лютого 1974 р.

Велика кількість фактів, наведених в історії міст і сіл, цілком спростовує буржуазно-націоналістичні перекинуття історії України про безкласовість українського суспільства, про те, що українському народу була чужа соціалістична революція, що Радянську владу йому нав'язали ззовні. Численні факти показують, що український народ разом з російським народом піднявся на боротьбу за нове життя, яке він завоював своєю кров'ю. В боротьбі за перемогу соціалістичної революції ще більше зміцніла непорушна дружба українського і російського народів, народів всієї країни.

Особливе місце в цьому виданні належить підготовці томів, присвячених Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Волинській, Львівській, Ровенській і Тернопільській областям, які до 1939—1945 рр. входили до складу буржуазних держав. Названі томи, по суті, є першим дослідженням, що дає систематизований виклад і марксистсько-ленінське трактування історичного минулого цих областей. Це ж треба сказати і про придунайські землі, історія яких висвітлена в томі, присвяченому Одеській області. А ці всі томи становлять майже третину 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР».

Очевидною цінністю видання є також те, що в ньому в широкому плані висвітлюється вирішальна роль народних мас в історії, наведені тисячі імен активних учасників класових битв, борців за перемогу Радянської влади, героїв праці довоєнних п'ятирічок, імена багатьох з яких були раніше невідомі або незаслужено забуті. Гідне місце на сторінках видання знайшли сотні нових імен учасників підпілля і партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни, героїв трудового фронту післявоєнного часу.

Характерною особливістю цієї великої праці є те, що написана вона головним чином не професіоналами вченими-істориками, а силами широкої громадськості — працівниками місцевого партійного і радянського апарату, культурно-освітніх установ, архівів, вчителями, любителями-краєзнавцями, журналістами, ветеранами революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, передовиками виробництва. Багатотисячний колектив учасників створення історії міст і сіл працював на громадських засадах, без будь-якої матеріальної винагороди.

Для загального керівництва всією роботою по підготовці видання ЦК Компартії України затвердив Головну редколегію в складі вчених республіки — істориків, економістів, літературознавців, мовознавців і інших спеціалістів*.

На місцях керівництво підготовкою окремих томів було покладено на обласні комітети партії, яким доручалось сформувати редколегії томів, направляти і контролювати всю роботу. В районах за підбір авторів і підготовку нарисів та довідок про певні населені пункти відповідальність несли районні і міські комітети партії. Така система організації роботи стала однією з найважливіших умов, що забезпечили успіх видання.

Велику роботу по наданню науково-методичної допомоги обласним редколегіям томів і їх авторським колективам провів відділ історії міст і сіл Інституту історії Академії наук УРСР і спеціальна редакція в складі Головної редакції Української Радянської Енциклопедії, створені Президією Академії наук УРСР.

На згадуваному засіданні Бюро Відділення історії АН СРСР 5 лютого ц. р. високо оцінений внесок у підготовку 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» державних архівів республіки, документальні

* В процесі своєї діяльності Головна редколегія зазнала в своєму складі змін. Нині до неї входять: П. Т. Тронько (голова), М. П. Бажан, М. К. Білогуров, І. К. Білодід, П. П. Гудзенко, Т. І. Дерев'янкін, І. І. Компанієць (заступник голови), Ю. Ю. Кондуфор, С. М. Королівський, О. Г. Мітюков, І. Д. Назаренко, П. М. Овчаренко, С. Д. Пількевич, І. Д. Ремезовський, І. С. Слабеев (відповідальний секретар), К. К. Цілуйко, А. Г. Шевелев (заступник голови).

багатства яких стали основним джерелом для написання такого ґрунтовного дослідження. За насиченістю фактичним матеріалом це видання є нині найґрунтовнішим дослідженням історії Радянської України. Без перебільшення можна сказати, що його здійснення стало можливим завдяки активній участі у цій праці більше ніж двохтисячного колективу працівників державних архівів УРСР.

Ще наприкінці 50-х — на початку 60-х років у державних архівах проводилося виявлення документів з історії населених пунктів областей, створювалися тематичні картотеки. Після прийняття постанови ЦК Компартії України про підготовку історії міст і сіл, якою були визначені науково-політичні, методологічні й організаційні принципи видання, архівісти республіки провели значну роботу по розширенню джерельної бази з історії Радянської України. Протягом 1962—1973 рр. на державне зберігання було прийнято 12,6 млн. справ документів республіканських міністерств і відомств, обласних, міських, районних установ, організацій і підприємств, велику кількість особових фондів Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, визначних учених, передовиків промисловості і сільського господарства, діячів літератури і мистецтва.

З метою поповнення своїх фондів архівісти республіки виїздили до Москви та Ленінграда, братніх республік, де в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центральному державному архіві Радянської Армії, Центральному державному архіві Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР, Центральному державному історичному архіві СРСР, Центральному державному архіві народного господарства СРСР, Центральному державному архіві Військово-Морського Флоту СРСР, Центральному державному архіві кінофотодокументів СРСР, Центральному державному архіві давніх актів СРСР, центральних державних архівах Молдавської РСР, Білоруської РСР, Литовської РСР та в ряді інших виявили і одержали за допомогою працівників цих архівів 15 тис. аркушів копій та понад 500 тис. кадрів мікрофотокопій документів з історії України.

По міжбібліотечному абонементу з бібліотек ім. Леніна в Москві, ім. Салтикова-Щедріна в Ленінграді, ім. Короленка в Харкові, з науково-довідкових бібліотек центральних архівів Союзу РСР отримано багато рідкісних книг з історії міст і сіл України, більшість з яких замікروفільмовані. Мікروفільми документів, в яких відбиті окремі історичні події нашої країни, надійшли до державних архівів республіки з Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Румунії, Сполучених Штатів Америки. У державних архівах республіки нині зосереджено понад 30 млн. справ документів.

Авторські колективи томів історії міст і сіл у своїй роботі широко використовували інформацію про склад і зміст фондів архівів, що міститься у документальних публікаціях. Протягом 1961—1973 рр. в республіці видано 91 документальний збірник загальним обсягом 2509 друкованих аркушів. На сторінках журналів, в республіканській та місцевій пресі опубліковані понад 7 тис. статей і повідомлень, в яких висвітлювались події дореволюційної історії, боротьба за встановлення Радянської влади на місцях, захист її завоювань у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєни, хід соціалістичного і комуністичного будівництва. Опублікована велика кількість документів про партизанську боротьбу в роки Великої Вітчизняної війни, про трудовий героїзм, зростання добробуту трудящих.

Значну увагу державні архіви приділяли підготовці науково-довідкового апарату: путівників по своїх фондах, списків населених пунктів та залізничних станцій, довідок і картотек з історії населених пунктів з усіма їх перейменуваннями, довідників з історії адміністра-

тивно-територіального поділу областей. Протягом 1961—1973 рр. були підготовлені і видані 16 путівників по фондах обласних державних архівів та їх філіалів.

Архівні установи республіки з самого початку роботи по написанню історії міст і сіл стали загальноновизнаними центрами в справі подання методичної допомоги авторам історії міст і сіл у їх праці над джерелами. ЦДАЖР УРСР, ЦДІА УРСР у м. Києві та ЦДІА УРСР у м. Львові, обласні державні архіви, у фондах яких зосереджені найцінніші матеріали з історії України, систематично інформували обласні редколегії про наявні документи з історії міст і сіл. З цією метою в державних архівах республіки було переглянуто 1,5 млн. справ документів.

На документи, що містили дані з історії населених пунктів, складались спеціальні каталоги, які нараховують тепер 1,6 млн. карток. Тільки в географічному каталозі ЦДІА УРСР у м. Києві складено понад 300 тис. карток з відомостями про 20 тис. населених пунктів України за XVI—XX ст., у Вінницькому облдержархіві — 97 тис. Більше ніж по 50 тис. карток нараховують географічні каталоги Київського, Херсонського, Чернігівського облдержархівів. Переважна більшість карток складена з докладними анотаціями, що значно прискорювало пошуки дослідниками необхідних матеріалів.

Спеціальні каталоги та покажчики на матеріали з історії міст і сіл складалися також на основі вивчення різних друкованих видань. З цією метою працівники державних архівів переглянули понад 60 тис. томів книг, підшивок газет, журналів та інших видань.

Значний обсяг роботи, пов'язаний з підготовкою історії міст і сіл, виконав Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, колектив якого на замовлення авторів і обласних редколегій виготовив понад 6 тис. фотоілюстрацій для цього видання, організував фотографування сучасних подій та видів міст і сіл та виявлення ілюстративного матеріалу в державних архівах Москви і Ленінграда, музеях, фотоінформаційних фондах РАТАУ і ТАРС, видавництвах, редакціях газет і журналів. Близько 600 видів багатьох дореволюційних міст України було одержано від відомого ленінградського колекціонера поштових листівок М. С. Тагіна.

В період підготовки історії міст і сіл значно розширили свою роботу читальні зали архівів. Якщо до написання історії міст і сіл в них в середньому працювало 2,5 тис. дослідників на рік, то в 1962—1972 роках щороку читальні зали відвідувало вже по 6 тис. дослідників. Їм було видано більше мільйона справ архівних документів, 10 тис. фотодокументів.

В читальних залах архівів проводились конференції і наради з дослідниками. Працівники Львівського, Запорізького, Кримського, Тернопільського та ряду інших облдержархівів виїжджали на місце для надання методичної допомоги районним і міським комісіям по підготовці нарисів з історії міст і сіл. Використання документів з історії населених пунктів популяризувалось через пресу, радіо, телебачення, фотогозети, шляхом читання лекцій. Лише працівники Кіровоградського облдержархіву прочитали 128 лекцій з історії населених пунктів області.

Значну допомогу авторським колективам з історії міст і сіл надавав науково-інформаційний бюлетень Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР «Архіви України». В ньому систематично друкувалися бібліографічні переліки, методичні поради, статті оглядового характеру, тематичні і пофонові огляди. Протягом ряду років в бюлетені велась спеціальна рубрика по обміну досвідом джерелознавчого забезпечення підготовки історії міст і сіл республіки. Важливу роль відіграла публікація на сторінках бюлетеня бібліографічного покажчи-

ка відомого українського бібліографа Ф. П. Максименка «Зібрання історичних відомостей про населені пункти Української РСР».

Працівники архівних установ республіки брали безпосередню участь у написанні історії міст і сіл Української РСР, працюючи в складі обласних редколегій, міських і районних редакційних комісій, робочих груп та авторських колективів. Лише в складі обласних редколегій зазначені в реквізитах томів прізвища 24 працівників державних архівів, серед них колишній директор Чернігівського облдержархіву М. Т. Яцура, директор Хмельницького облдержархіву І. В. Гарнага, директор Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР Г. С. Пшеничний, директор Миколаївського облдержархіву Ш. С. Людковський, завідуючий архівним відділом Закарпатського облвиконкому Д. П. Попович, директор Запорізького облдержархіву Л. Ф. Крупіна, завідуючий архівним відділом Івано-Франківського облвиконкому Г. М. Педашенко, заступник директора Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові А. Г. Сисецький, директор Тернопільського облдержархіву М. М. Нестерець, завідувач архівним відділом Херсонського облвиконкому О. Н. Корольова, директор Чернівецького облдержархіву Д. П. Скурлатов та інші. Ряд працівників архівних установ, зокрема ст. науковий співробітник Чернівецького облдержархіву Г. С. Цебенко, працювали відповідальними секретарями обласних редколегій. У всіх 26 томах історії міст і сіл названо більше 100 прізвищ архівістів, які брали найактивнішу участь у її створенні. Всі державні архіви виділяли своїх працівників для роботи в групах по написанню історії міст і сіл.

Безпосередньо науковими співробітниками архівних установ для багатотомної історії міст і сіл республіки написано більше 500 нарисів та історичних довідок. Так, працівники Хмельницького облдержархіву написали 10 статей, 7 з них підготовлено директором облдержархіву І. В. Гарнагою; 4 нариси і 30 довідок з історії міст і сіл Львівської області написали працівники Львівського облдержархіву; 14 нарисів і 28 довідок підготували полтавські архівісти.

Значний внесок працівники архівних установ зробили в редагування та рецензування підготовлених для томів матеріалів. Вони прорецензували понад 2700, відредагували більше 3000 нарисів і довідок. Особливо велику роботу в цьому плані провели працівники Житомирського, Івано-Франківського, Кіровоградського, Тернопільського, Херсонського, Черкаського і Чернігівського облдержархівів. Архівісти вчитали верстки 600 нарисів і 3 тис. довідок, перевірили майже всі посилання на джерела.

Ряд державних архівів республіки провели велику роботу по ілюструванню томів. Зокрема, 930 фотодокументів підібрали й анотували працівники Запорізького облдержархіву, по 300—500 і більше фотодокументів — Миколаївський, Тернопільський, Чернівецький облдержархіви. Велику роботу проведено щодо дешифрування фотодокументів, уточнення вірогідності зображених явищ і подій, дат знімання тощо.

В державних архівах західних областей, де більшість документів відкладалася іноземними мовами, архівісти здійснювали їх переклад на українську мову. Особливо багато зроблено в цьому напрямі працівниками Закарпатського облдержархіву (переклади з латинської, угорської, чеської, німецької мов); Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові (з німецької та польської мов); Чернівецького облдержархіву (з румунської та німецької мов); архівісти відчитували всі палеографічно складні тексти документів. Без перебільшення можна сказати, що кожний працівник державних архівів зробив певний внесок у підготовку історії міст і сіл республіки.

Завдяки величезній роботі, проведеній працівниками державних архівів республіки при підготовці 26-томної «Історії міст і сіл Україн-

ської РСР», у науковий обіг введено велику кількість раніше невідомих документів, що дало змогу по-новому, повніше висвітлити ряд історичних подій. Це стосується, зокрема, героїчних боїв перших днів Великої Вітчизняної війни на території республіки в західних прикордонних зонах, 73-денної мужньої епопеї захисників Києва, оборони Одеси, Севастополя, Керчі, битв за Придніпров'я і Донбас. Вже відомий приклад, коли були виявлені численні документи про Дубровицьке збройне повстання трудящих на Поліссі проти петлюрівщини. Знайдені документи допомогли відтворити картину спільної боротьби українських і білоруських трудящих з петлюрівцями та німецькими окупантами, білополяками і контрреволюційними військами ЗУНР за встановлення на Поліссі Радянської влади, про партійних керівників повстання, військову й організаційну допомогу повсталим з боку В. І. Леніна, Я. М. Свердлова, ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У.

Архівні матеріали допомогли уточнити дати встановлення Радянської влади в містах Криму, заснування ряду колгоспів на Черкащині, проведення перших виборів до місцевих Рад депутатів трудящих у Прикарпатті, діяльність соратників В. І. Леніна на Кіровоградщині. Документи Чернівецького облдержархіву допомогли встановити, що і після поразки відомого в історії Хотинського повстання в січні 1919 р. боротьба трудящих продовжувалася, діяли підпільні комуністичні і молодіжні організації. Завдяки документам філіалу Закарпатського облдержархіву в м. Мукачевому встановлено імена перших червоногвардійців 1919 р. у с. Ракошині, імена добровольців, які вступили в чехословацький корпус під час Великої Вітчизняної війни. Такі приклади можна навести по кожному з 26 томів історії міст і сіл республіки.

У процесі підготовки 26-томного видання нагромаджений величезний документальний матеріал. Враховуючи його виняткове значення, Головна редакційна колегія «Історії міст і сіл Української РСР» 24 грудня 1969 р. та 14 серпня 1970 р. прийняла постанови про впорядкування і передачу на державне зберігання документів, що відклалися в процесі написання історії міст і сіл. Архівне управління при Раді Міністрів УРСР видало накази від 25 січня 1970 р. «Про створення в ЦДАЖР УРСР колекції «Документи і матеріали з історії міст і сіл Української РСР» та від 16 серпня 1971 р. «Про упорядкування та забезпечення зберігання документальних матеріалів обласних редколегій томів, міських і районних комісій та авторських колективів «Історії міст і сіл Української РСР». ЦДАЖР УРСР встановив контроль за станом зберігання та упорядкування документів Головної редакційної колегії редакції історії міст і сіл, Головної редакції УРЕ, відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР, ряду республіканських міністерств і відомств.

Велику роботу, спрямовану на впорядкування документальних матеріалів, що відклалися в роботі обласних редколегій томів, міських і районних комісій, провели архівні установи в областях республіки. Цьому сприяла розробка Архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР «Методичних вказівок про основні принципи упорядкування та передачі на державне зберігання документальних матеріалів обласних редколегій томів, міських і районних комісій та авторських колективів «Історії міст і сіл Української РСР».

Обласні державні архіви республіки вже прийняли на зберігання понад 10 тис. справ документів з історії міст і сіл. Великі за обсягом фонди створені у Дніпропетровському облдержархіві (1049 справ), Полтавському (938), Черкаському (600), Одеському (593). Однак частина документів ще не надійшла на державне зберігання, і завдання архівних установ полягає в тому, щоб зібрати і забезпечити їх зберігання та подальше використання.

Значення «Історії міст і сіл Української РСР» не обмежується лише її науковими рамками, її пізнавальною стороною. Як відзначалось, у створенні праці брали участь десятки тисяч людей, для яких це було хорошою школою, сприяло кращому розумінню історичного процесу, дало навички самостійної творчої роботи. Зібраний фактичний матеріал, лише частина якого, причому менша, потрапила на сторінки видання, в руках учителів став важливою підмогою в учбовому процесі і позакласній роботі, поповнив фонди шкільних і самодіяльних краєзнавчих музеїв у містах і школах, на фабриках і заводах.

«Історія міст і сіл Української РСР» стала цінним посібником для працівників ідеологічного фронту, які ведуть агітаційно-масову роботу серед населення, лекторів, пропагандистів, працівників газет, радіо і телебачення. Видання широко використовується також в культурно-освітній роботі.

Створення «Історії міст і сіл Української РСР» — не епізодичне явище, не короткочасна кампанія. Це логічне продовження процесу розвитку історичної науки в нашій країні. Нині незаперечним є той факт, що народ, який творить історію, прагне до все глибшого самопізнання, намагається глибше усвідомити свої великі звершення.

Поява «Історії міст і сіл Української РСР» є продовженням і логічним розвитком ідеї, висунутої Максимом Горьким більше сорока років тому, про створення з участю громадськості історії фабрик і заводів. Те, що зроблено в нашій республіці, є не тільки продовженням в нових умовах початого з ініціативи великого пролетарського письменника, але і певним кроком вперед у вивченні історії, в пропаганді революційних, бойових і трудових традицій народу на прикладі розвитку окремих міст і сіл.

**РАДЯНСЬКЕ АРХІВНЕ БУДІВНИЦТВО НА УКРАЇНІ
В 1925—1930 рр. І ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД
АРХІВНИХ ПРАЦІВНИКІВ**

О. Г. МІТЮКОВ

Перехід Радянської країни до мирної праці і відбудова народного господарства, зруйнованого в роки першої світової і громадянської воєн, вимагали відповідної перебудови місцевих органів державної влади і управління, дальшого розвитку соціалістичної демократії, широкого залучення робітників і селян до управління державою. Важливе значення для перебудови місцевих органів державної влади, поліпшення державного апарату і наближення його до населення мало проведення реформи адміністративно-територіального поділу УСРР. Тому друга сесія ВУЦВК восьмого скликання 12 квітня 1923 р. прийняла постанову про новий поділ республіки на округи та райони: замість 102 повітів було утворено 53 округи, а замість 1989 волостей — 706 районів¹.

Дальше удосконалення адміністративно-територіального поділу було пов'язане з ліквідацією губерній, які після заміни волостей і повітів округами та районами стали фактично зайвою ланкою в системі державного управління на місцях. Тому жовтневий (1924 р.) Пленум ЦК КП(б)У прийняв рішення про ліквідацію губерній і перехід на триступеневу систему управління. Це рішення було підтримане IX Всеукраїнським з'їздом Рад, який запропонував Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітету провести його в життя. 3 червня 1925 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про ліквідацію губерній та перехід на триступеневу систему управління», згідно з якою на території України, не рахуючи АМСРР, з 15 червня встановлювався новий адміністративно-територіальний поділ: замість 9 губерній було утворено 41 округ².

Перехід на триступеневу систему управління вимагав корінної перебудови мережі архівних установ, наближення архівів до окружного партійного і радянського апарату, до державних, громадських і кооперативних установ і організацій окружної ланки.

У зв'язку з цим перед Центральним архівним управлінням УСРР постало ряд складних організаційних питань. По-перше, необхідно було створити на місцях окружні архівні управління, забезпечити їх кадрами; по-друге, вжити невідкладних заходів щодо концентрації в архівосховищах документів губернських установ, що ліквідувалися, а також матеріалів діючих окружних установ та організацій.

У липні 1925 р. Укрцентрархів розробив спеціальну інструкцію, яка регламентувала основні напрями діяльності окружних архівних управлінь³. На окрархи I категорії покладалися завдання організації і конт-

¹ Історія держави і права Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 392.

² Там же, стор. 394.

³ Окружні архівні управління як місцеві органи ЦАУ УСРР розподілялися на три групи: I — Чернігів, Полтава, Одеса, Катеринослав, Кам'янець-Подільський, Житомир і Артемівськ; II — Київ, Харків, Вінниця, Умань, Ніжин, Суми, Миколаїв, Луганськ, Херсон, Запоріжжя і Донецьк; III — решта 23 округи (ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 2, спр. 143, арк. 29—30).

ролю за станом архівної справи в межах округу, керівництво діяльністю окружних історичних архівів*, попереднє розбирання документів ЄДАФ та їх розподіл між центральними і окружними історичними архівами. При окрархах I категорії створювалися експертно-розбірні комісії. До обов'язків окружних архівних управлінь II і III категорій входили контроль за станом архівної справи в округах, прийом архівних матеріалів від окружних установ та концентрація їх у резервних архівосховищах. Розбирання матеріалів у цих сховищах здійснювали експертні комісії окрархів I категорії.

До кінця 1925 р. окружні архівні управління були організовані в 37 округах, у січні 1926 р. розпочали роботу Могилів-Подільський, Коростенський і Маріупольський окрархи⁴. У липні 1925 р. Молдавський обласний комітет КП(б) прийняв рішення про створення Центрархіву Молдавії⁵, який розпочав роботу 1 серпня 1925 р. Таким чином, на початку 1926 р. організація мережі окружних архівних управлінь була завершена.

У зв'язку із змінами, що відбулися в організації мережі архівних установ, ВУЦВК і РНК УСРР 4 листопада 1925 р. затвердили нове «Положення про Центральне архівне управління УСРР (Укрцентрархів) та його місцеві органи»⁶, згідно з яким Укрцентрархів здійснював загальне керівництво архівною справою, вирішував питання концентрації документів в архівосховищах, організовував публікацію архівних матеріалів.

У безпосередньому підпорядкуванні Укрцентрархіву перебували: у Харкові — Центральний архів революції, Центральний історичний архів та Центральний архів праці; у Києві функціонував відділ Центрального історичного архіву з підвідділами архіву стародавніх актів та історичним. Нове положення також регулювало відносини Укрцентрархіву з Істпартом та Істпрофом. Всі завдання цих органів щодо виявлення, систематизації і наукової обробки потрібних їм документів проводилися архівними установами через Укрцентрархів.

Створення 41 окружного архівного управління замість 9 губернських вимагало вирішення в терміновому порядку питання укомплектування їх підготовленими архівними кадрами і забезпечення приміщеннями для концентрації документів. Це питання ускладнювалось ще й тим, що більшість окрархів організовувалася в містах, де до цього часу взагалі не існувало архівних установ.

З метою вирішення назрілих питань архівного будівництва та перспектив його розвитку Президія ВУЦВК дозволила Укрцентрархіву скликати Перший всеукраїнський з'їзд архівних працівників, який відбувся 8—13 травня 1926 р. в Харкові. В його роботі взяли участь 70 делегатів від центральних архівів, окружних архівних управлінь, архівів центральних установ і організацій, а також представники Істпарту ЦК КП(б)У, Центрархівів РСФРР і Грузії, Укрнауки Наркомосвіти УСРР, Книжкової палати УСРР. Від імені архівістів Російської Федерації з'їзд привітав заступник завідуючого Центрархівом РСФРР В. В. Максаков⁷, який відзначив, що архівісти України та інших союзних республік вперше роблять таку нову справу, якою є «створення єдиних державних архівних національних фондів»⁸.

* Окружні історичні архіви створювалися лише при окрархах I категорії.

⁴ Бюлетень Укрцентрархіву, 1926, № 1(3), стор. 10.

⁵ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 2, спр. 130, арк. 32.

⁶ Збірник Указонень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України, 1925, № 82, Відділ перший, ст. 485.

⁷ Архівна справа, 1927, кн. 2-3, стор. 13—14.

⁸ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 3, спр. 53, арк. 8.

У доповіді «Діяльність та чергові завдання Укрцентрархіву», з якою виступив його завідуючий М. А. Рубач*, підкреслювалося, що одним із першочергових завдань архівного будівництва на Україні було поліпшення матеріальної бази архівних установ, удосконалення їх внутрішньої структури, зміцнення окрархівів, подання їм допомоги в упорядкуванні архівних фондів та організації виявлення історико-революційних документів. У доповіді наголошувалося на необхідності тісніше пов'язувати діяльність архівних установ з політичним життям країни. Архіви, в яких зосереджувались великої політичної і наукової ваги документи, зобов'язані були їх всебічно використовувати. Велике значення надавалось налагодженню тісного співробітництва старих спеціалістів архівної справи з молодими працівниками архівів — комуністами і комсомольцями, радянською громадськістю, працівниками освіти, студентською молоддю.

У резолюції з'їзду відмічалось, що, незважаючи на надзвичайно тяжкі умови діяльності архівних установ (нестача матеріальних коштів, штатів, незабезпеченість приміщеннями для архівосховищ), в архівному будівництві було досягнуто значних результатів. З'їзд відзначив, що централізація архівної справи й організація ЄДАФ у республіці, який впорядковується за єдиною системою, довели свою життєвість, і основи радянської політики в галузі архівного будівництва помітно засвоюють широкі кола працівників державних і громадських установ⁹. Організація окружних архівних управлінь сприяла зберіганню архівних фондів місцевих установ. Ставилось завдання шляхом зміцнення існуючої мережі архівних установ та організації історичних архівів сконцентрувати і впорядкувати всі архівні матеріали Української РСР.

З'їзд вказав на важливість виявлення і концентрації архівних матеріалів з історії Жовтневої революції і громадянської війни як на першочергове завдання архівних установ. Оскільки не було ще вирішене до кінця питання концентрації документів ліквідованих губернських установ, з'їзд визнав за необхідне організувати в колишніх губернських центрах крайові історичні архіви, які перебували на державному бюджеті і безпосередньо підпорядковувались Центральному архівному управлінню УСРР¹⁰.

У резолюції з'їзду засуджувалась тенденція децентралізації архівної справи, яка проявлялась в намаганні окремих установ і організацій створювати самостійні централізовані відомчі архіви. Разом з тим зверталася увага архівних установ на необхідність належного задоволення довідкових потреб діючих державних, громадських і кооперативних установ і організацій.

Важливі питання концентрації архівних матеріалів у відповідних за профілем архівах були порушені у доповіді «Розподіл та концентрація архівних матеріалів і схема архівосховищ», тези якої були затверджені з'їздом. Тези рекомендували принципи і схему розподілу документів ЄДАФ УСРР між різними типами архівосховищ республіки. Архівні матеріали колишніх губернських установ України поділялись на такі основні групи: I — архівні фонди установ до кінця XVIII ст., до фактичного запровадження губернського загальноросійського поділу; II — архівні фонди установ після запровадження губернського поділу протягом XIX та початку XX ст. і III — архівні фонди нових установ, що виникли після Лютневої революції й існували за громадянської війни та в період радянського будівництва.

* Рубач Михайло Абрамович — український радянський історик, доктор історичних наук (з 1943 р.), професор (з 1945 р.). У 1925—1931 рр. завідуючий Центральним архівним управлінням УСРР.

⁹ Архівна справа, 1927, кн. 2-3, стор. 31.

¹⁰ Там же, стор. 32.

Архівні фонди I групи, що становили невелику частину архівних матеріалів, незалежно від масштабу установ, до діловодства яких вони належали, концентрувалися в центральних історичних архівах Харкова та Києва. Архівні матеріали II групи зосереджувалися як правило в крайових історичних архівах, а архівні матеріали III групи — в Центральному архіві революції або в історико-революційних відділах крайових історичних архівів. Всі інші архівні фонди, які не входили до складу центральних і крайових історичних архівів, мали концентруватися в окружних архівних управліннях.

Велика увага приділялася питанню концентрації і розподілу історико-революційних фондів між архівами, документів партійних і профспілкових установ і організацій. Так, документи центральних партійних установ та організацій повинні були концентруватися в Центральному архіві революції в складі окремого партійного відділу, а фонди колишніх губернських партійних установ — у крайових історичних архівах, де організовувалися спеціальні секції партійних матеріалів (партсекції). Архіви ліквідованих повітових та інших партійних організацій зосереджувалися відповідно у крайових історичних архівах та в окружних архівних управліннях. У Центральному архіві праці мали концентруватися фонди центральних профспілкових організацій та документи інших установ, які були органічно пов'язані з профспілками і мали відношення до історії праці. Архіви колишніх губернських профспілкових організацій та зв'язаних з ними інших установ зосереджувалися в крайових історичних архівах та архівосховищах окрархів, створюючи там спеціальні секції в історико-революційних відділах¹¹.

Актуальні питання діяльності архівних установ України були порушені у доповіді акад. Д. І. Багалія «Видавнича робота Укрцентрархіву». З'їзд визнав, що основним завданням видавничої діяльності архівних установ є видання документів з історії соціально-економічного розвитку України, особливо з історії революційного руху. Для ознайомлення наукової громадськості зі складом і змістом архівних фондів рекомендувалося складати огляди, описи, покажчики тощо.

Досвід архівних установ в організації роботи архівних частин відомств знайшов своє узагальнення в рекомендаціях щодо форм і методів інструкторської роботи окрархів, яка пов'язувалася з діяльністю окрвиконкомів і райвиконкомів. Окрархам рекомендувалося систематично ставити на розгляд окрвиконкомів питання про стан архівної справи, виступати з доповідями про архівну роботу на нарадах секретарів райвиконкомів, на зборах партійного і радянського активу.

З'їзд прийняв спеціальну резолюцію про мережу архівних кореспондентів. У відповідності з розробленою інструкцією вони інформували архівні установи про бездоглядні архівні матеріали та про архіви, що перебували під загрозою знищення, пропагували і популяризували архівну справу серед громадськості, здійснювали контроль за виконанням архівного законодавства УСРР. За станом на 1 січня 1929 р. мережа архівних кореспондентів у республіці становила вже 635 чол.¹² За допомогою кореспондентів архівні установи виявили і зосередили в своїх сховищах велику кількість історико-революційних матеріалів. Досвід організації їх роботи дістав схвалення в архівістів інших союзних республік.

В рішеннях I з'їзду архівних працівників знайшло відображення й питання створення загальносоюзного органу по керівництву архівною справою в нашій країні. Досвід архівного будівництва після утворення Союзу РСР настійно вимагав організації центрального органу по керівництву архівною справою. Про це говорилося у виступах на з'їзді: «Са-

¹¹ Архівна справа, 1927, кн. 2-3, стор. 34—35.

¹² Бюлетень ЦАУ УСРР, 1927, № 12(32), стор. 7.

ме життя висуває утворення Центрархіву СРСР. Це необхідно, по-перше, для завідування архівними фондами загальносоюзних наркоматів, по-друге, щоб упорядкувати архівну справу у всьому СРСР»¹³. Організація загальносоюзного архівного органу відповідала й самому принципіві централізації архівної справи в країні. Остаточного питання утворення Центрархіву СРСР було вирішене в 1929 р.¹⁴

Перший всеукраїнський з'їзд архівних працівників відіграв помітну роль в історії архівного будівництва на Україні. В його рішеннях знайшли ґрунтовне відображення найважливіші питання практичної діяльності архівних установ. Зокрема, з'їзд ще раз підкреслив непорушність ленінського принципу централізації архівної справи, намітив схему концентрації і розподілу архівних матеріалів між архівосховищами, вказав на форми і методи інструкторської роботи окрархів, намітив шляхи підготовки і підвищення кваліфікації архівних кадрів.

8 червня 1926 р. Президія ВУЦВКу заслухала доповідь завідуючого Укрцентрархівом про I Всеукраїнський з'їзд архівних працівників і прийняла спеціальну постанову, якою схвалила всі основні його рішення¹⁵.

Велика увага, що її приділяв уряд УСРР архівному будівництву, закріплення в діяльності архівних установ республіки ленінських принципів архівної справи викликали таємний опір буржуазно-націоналістичних істориків та архівістів, які ґуртувалися навколо Археографічної комісії Всеукраїнської Академії наук, очолюваної М. С. Грушевським. Українські буржуазні націоналісти намагалися насамперед децентралізувати керівництво архівною справою на Україні, вивести архівні установи з підпорядкування ВУЦВК, одержати безконтрольний доступ до історико-революційних матеріалів. У березні 1926 р. Археографічна комісія ВУАН направила Укрцентрархіву «Записку Археографічної комісії ВУАН у справі організації мережі архівосховищ на Україні, і зокрема в Києві», в якій намагалася довести, що історико-революційні документи XIX — початку XX ст. «відносяться скоріше до сфери дослідження якраз Археографічної комісії, а не Комісії для вивчення історії партії та Жовтневої революції»¹⁶.

Під впливом точки зору Археографічної комісії ВУАН перебували в окремих пунктах і розроблені Наркомосвітою УСРР у вересні 1926 р. висновки щодо організації архівної справи на Україні. Це насамперед проявилось в постановці питання про необхідність передачі центральних і крайових історичних архівів у відання Наркомосвіти УСРР. Наголошуючи на тому, що центральні і крайові історичні архіви за своєю науково-дослідною і науково-технічною роботою міцно зв'язані з науковими установами, пропонувалося «визнати за доцільне перевести центральні і крайові історичні архіви з відання Укрцентрархіву до Наркомосу (по Укрнауці)». Торкаючись у цілому питання організації архівної справи на Україні, висновки взагалі брали під сумнів саму ідею централізації архівної справи, яка з часу прийняття ленінського Декрету від 1 червня 1918 р. була провідним принципом в архівному будівництві в нашій країні. Зокрема, вказувалося, що «централізація архівної справи у віданні єдиного осередку при ВУЦВК була корисною під час, коли почувалася гостра і невідкладна потреба швидких й рішучих заходів щодо врятування архівів». Тепер же, на думку представників Наркомосвіти УСРР, принцип централізованого управління архівними установами вичерпав себе¹⁷. Діяльність архівних установ, на їх думку, необ-

¹³ Архівна справа, 1927, кн. 2-3, стор. 33.

¹⁴ Архивное дело, 1929, вып. II (19), стор. 111—112.

¹⁵ Бюлетень Укрцентрархіву, 1926, № 11—12 (13—14), стор. 2—3.

¹⁶ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 2, спр. 232, арк. 34.

¹⁷ Там же, спр. 224, арк. 25.

хідно було насамперед тісніше пов'язати з науково-дослідними установами.

З цією метою Народний комісаріат освіти УСРР висунув свій проект організації архівної справи на Україні. У відповідності з ним передбачалося три варіанти перебудови управління діяльністю архівних установ. За першим варіантом центральні та крайові історичні архіви в питаннях науково-дослідної і науково-технічної роботи підпорядковувалися Головному управлінню науки (Укрнауці) Наркомосвіти УСРР та Археографічній комісії ВУАН. У відповідності з другим варіантом центральні і крайові історичні архіви переходили у відання Укрнауки, залишаючи за Укрцентрархівом лише архівно-адміністративну роботу. Третій варіант передбачав взагалі передачу архівної справи до Наркомосвіти УСРР, як це мало місце до 1923 р. Адміністративний контроль за діяльністю відомчих архівів і станом діловодства мав покладатися в цьому випадку на оргвідділ ВУЦВК¹⁸.

Проте цей проект Наркомосвіти УСРР, яким передбачалися докорінні, не викликані потребами життя зміни в організації архівної справи на Україні, викликав рішуче заперечення з боку Центрального архівного управління УСРР та Істпарту ЦК КП(б)У. Істпарт надіслав спеціальний лист до Раднаркому УСРР, в якому вказувалося, що існуюче положення про Центральне архівне управління і організаційна структура управління архівною справою повністю відповідають вимогам, які висуваються державними, науковими і громадськими організаціями, що за останній період відбулися великі зрушення у справі концентрації й упорядкування архівних матеріалів, встановлено тісний зв'язок з істпартами як у центрі, так і на місцях, завдяки чому, з одного боку, вдалося значно комунізувати архівні апарати, а з другого, — забезпечити нормальну і правильну роботу істпартів. Тому Істпарт ЦК КП(б)У вважав зовсім недоцільною зміну існуючої організаційної структури управління архівною справою на Україні¹⁹.

Заперечення Істпарту ЦК КП(б)У та Укрцентрархіву проти реформи архівної справи за проектом Наркомосвіти УСРР підтримав ВУЦВК, і уряд республіки відхилив цей проект. Так була відбита одна з завуальованих спроб українських буржуазних націоналістів порушити закріплений в радянському архівному законодавстві на Україні принцип централізації архівної справи, послабити контроль за використанням архівних документів з боку Радянської держави.

У березні 1927 р. питання діяльності архівних установ розглядалися на Секретаріаті ЦК КП(б)У, який звернув увагу на поліпшення стану зберігання та розробки архівних матеріалів, зокрема історико-революційного характеру. Було визнано за необхідне зміцнити архівні органи партійними працівниками. ЦК КП(б)У доручив комуністичній фракції ВУЦВКу розглянути ці питання та вжити відповідних заходів²⁰.

Таким чином, розроблені Першим всеукраїнським з'їздом архівних працівників основні напрями розвитку архівної справи в республіці дістали підтримку в Центральному Комітеті Комуністичної партії (більшовиків) України та уряді УСРР і позитивно позначилися на роботі архівних установ.

У відповідності з принципами та схемою розподілу документів ЄДАФ УСРР між різними архівосховищами республіки, затвердженими I Всеукраїнським з'їздом архівних працівників, Укрцентрархів та окружні архівні управління протягом 1926—1930 рр. провели велику роботу, спрямовану на концентрацію в державних архівосховищах архівних матеріалів. Першочергового значення набула концентрація іс-

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 2, спр. 224, арк. 26.

¹⁹ Там же, оп. 4, спр. 43, арк. 35.

²⁰ Там же, спр. 25, арк. 28.

торико-революційних матеріалів за 1917—1920 рр. За дорученням ВУЦВК Укрцентрархів ще в листопаді 1925 р. розробив заходи щодо їх виявлення на території України та за її межами і зосередження в державних архівосховищах. У відповідності з заходами пошук матеріалів з історії Жовтневої революції та громадянської війни проводився у всіх колишніх центрах губерньського та повітового значення, в окружних центрах, в окремих промислових містах і сільських місцевостях, пов'язаних з подіями революції і громадянської війни. Виявлення історико-революційних матеріалів велося й за межами республіки, зокрема, в Брянську, Саратові, Таганрозі, Ростові, Царицині та в Криму²¹.

Для їх зберігання при окружних історичних архівах створювалися спеціальні відділи, а в тих округах, де не було істархівів, організовувалися секції історико-революційних матеріалів. В серпні 1930 р. Укрцентрархів визнав за необхідне передати з окружних архівосховищ до Центрального архіву революції та крайових історичних архівів всі історико-революційні матеріали за 1917—1919 рр. Таке рішення викликалось тим, що вони недостатньо використовувалися на місцях і зберігалися в незадовільних умовах.

Невідкладним завданням архівних органів була концентрація документів колишніх місцевих установ, зокрема, повітових і волосних. Окружні архівні управління вже протягом 1926 р. зосередили в своїх архівосховищах 1773 архівні фонди сільських установ за 1917—1922 рр.²² Це було початком організації державного зберігання сільських архівів. Концентрація цих матеріалів продовжувалась і в наступні роки.

Велике значення для концентрації цінних історичних документів у державних архівосховищах УСРР мало розв'язання питання передачі на державне зберігання архівних матеріалів місцевих установ союзних наркоматів та ряду провідних наркоматів республіки. У вересні 1926 р. ВРНГ СРСР видала наказ про передачу архівних документів підпорядкованих їй установ і підприємств архівним органам союзних республік. В тому ж році у відповідності з положенням про ЄДАФ УСРР були укладені угоди з Наркомземом УСРР, Наркомюстом УСРР, Наркомфіном УСРР, Наркомсоцзабезом УСРР та іншими наркоматами про порядок передачі до державних архівосховищ їхніх архівних матеріалів²³.

Послідовне проведення в життя принципу централізації архівної справи, незважаючи на опір окремих представників Істпрофу щодо передачі профспілкових архівів до державних архівосховищ, привело в 1929 р. до включення документів профспілкових організацій до складу ДАФ РСФРР. Позитивне вирішення цього питання в Російській Федерації створило умови для його розв'язання також і на Україні.

Архівісти України зустріли глибоке розуміння і цілковиту підтримку з боку Центрархіву РСФРР у питанні концентрації архівних фондів республіки, які з різних причин переважно після проведення судової реформи 1864 р., а також у роки першої світової та громадянської воєн опинилися за її межами. Певні заходи у цьому напрямі були здійснені ще в 1923—1924 рр. На початку 1925 р. з метою планомірного проведення роботи щодо виявлення за межами республіки її архівних матеріалів за поданням Укрцентрархіву ВУЦВК порушив перед ВЦВК СРСР питання про створення спеціальної комісії. Пропозиції ВУЦВК та ЦВК інших радянських республік були підтримані Центрархівом РСФРР. Було визнано, що архівні фонди, вивезені за межі союзних республік, підлягають безумовній передачі їхнім архівним органам. Вже в жовтні 1926 р. на Україну з Москви було перевезено понад 2000 пудів архівних

²¹ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 2, спр. 155, арк. 50—51.

²² Архівна справа, 1928, кн. 8, стор. 3—4.

²³ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 2, спр. 253, арк. 37.

матеріалів. Серед них документи Генерального військового суду, I і II Малоросійських колегій, Чугуївської приказної ізби (XVII ст.), фонди полкових канцелярій, полкових судів, магістратів, сотенних правлінь Лівобережної і Слобідської України, губернських і повітових судових установ останньої чверті XVIII ст. та ін. Ці матеріали були розподілені між Харківським центральним історичним архівом, Центральним архівом давніх актів у Києві, Дніпропетровським і Одеським крайовими історичними архівами²⁴.

Разом з цим окремі відповідальні працівники Укрцентрархіву при вирішенні питання про повернення на Україну архівних фондів, що опинилися за її межами, стояли на хибних позиціях. Насамперед вони неправильно тлумачили саме поняття «українські архівні матеріали», до яких вони відносили не тільки архівні фонди установ, що діяли на Україні й опинилися за її межами, але й частини фондів або окремі документи російських центральних установ XVII—XVIII ст., де були відомості про Україну. Така точка зору була порушенням встановленого наукового принципу про неподільність архівного фонду і могла призвести до руйнування комплексів архівних фондів РСФРР. З нею, зокрема, виступив у 1925 р. на I Всеросійському з'їзді архівних працівників акад. Д. І. Багалій²⁵.

Велику увагу приділяв Укрцентрархів партійним архівам, які за погодженням з відповідними партійними органами передавалися на зберігання до державних архівосховищ. У травні 1928 р. Укрцентрархів у відповідності з «Положенням про партархіви» поставив перед окружними архівними управліннями завдання приймати починаючи з 1 жовтня 1928 р. на державне зберігання партійні архівні матеріали. Для цього в складі окрархів утворювалися партійні секції, в яких концентрувалися архіви комуністичних осередків до 1926 р. включно; архіви міських та сільських районних партійних комітетів до 1925 р. включно; архіви окружних партійних комітетів до 1925 р. Архіви колишніх повітових та губернських партійних комітетів передавалися до крайових історичних архівів. Повітові партійні архіви колишньої Донецької губернії надходили на зберігання до Артемівського окрарху, де вже був зосереджений фонд Донецького губпарткомітету²⁶.

Утворення в 1928 р. після об'єднання Інституту Леніна з Істпартом ЦК ВКП(б) Єдиного партійного архіву (ЄПА) як сховища для зберігання партійних архівних матеріалів привело до змін у порядку концентрації історико-партійних документів і на Україні. Після створення в серпні 1929 р. Інституту історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У було вирішено питання про організацію при інституті центрального архівосховища ЄПА КП(б)У. В ньому концентрувалися архівні матеріали ЦК і ЦКК КП(б)У, комфракцій центральних державних установ, громадських і кооперативних організацій, ЦК ЛКСМУ, архіви ліквідованих губернських і повітових партійних і комсомольських організацій. У Києві при окружному істпарті передбачалося організувати окружне архівосховище ЄПА КП(б)У. В усіх інших окрархівах функціонували партійні секції, де зосереджувалися історико-партійні матеріали. Завідуючі цими секціями затверджувалися Єдиним партійним архівом КП(б)У і підпорядковувалися завідуючим істпартами²⁷. В лютому 1930 р. рада Укрцентрархіву, розглянувши питання про партійні архіви у зв'язку з створенням ЄПА КП(б)У, підтвердила своє попереднє рішення про організацію при окрархах партійних секцій і

²⁴ Бюлетень Укрцентрархіву, 1926, № 17 (19), стор. 8.

²⁵ В. В. Максаків. История и организация архивного дела в СССР. 1917—1945 гг. М., 1969, стор. 177; Архивное дело, 1926, № 5-6, стор. 67.

²⁶ Бюлетень Центрального архівного управління УСРР, 1928, № 5 (37), стор. 4—5.

²⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 2, спр. 1161, арк. 46.

встановила терміни передачі до них на зберігання партійних архівних матеріалів ²⁸.

Ряд організаційно-методичних заходів, здійснених Укрцентрархівом щодо поліпшення концентрації архівних матеріалів, сприяли загальному поліпшенню цієї роботи в республіці, зробили її плановою і цілеспрямованою. Про це, зокрема, свідчать дані, наведені в таблиці, про кількість прийнятих на державне зберігання у 1927—1930 рр. документів.

Роки	Кількість прийнятих фондів	Обсяг архівних матеріалів (в пог. м полиць)
1927	3064	10 744
1928	3127	8 432
1929	2913	6 032
1930	4992	24 899
Разом	14096	50 109

Різке збільшення прийому документів у 1930 р. пояснюється, насамперед, ліквідацією окружних установ та цілого ряду кредитних і сільськогосподарських товариств.

Поряд з концентрацією архівних матеріалів у діяльності Укрцентрархіву певна увага приділялася збиранню газетних ма-

теріалів, особливо за 1917—1922 рр. Це питання набувало важливого значення у зв'язку з тим, що мали місце втрати важливих документів періоду Жовтневої революції і громадянської війни. Тому газети за цей час, на думку Центрального архівного управління УСРР, були додатком до архівних матеріалів, набирали ще більшого значення як одне з основних джерел для вивчення явищ і процесів революції і громадянської війни ²⁹. З цією метою при Центральному архіві революції було створено Всеукраїнський газетний фонд. У липні 1926 р. Укрцентрархів зобов'язав окружні архівні управління приступити до організації газетних фондів на місцях. Ця робота розглядалася як важливий напрям діяльності архівних установ. На кінець 1926 р. до Всеукраїнського газетного фонду було надіслано з місцевих архівних установ республіки та з Архіву Жовтневої революції РСФРР 535 назв газет у кількості 7990 примірників. А за станом на 1 січня 1927 р. в ньому вже було сконцентровано 1104 назви газет, 69 086 примірників ³⁰.

Невідкладним завданням архівних установ з часу прийняття постанови «Про Єдиний державний архівний фонд УСРР» були облік та реєстрація документів. Починаючи з 1926 р. реєстрацією документів ЄДАФ УСРР займалися центральні архіви, окрархи I групи та історичні архіви при них, всі окрархи II групи та окремі окрархи III групи. В Укрцентрархіві було створено дві картотеки. В основній містилися відомості про кількість фондів у кожному архіві; друга складалася з таких секцій: 1) адміністративна, 2) фінансово-економічна, 3) військово-морська, 4) юридична, 5) релігії та культу, 6) партійних архівів, 7) фамільних архівів. За допомогою цієї картотеки можна було одержати відомості про кількість фондів певної групи, наприклад, «губернських революційних комітетів», «губернських правлінь», «губернських виконавчих комітетів». За станом на 1 січня 1929 р. в основній картотеці Укрцентрархіву було зареєстровано близько 10 тис. фондів із загальної кількості 15 600, які зберігалися в архівосховищах республіки ³¹. Першочергове значення надавалось реєстрації історико-революційних матеріалів. Лише в 1925—1926 рр. було зареєстровано 2214 таких фондів або їх частина, з них 1362 фонди було сконцентровано в центральних архівах і окружних архівних управліннях ³².

²⁸ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 2, спр. 1146, арк. 20.

²⁹ Бюлетень Укрцентрархіву, 1926, № 11-12 (13-14), стор. 8.

³⁰ Архівна справа, 1927, кн. 2-3, стор. 84.

³¹ Архівна справа, 1929, кн. 11, стор. 25.

³² Архівна справа, 1927, кн. 2-3, стор. 85.

Слід зауважити, що облік архівних матеріалів на Україні здійснювався в інших одиницях виміру, ніж в РСФРР. В державних архівосховищах республіки документи обліковувалися не в одиницях зберігання чи справах, а в лінійних метрах. Як справедливо відзначалося в радянській архівознавчій літературі, така форма обліку архівних матеріалів не давала точних відомостей про їх кількість і мала обмежене користування³³. Тому вже в середині 30-х років архівні установи УСРР відмовилися від неї.

Відповідальною ділянкою роботи архівних установ республіки була експертиза цінності архівних матеріалів. Від її правильної організації залежав якісний і кількісний склад ЄДАФ УСРР. Особливе значення питання експертизи мало в умовах проведення архівними установами утилізації архівних матеріалів. Для вирішення цих питань у жовтні 1925 р. при Укрцентрархіві була створена Центральна перевірна комісія і експертні комісії на місцях.

Організуючи роботу експертних комісій, Центральне архівне управління УСРР звертало увагу архівних установ на необхідність вдумливого і обережного підходу до вирішення питання утилізації документів. На початку 1927 р. Укрцентрархів надіслав архівним установам інструкцію про організацію роботи експертних комісій, які діяли при Харківському і Київському центральних історичних архівах, окружних архівних управліннях I групи і при окрархах II групи. В ній встановлювався порядок проведення утилізації архівних матеріалів. Насамперед відзначалося, що окрархи приступають до утилізації документів з тих чи інших фондів тільки з дозволу Укрцентрархіву. До роботи в експертних комісіях залучалися представники відповідних наукових установ. В їх засіданнях обов'язково повинні були брати участь представники установ, матеріали яких розглядалися.

Із закликом до радянської громадськості поставитися з великою обережністю до вилучення непотрібних архівних матеріалів звернулася Всесоюзна конференція істориків-марксистів, що проходила 28 грудня 1928 р.— 4 січня 1929 р. в Москві. В резолюції конференції вказувалося, що «архіви — документальна база історії, історії народів Союзу, їхнього господарства, історії селянства і робітничого класу, історії революційного руху і пролетарської революції. Ми, сучасники і спільники пролетарської революції, мусимо охороняти її архіви»³⁴. Така ж резолюція була прийнята радою Українського товариства істориків-марксистів.

Перший всеукраїнський з'їзд архівних працівників відзначив, що другим за важливістю після концентрації завданням архівних установ республіки є описування архівних матеріалів. Широка програма описування архівних матеріалів у формі трьох «концентрів» була розпочата ще в 1923 р. Ліквідація губернських і створення окружних архівних управлінь вимагали внесення певних змін до цієї програми. Особливого значення набувало розбирання й описування історико-революційних документів періоду Жовтневої революції і громадянської війни, які надійшли до державних архівосховищ здебільшого непорядкованими.

Значну увагу упорядкуванню архівних матеріалів, зосереджених у державних архівосховищах республіки, приділяв ВУЦВК. На початку 1927 р. він створив спеціальну комісію для вивчення питання щодо поліпшення розробки і зберігання архівних матеріалів у республіці. Уважно вивчивши стан цієї роботи, комісія виробила пропозиції про необхідність підвищення заробітної плати завідуючим окрархами та збільшення штатів Укрцентрархіву, Центрального архіву революції, центральних історичних архівів у Києві та Харкові, крайових історичних архівів у

³³ В. В. Максаков. Вказ. праця, стор. 314.

³⁴ Известия, 1929, № 12 (35—48).

Дніпропетровську, Одесі, Полтаві, Харкові та Чернігові, а також для окрархів III групи. Цей захід, на думку комісії, повинен був забезпечити упорядкування і розробку архівних матеріалів для наукових і політичних цілей. 6 липня 1927 р. Президія ВУЦВК, розглядаючи кошторис Укрцентрархіву на 1927/28 бюджетний рік, в цілому затвердила ці пропозиції комісії³⁵.

У грудні 1928 р. питання описування архівних матеріалів обговорювалося на Всеукраїнській нараді завідуючих центральними і крайовими історичними архівами. У доповіді ЦАУ УСРР підкреслювалося, що 42 проценти документів, зосереджених у цих архівах, не розібрані і не описані. Для їх упорядкування необхідно було встановити чітку плановість. Вся робота по розбиранню й описуванню мала проводитися у певній послідовності з врахуванням наукового і довідкового значення архівних фондів, ступеня збереженості документів.

На початку 1929 р. Центральне архівне управління УСРР затвердило нову «Інструкцію про складання описів»³⁶, яка вносила певні зміни в порядок роботи архівних установ щодо упорядкування документів. Зокрема, за формою № 1 мали описуватися фонди, що мали невелике науково-історичне значення, а також такі архівні матеріали, які взагалі не планувалося описувати за більш складними формами в найближчі роки; за формою № 2 повинні були складати описи в основному окружні архівні управління, а за формою № 3 — переважно центральні і крайові історичні архіви. Лише за дозволом ЦАУ УСРР окрархам дозволялося описувати матеріали за третьою формою. Інструкція також рекомендувала різні структурні частини фондів залежно від їх наукової ваги описувати за різними формами. Для методичного забезпечення роботи по складанню описів Укрцентрархів видав спеціальний збірник «Примірні описи», в якому були вміщені зразки описування архівних матеріалів за всіма трьома формами та давалися докладні рекомендації щодо виконання цієї роботи.

Організаційні та методичні заходи, здійснені Центральним архівним управлінням УСРР щодо упорядкування документів ЄДАФ УСРР, дали змогу архівним установам протягом 1927—1930 рр. розібрати понад 20 тис. лін. м і описати близько 7 тис. лін. м архівних матеріалів. За станом на 1 січня 1931 р. у державних архівосховищах було повністю впорядковано 52,8 процентів загальної кількості документів³⁷. Разом з тим темпи описування архівних матеріалів у республіці не задовольняли потреб їх використання в агітаційно-пропагандистських, наукових і господарських цілях. На упорядкуванні документів негативно позначалася плінність кадрів, низька кваліфікація значної частини архівних працівників, особливо в округах, недостатність і неукomплектованість штатів архівних установ.

Розглядаючи архіви установ, організацій і підприємств як базу для концентрації документів у державних архівосховищах республіки, Центральне архівне управління УСРР вживало заходів щодо поліпшення роботи з відомчими архівами. В січні 1926 р. було погоджено з НК РСІ УСРР «Положення про архівну частину діловодства в урядових і громадських установах УСРР»³⁸, в якому набули дальшого розвитку основні принципи організації архівної справи і діловодства у відомствах республіки, започатковані у 1924 р. Цій же меті служила й видана у 1930 р. інструкція «Про обов'язки завідуючих архівними частинами та архівістів архівних частин державних і громадських установ, підприємств і організацій»³⁹, яка була вміщена в збірнику законодав-

³⁵ Бюлетень ЦАУ УСРР, 1927, № 7 (27), стор. 21—22.

³⁶ Бюлетень ЦАУ УСРР, 1929, № 6 (50), стор. 1—2.

³⁷ ЦДАЖР УСРР, ф. 14, оп. 2, спр. 1211, арк. 74.

³⁸ Бюлетень Укрцентрархіву, 1 березня 1926, № 5 (7), стор. 2—3.

³⁹ ЗУ УСРР, 1930, Відділ другий, № 8, ст. 63.

чих актів уряду республіки і набула значення важливого нормативного акту.

Створення і організація роботи окружних архівних управлінь та крайових історичних архівів позитивно позначилися на розгортанні роботи по використанню архівних матеріалів в агітаційно-пропагандистських, наукових і довідкових цілях, вона проводилася в основному в таких формах: використання документів дослідниками через читальні зали архівів; наведення довідок за заявками державних установ та окремих осіб; підготовка документальних виставок; популяризація архівних матеріалів шляхом видання спеціальних листівок, через місцеву пресу, радіо; виступи архівістів з лекціями і доповідями серед трудящих, організація екскурсій в архівосховища.

Особливо активізувалася робота архівних установ у сфері використання архівних матеріалів напередодні відзначення річниць Великої Жовтневої соціалістичної революції, Першої російської революції 1905 р., Першотравневих свят та інших визначних подій в історії нашої країни. Так, до 20-річчя революції 1905 р. виставки документів були організовані в Чернігові, Полтаві, Сумах. У вересні 1927 р. Укрцентрархів запропонував архівам організувати тимчасові виставки архівних документів до 10-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Такі виставки створили 20 окружних архівних управлінь. На виставках експонувалися документи з фондів Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, ревкомів, жандармських управлінь, міських дум і земських управ тощо. Їх готували архівні установи спільно з органами Істпарту, музеями, громадськими організаціями.

До 1928 р. відноситься початок організації використання архівних матеріалів в радіопередачах. Харківський крайовий історичний архів, зокрема, одним з перших підготував для місцевого радіо інформаційні матеріали антирелігійного характеру, складені на основі документів фонду Харківської духовної консисторії, які й були передані по міській мережі радіомовлення⁴⁰. В Одесі крайовий істархів через місцеву радіостанцію організував передачу про історію архіву, його діяльність і склад основних фондів⁴¹. Радіопередачі привертали увагу редакцій газет і журналів до архівних матеріалів, сприяли популяризації архівної справи серед широких верств населення міста.

Чималу увагу архівні установи приділяли довідковій роботі за замовленнями установ і організацій, а також окремих осіб. Якщо в 1926 р. до архівних установ надійшло 6613 запитів, то в 1928 р. їх було вже 21 522, з них 64,4 проценти становили запити установ та організацій⁴².

Проте основною формою використання архівних документів була робота дослідників у читальних залах архівів. У 1927—1930 рр. кількість дослідників, що працювали в архівах, вже становила 3378 чол.⁴³

Зростала кількість дослідників, які працювали в читальних залах окружних архівних установ. Якщо в 1927 р. там працювали 344 дослідники, то в 1930 — вже 582. Значний інтерес становить тематика досліджень у читальних залах архівів. У 1927 р. по фондах центральних і крайових історичних архівів розроблялося 466 тем, з них майже половина була присвячена вивченню історії Жовтневої революції і громадянської війни, історії Комуністичної партії, історії селянських рухів та соціально-економічних відносин на Україні⁴⁴.

З середини 20-х років розпочинається науково-видавнича діяльність Укрцентрархіву. У 1926 р. видається перший документальний збір-

⁴⁰ Бюлетень ЦАУ УСРР, 1929, № 6 (50), стор. 10.

⁴¹ Бюлетень ЦАУ УСРР, 1929, № 7 (51), стор. 10.

⁴² Архівна справа, 1929, кн. 9-10, стор. 109.

⁴³ За даними річних звітів Укрцентрархіву.

⁴⁴ Архівна справа, 1928, кн. 8, стор. 6.

ник «Рух декабристів на Україні»⁴⁵, присвячений 100-річчю повстання декабристів. В ньому були опубліковані документи Київського центрального та Одеського крайового історичних архівів. Незважаючи на ряд методологічних недоліків і археографічних недоробок, цей збірник був помітною подією в археографічній роботі архівних установ республіки.

В ці ж роки було здійснено ряд видань науково-довідкової, учбової і методичної літератури з питань архівної справи. Найбільш помітними з них були «Нариси з архівознавства» В. О. Романовського, збірник статей «Центральний архів стародавніх актів у Києві», «Примірні описи», два випуски «Збірника узаконень, розпоряджень і інструкцій в архівній справі»⁴⁶.

Створення в 1925 р. широкої мережі окружних архівних управлінь, до роботи в яких було залучено великий загін молодих і малодосвідчених в архівній справі працівників, з усією гостротою поставило питання про організацію друкованого органу Укрцентрархіву, який би в доступній формі висвітлював відомості про основи архівної справи та поточні завдання архівного будівництва в республіці. Таким виданням став журнал «Архівна справа», перша книга якого вийшла у серпні 1925 р. Одночасно Центральне архівне управління УСРР видавало довідково-інформаційний бюлетень, в якому публікувалися директивні та методичні настанови з питань архівної діяльності, постанови, рішення і розпорядження вищих органів державної влади і управління УСРР в галузі архівної справи. Протягом 1925—1930 рр. було видано 15 номерів (книжок) «Архівної справи» і 78 номерів «Бюлетеня Центрального архівного управління УСРР» (1925—1931 рр.). В «Архівній справі» (кн. 2-3, 4) за 1927 р. у вигляді додатку було вміщено 2 номери «Червоного архіву» як спеціального збірника для публікації історичних документів.

В середині 20-х років були зроблені перші спроби видавати довідково-інформаційні бюлетені з питань поточного архівного будівництва й на місцях. Так, у 1924 р. Київський губарх видав бюлетень під назвою «Червоний архівіст», а в 1926—1927 рр. в Луганську було видано три номери бюлетеня «Архівний робітник». Проте ці видання місцевих архівних органів не набули систематичного характеру і через обмеженість матеріальних і поліграфічних можливостей були припинені.

Важливими питаннями, що постійно перебували в центрі уваги Укрцентрархіву, були впорядкування штатної чисельності архівних установ та підготовка кадрів архівних працівників. При розв'язанні цих питань Укрцентрархів завжди знаходив підтримку уряду республіки. Секретаріат ВУЦВК, НК РСІ УСРР неодноразово вказували місцевим органам Радянської влади на необхідність суворо дотримуватися штатів архівних установ, встановлених законом, не допускати їх скорочення.

Зростала кількість працівників архівних установ з вищою освітою. У 1929 р. вони становили вже 22 проценти. Понад 40 процентів працівників архівних установ були членами Комуністичної партії і комсомольцями⁴⁷. У зв'язку з відсутністю в республіці спеціального учбового закладу для підготовки архівістів питання підготовки архівних кадрів вирішувалося у формі проведення короткотермінових курсів і семі-

⁴⁵ Рух декабристів на Україні. Ювілейне видання Укрцентрархіву. Харків, 1926.

⁴⁶ В. О. Романовський. Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. Харків, 1927; Центральний архів стародавніх актів у Києві. Збірник статей. К., 1929; Примірні описи. Харків, 1929; Збірник узаконень, розпоряджень і інструкцій в архівній справі, вип. 1. Харків, 1926; вип. 1, вид. 2-е, 1927; вип. 2, 1928.

⁴⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 6, спр. 4, арк. 32; оп. 2, спр. 253, арк. 61.

нарів та організації роботи історико-архівних гуртків у містах, де були інститути народної освіти.

Укрцентрархів звертав також увагу на організацію підвищення кваліфікації працівників архівних частин установ і організацій. У 1929 і 1930 рр. у Харкові було проведено два семінари для таких працівників, на яких навчалось понад 60 архівістів з відомств. Більше половини часу програми семінару присвячувалось практичній роботі по розбиранню й описуванню документів⁴⁸. Такі ж семінари проводилися й місцевими архівними органами, зокрема, в Дніпропетровську, Одесі та інших містах.

Розвиток архівної справи в республіці, зокрема, вирішення багатьох питань, пов'язаних з концентрацією архівних документів в державних архівосховищах, їх обліком, експертизою цінності, складанням описів, організація використання архівних документів свідчили про значні досягнення в цій справі. Разом з тим життя вимагало змін, які відбулися в діяльності архівних установ. Досвід розв'язання цих питань вже мала Російська Федерація, де було вироблене «Положення про архівне управління РСФРР», затверджене у 1929 р. ВЦВК і РНК РСФРР.

У зв'язку з цим ВУЦВК і РНК УСРР 25 січня 1928 р. прийняли постанову «Про Центральне архівне управління УСРР (Укрцентрархів), установи, що є при ньому, та його місцеві органи»⁴⁹. В ній вперше законодавчим шляхом визначалась структура і профіль центральних і крайових історичних архівів, якими були: у Харкові — Центральний архів революції, Центральний історичний архів і Центральний архів праці; у Києві — Центральний історичний архів і Центральний архів стародавніх актів; крайові історичні архіви у містах Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Полтаві та Чернігові. Всі вони визнавалися науково організованими сховищами архівних матеріалів. Цим вперше у законодавчому порядку підкреслювався науковий характер їх діяльності. Для вирішення науково-організаційних і архівно-технічних питань при центральних і крайових історичних архівах створювалися постійні наради під головуванням завідуючого архівом. До складу нарад входили завідуючі відділами архівів, представники місцевих іспартів та науково-дослідних установ.

З метою дальшого удосконалення організації архівної справи ВУЦВК і РНК УСРР 5 квітня 1930 р. затвердили нове положення «Про Єдиний державний архівний фонд УСРР»⁵⁰. В ньому містився докладний перелік груп документів, які підлягали передачі на державне зберігання. Вперше включалися до складу ЄДАФ негативи фотознімків та кінофільмів, рукописи літературних, наукових та інших творів, ілюстраційні матеріали, чим забезпечувалася їх збереженість.

Нове положення давало Укрцентрархіву право контролювати архіви усіх наукових установ, музеїв і бібліотек республіки, виявляти у них документи профілю архівів та передавати їх до архівних органів. Встановлювався 10-річний строк зберігання документів в архівах установ і організацій.

У зв'язку з утворенням Центрального архівного управління СРСР РНК УСРР 12 вересня 1930 р. видала постанову про зміну ст. 7 «Положення про Єдиний державний архівний фонд УСРР»⁵¹, в якій вказувалось, що архівними фондами загальносоюзного значення відає на Україні Укрцентрархів під загальним контролем ЦАУ СРСР. Концентрація, упорядкування і використання цих документів здійснюється місцевими архівними органами республіки відповідно до загальних правил, виданих ЦАУ СРСР.

⁴⁸ Бюлетень Укрцентрархіву, 1929, № 9-10, (53-54), стор. 7.

⁴⁹ ЗУ УСРР, 1928, Відділ перший, № 3, ст. 29.

⁵⁰ ЗУ УСРР, 1930, Відділ перший, № 10, ст. 105.

⁵¹ ЗУ УСРР, № 20, ст. 204.

Період 1925—1930 рр. в історії радянського архівного будівництва на Україні характеризується, насамперед, перебудовою мережі архівних установ у зв'язку з заміною волостей і повітів районами і округами та ліквідацією губерній. В ці роки замість губернських архівних управлінь та губернських історичних архівів були створені і діяли окружні архівні управління та окружні історичні архіви (в округах I категорії) як місцеві органи Укрцентрархіву.

Важливу роль в архівному будівництві в цей період відіграв I Всеукраїнський з'їзд працівників архівних установ. У відповідності з настановами з'їзду Укрцентрархів та окружні архівні управління провели велику роботу по концентрації в державних архівосховищах архівних матеріалів, організації їх обліку та описування, особливо матеріалів періоду Великої Жовтневої революції та громадянської війни. Ці заходи позитивно позначилися на використанні архівних матеріалів в агітаційно-пропагандистських, наукових та довідкових цілях. В середині 20-х років розпочинається наукова-видавнича діяльність архівних установ республіки.

Велика робота, яка проводилася в республіці по упорядкуванню архівного господарства, поєднувалась з узагальненням набутого практичного досвіду і виробленням на його основі ряду важливих нормативно-методичних документів з питань теорії і практики архівної справи. В діяльності архівних установ республіки в цей період все більше застосування знаходить досвід архівістів Російської Федерації.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗБЕРІГАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТІВ МЕМУАРНОГО ХАРАКТЕРУ ПРО ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ НА УКРАЇНІ

Г. В. СТРЕЛЬСЬКИЙ

Радянська історична наука завжди надавала і надає великого значення виявленню і широкому залученню в науковий обіг історичних джерел, розробці і вдосконаленню методів їх критичного аналізу.

Однією з важливих груп джерел є мемуари (спогади, автобіографії, щоденники тощо) — свідчення учасників або очевидців подій, складені на основі їх особистих вражень.

За роки Радянської влади у нашій країні видано чимало збірників спогадів і окремих мемуарних творів, які в цілому достовірно і яскраво відбивають різні проблеми і періоди історії КНРС і радянського суспільства.

Останнім часом мемуари стали об'єктом серйозних джерелознавчих досліджень¹, що сприяє широкому і кваліфікованому використанню цих джерел у науковій роботі. Але сказане можна віднести лише до опублікованих спогадів, які становлять порівняно невелику частину усіх зібраних з 1917 р. до нашого часу мемуарів. Інші з різних причин не видавались і нині зберігаються в центральних і місцевих партійних і державних архівах, історичних і краєзнавчих музеях, рукописних відділах деяких бібліотек, науково-дослідних інститутів, підприємств і громадських організацій.

Готуючи до друку різні збірники, їх упорядники прагнуть, як правило, відібрати найбільш повноцінні і типові спогади, які б якомога повніше і яскравіше відбивали окремі проблеми, події і процеси. Тому часто надзвичайно цінні мемуари не включалися до видання через їх «нетиповість» (з точки зору укладачів і редакторів), незначний обсяг, окремі фактичні перекручення, стилістичні огріхи, невідповідність вузькій або, навпаки, більш широкій темі збірника та інші причини.

Безперечно, висока вимогливість до якості видаваної літератури цілком виправдана, тим більше коли вона розрахована на масового читача, проте для історика багато з тих мемуарів, що залишилися поза увагою видавців, становлять значний інтерес, бо часом містять такі факти, оцінки і подробиці подій, імена, характеристики і літературні портрети їх учасників і т. п., яких не знайти в жодному з інших джерел, в тому числі і в опублікованих мемуарах.

Вивчення ж і використання в історичній науці неопублікованих мемуарних матеріалів ускладнюється рядом причин. По-перше, зіткнення в архівах з окремими недостовірними і недбало написаними спогадами породило у деяких дослідників нігілістичне ставлення до неопублікованих мемуарів взагалі. Другою і більш серйозною причиною недостатнього вивчення і використання цих джерел є незадовільний стан інформації про них. Адже від рівня наукової інформації багато в чому залежить успіх дослідження в будь-якій галузі знань.

На жаль, у нас ще немає жодного спеціального дослідження або довідника, які б давали хоча б мінімальне уявлення про обсяг і зміст неопублікованих мемуарів. Цей недолік, зокрема, властивий і довід-

¹ М. Н. Черноморский. Мемуары как исторический источник. М., 1959; його ж. Работа с мемуарами при изучении истории КПСС. М., 1961, изд. 2. М., 1965; А. А. Курносое. Методы исследования мемуаров. Автореф. канд. дисс. М., 1965; його ж. Приемы внутренней критики мемуаров. — Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. М., 1969, стор. 478—505; В. С. Голубцов. К вопросу о научных принципах переиздания мемуарной литературы. — Источниковедение истории советского общества, вып. 2. М., 1968, стор. 367—388; його ж. Мемуары как источник по истории советского общества. М., 1970, та ін.

никам, що знайомлять з фондами державних архівів УРСР. Навіть у виданому нещодавно довіднику «Державні архіви Української РСР» (К., 1972), який подає стислу характеристику центральних і обласних державних архівів, немає й згадки про зібрання мемуарних джерел.

Тому нижче ми подаємо найбільш загальні відомості про одну з найобширніших і найважливіших груп мемуарних джерел — про мемуари учасників Великого Жовтня на Україні, що зберігаються в партійних і державних архівах, а також в історико-краєзнавчих музеях УРСР.

З проблеми «Великий Жовтень на Україні» тільки в центральних і обласних партійних і державних архівах нашої республіки зосереджено тисячі мемуарів. Переважна більшість з них не публікувалась. У колекції партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС нараховується близько 200 мемуарів, більше 250 учасників Великого Жовтня в різних містах України*. Серед них — спогади (в тому числі чимало колективних), автобіографії, стенограми виступів старих більшовиків на різних нарадах тощо.

Мемуари борців за перемогу Великого Жовтня зберігаються в усіх обласних партійних архівах України. Там вони зосереджені головним чином у фондах місцевих істпартів і в спеціальних колекціях. Особливо багаті зібрання мемуарних матеріалів про той період мають партійні архіви Харківського (понад 400 текстів), Дніпропетровського (понад 300), Одеського (не менше 500), Донецького (близько 200) і Ворошиловградського (понад 300 текстів) обкомів Компартії України. І це не випадково. Саме Харків, Катеринослав, Донбас, Київ**, Одеса з їх численним і організованим пролетаріатом, керованим досить сильними більшовицькими організаціями, визначали розвиток революційних подій на Україні. Підтверджує цей факт і кількість мемуарів безпосередніх учасників боротьби за перемогу Радянської влади в цих містах.

Більше половини мемуарів, що зберігаються в партархіві Одеського обкому Компартії України, являють собою автобіографії і анкети старих більшовиків. Серед мемуарних матеріалів Харківського партархіву також велику групу становлять автобіографії й анкети учасників боротьби за встановлення і утворення Радянської влади у цьому крупному промисловому центрі (близько 220 автобіографій і 10 анкет), а також біографічні спогади про деяких видатних більшовиків — керівників революційного пролетаріату (тільки про Артема (Ф. А. Сергеева) у фонді № 10 (Істпарт) налічується більше 60 спогадів). Використання таких біографічних спогадів, автобіографій, анкет тощо сприяло б успіху у благородній і почесній роботі по написанню нових історичних нарисів про багатьох, в тому числі маловідомих або забутих бійців революції.

У фондах Харківського партархіву понад 50 справ спогадів колишніх червоногвардійців, які містять ще не використані досить докладні відомості для глибокого і всебічного вивчення буквально всіх питань, пов'язаних з історією Червоної гвардії Харкова і її окремих загонів, починаючи з принципів формування, складу цих загонів і закінчуючи їх продовольчо-технічним постачанням і медичним обслуговуванням. Так, у спогадах старого більшовика Н. С. Забавнікова (ф. 10417, оп. 4, спр. 177, арк. 1—34) йдеться про участь харківських зв'язківців у боротьбі за перемогу соціалістичної революції на Ук-

* Кількість мемуарних текстів тут і далі наводиться за підрахунками автора.

** Кількість мемуарів учасників Великого Жовтня на Україні, що зберігаються в партархіві Київського обкому Компартії України, порівняно невелика (близько 80), бо частково їх було втрачено під час Великої Вітчизняної війни, частково — передано в партійний архів ІІІ при ЦК Компартії України. Багато з тих мемуарів, що залишилися в Київському партархіві, опубліковані.

раїні. Мемуарист розповідає, як зв'язківці — цей, за виразом В. І. Леніна, «справжній» чиновницький пролетаріат»², — переборювали саботаж поштово-телеграфної чиновницької верхівки, що виявлявся в умисному псуванні засобів зв'язку, затримці повідомлень про розвиток революційних подій в центрі, надсиланні важливих і термінових повідомлень, рішень і директив Рад і більшовицьких організацій на вигадані адреси і т. п. Ці і багато інших відомостей, на жаль, поки що не використані в історичній літературі.

У Дніпропетровському партійному архіві зберігаються автобіографії, анкети, стенограми зустрічей з учасниками революції і численні спогади, більшість яких присвячено революційним подіям 1917 р. в Катеринославі і на Катеринославщині (у Кам'янському, Кривому Розі, Амур-Нижньодніпровську, Павлограді, Олександрівську, П'ятихатках і численних селах). Є тут також чимало спогадів про боротьбу за встановлення Радянської влади на шахтах Донбасу, а також у Кременчуці, Миколаєві, Бердянську, Полтаві, Севастополі. Окремі розповіді присвячені революційним подіям у Петрограді (ф. 125, оп. 3, спр. 24, 79, 85; оп. 4, спр. 87, та ін.), Москві (ф. 125, оп. 3, спр. 94) і в м. Брагіні (Білорусія) (ф. 125, оп. 3, спр. 57). До деяких текстів спогадів додані критичні зауваження інших учасників описуваних подій, які уточнюють і доповнюють події і факти, пояснюють сумнівні місця, а в деяких випадках суворо засуджують окремі вигадки і перебільшення. Такі «додатки» значно поглиблюють критичне сприйняття рукописних спогадів.

Численні матеріали мемуарного характеру (спогади, автобіографії, стенограми нарад старих більшовиків тощо), що зберігаються в фондах партархіву Донецького обкому Компартії України, відтворюють революційні події 1917—1918 рр. в різних промислових центрах і на окремих рудниках Донбасу. У них оповідається, зокрема, про участь у цих подіях робітничої молоді Маріуполя, Краматорська, Константинівки, Дружківки та інших міст, про виникнення в ході революційних боїв перших комсомольських організацій Донбасу. Серед них найзмістовніші мемуари колишнього голови Маріупольської спілки пролетарської молоді ім. III Інтернаціоналу В. Козлова (ф. 533, оп. 1, спр. 167, арк. 1—58), які лише частково були опубліковані у місцевій пресі та у виданнях Істмолу в 20-х роках. Яскраві факти братньої взаємодопомоги російських і українських трудящих в боротьбі за перемогу соціалістичної революції на Україні знаходимо в спогадах Є. Лепанова, Ф. Гришина і П. Борман (ф. 533, оп. 1, спр. 13, 58, 200). Багато цінних для історичної науки мемуарів можна знайти і в інших партархівах України.

Мемуари про боротьбу за перемогу Великого Жовтня є також і майже в усіх обласних державних архівах УРСР (за винятком Харківського, Одеського і Миколаївського). Державні архіви збирали мемуари головним чином у післявоєнний період, особливо з 1956 р., і зберігають їх переважно у складі окремих колекцій. У деяких облдержархівах (Полтавському, Донецькому, Дніпропетровському, Вінницькому) мемуари старих більшовиків містяться й в інших фондах, зокрема в особових.

У колекції Дніпропетровського облдержархіву великий інтерес становить стенограма наради учасників боротьби за перемогу Радянської влади на Катеринославщині, що відбулася 26 листопада 1956 р. у місцевому історичному музеї (ф. Р-3493, оп. 1, спр. 25, арк. 1—94). Учасники зустрічі обговорили питання, які досліджувалися істориками головним чином на основі мемуарів і по яких в опублікованих спогадах були розбіжності (про доставку зброї з Тули для Катериносла-

² В. І. Ленін. ПЗТ, т. 6, стор. 271.

ської Червоної гвардії, про викрадення червоногвардійцями броньовика у гайдамаків, про захоплення пошти і взагалі про грудневі бої 1917 р. з військами Центральної ради в Катеринославі). Кожний з виступаючих на нараді докладно і конкретно розповідав лише про ті епізоди революційної боротьби, в яких він брав безпосередню участь, водночас піддаючи критиці невірне висвітлення цих епізодів в опублікованих мемуарах. Подібні стенограми відбивають колективну думку багатьох учасників тих або інших подій, а тому вони близькі до документального свідчення.

Спогади, що складають колекцію Київського обласного державного архіву, значно розширюють наявні в літературі відомості про хід Січневого збройного повстання в Києві. Зокрема, швейцарський політ-емігрант З. І. Шاپір згадує про формування ним у Деміївському районі загону Червоної гвардії з іноземців (військовополонених, емігрантів і т. п.) та про участь цього загону в повстанні (ф. Р-4823, оп. 1, спр. 22, арк. 1—8). У спогадах Н. М. Кофмана і Ю. С. Сергєєва (ф. Р-4823, оп. 1, спр. 12, арк. 1—11; спр. 16, арк. 1—15) наводяться переконливі факти про тісні зв'язки петлюрівців з російською контрреволюцією, про участь колишніх царських офіцерів у сіневих боях у Києві на боці Центральної ради.

Цікаві і змістовні мемуари можна знайти і в інших облдержархівах УРСР (наприклад, Кіровоградському, Чернігівському, Вінницькому, Донецькому, Херсонському).

Заслужують на увагу також мемуарні матеріали, що зберігаються в деяких історичних і краєзнавчих музеях республіки: в Центральному державному історичному музеї УРСР (у Києві), Харківському і Дніпропетровському історичних, у Донецькому, Ворошиловградському і Вінницькому краєзнавчих та інших музеях.

Усі ці мемуари (за рідким винятком) ніколи і ніде не публікувались, серйозно не вивчались і не використовувались в історичних дослідженнях, і згадані музеї є єдиним місцем, де з цими джерелами можна познайомитись. Вони вимагають особливо ретельного критичного аналізу при використанні і в той же час у багатьох з них можна знайти унікальні факти і подробиці, що можуть виявитись дуже важливими для дослідження революційних подій в окремих районах, всебічного висвітлення діяльності місцевих більшовицьких організацій і конкретної участі у цій боротьбі окремих осіб. Це — спогади про окремих учасників буремних подій 1917 р., написані їх товаришами по боротьбі, а також численні автобіографії. Тільки в Харківському історичному музеї, наприклад, зберігається близько 150 автобіографій старих більшовиків — учасників боротьби за владу Рад. Причому в деяких музеях (наприклад, у Дніпропетровському) спогади й автобіографії зберігаються разом з особистими документами авторів, входять до складу особових фондів, що значно полегшує встановлення місця і міри участі авторів мемуарів в описуваних подіях, фактичної вірогідності наведених ними відомостей.

Чимало мемуарів про участь в революційних подіях робітників окремих підприємств зберігають деякі заводські, районні та інші місцеві музеї, організовані на громадських засадах. Так, у музеї заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна в Києві не менше 100 рукописних і машинописних спогадів арсенальців — героїчних учасників Січневого збройного повстання 1918 р. проти Центральної ради. Про участь у цьому повстанні робітників-залізничників йдеться в мемуарах, зібраних у народному музеї Залізничного району м. Києва.

Безперечно, не всі мемуари рівноцінні й різняться як за змістом, так і за формою викладу. Поряд з важливими, унікальними відомостями у них трапляються фактичні, а інколи й методологічні помилки. Зустрічаються й такі, де наводяться лише загальновідомі факти, інші

багаті на різні вигадки або надто суб'єктивні оцінки тих чи інших подій. Але таких матеріалів лише незначна частина у загальній масі цінних свідчень учасників неповторних, безприкладних за своїм значенням подій 1917 р.

Слід також мати на увазі, що в архівах і музеях зберігаються й оригінали опублікованих спогадів. Вони, як правило, докладніші і багатші фактичним матеріалом*, крім того, дають змогу судити про характер і обсяг роботи редакторів при підготовці мемуарів до друку**.

В архівах зустрічаються також листи, нотатки тощо старих більшовиків, в яких вони визнають окремі помилки, неточності, перекручення, припущені ними або редакторами в опублікованих раніше спогадах. Такі матеріали мають неабияке значення для порівняльного аналізу мемуарів.

Інтереси дальшого розвитку історичної науки, загальне визнання мемуарів цінними історичними джерелами настійно вимагають підготовки спеціального зведеного покажчика або довідково-орієнтуючих посібників, які б конкретно знайомили з багатством і різноманітністю мемуарних фондів усіх партійних і державних архівів, історико-краєзнавчих музеїв та інших установ і організацій. Це сприяло б і активізації використання неопублікованих мемуарів в історичних дослідженнях, і підготовці до видання нових збірників спогадів, і розв'язанню питань дальшого комплектування архівів цими цінними джерелами, що прямо відповідало б вимогам постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві», яка поставила перед Інститутом марксизму-ленізму при ЦК КПРС і Головним архівним управлінням при Раді Міністрів СРСР завдання «вжити заходів до поповнення і кращого використання архівних фондів»; розширити публікацію документальних матеріалів з історії КПРС і радянського суспільства³.

Безумовно, складання повного переліку неопублікованих мемуарів — проблема не з легких. І справа не стільки в їх величезній кількості***, скільки в труднощах, пов'язаних з розпорошеністю цих мемуарів**** і певною неорганізованістю їх зберігання на місцях.

Дуже поширені випадки зберігання ідентичних текстів спогадів різними установами: оригінали частіше зберігаються в одному з місцевих архівів, а копії — в музеї. Але буває й навпаки. Так, у Вінницькому облдержархіві є мікрофільми спогадів учасників Жовтневої революції на Україні, оригінали яких зберігаються у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї.

* Якщо порівняти, наприклад, спогади М. Сімсона, опубліковані в збірнику «Великий Жовтень на Київщині» (К., 1957, стор. 227—232), з їх оригіналом, що зберігається в партархіві Київського обкому Компартії України (ф. 9241, оп. 4, спр. 55, арк. 1—84), то неважко переконатися, що в збірнику побачила світ лише невелика частина авторського тексту.

** Див., наприклад, машинописний варіант виданих у збірнику «Харьков в 1917 году» (Х., 1957, стор. 5—20) спогадів В. Моргунова, що зберігається в партархіві Харківського обкому Компартії України (ф. 10417, оп. 4, спр. 104, арк. 1—20). Весь текст оригіналу вкритий редакторськими правками, не залишено без змін буквально жодної фрази. В результаті опубліковані спогади Моргунова істотно відрізняються від первісного твору автора.

³ «Радянська Україна», 22 серпня 1967 р.; Коммунист, 1967, № 13, стор. 11.

*** Ми розглянули в загальних рисах лише мемуари про Великий Жовтень на Україні, які зберігаються в архівах і музеях республіки. Там же є чимало мемуарів учасників громадянської і Великої Вітчизняної воєн, а також інших важливих подій і періодів в історії радянського суспільства.

**** Оскільки багато учасників Жовтневої революції згодом змінили місце проживання, спогади про події Великого Жовтня на Україні можна зустріти в архівах Москви, столиць братніх республік і багатьох обласних центрів СРСР. З іншого боку, в архівах і музеях України зберігається чимало мемуарів, в яких висвітлюється боротьба за перемогу соціалістичної революції в Петрограді, Москві, Рязані, Тулі, Саратові, Коломні, на Далекому Сході, а також у Грузії, Литві та інших союзних республіках.

Прикрим і неприпустимим є той факт, що в деяких музеях (наприклад, у Центральному державному історичному музеї УРСР і в Донецькому обласному краєзнавчому музеї) відсутній облік мемуарів, вони не закаталогізовані, не мають ніякого науково-довідкового апарату. Тому створенню якісних довідково-орієнтуючих посібників повинна передувати серйозна робота по впорядкуванню мемуарних фондів на місцях.

На наш погляд, доцільно і цілком можливо ліквідувати або хоч би максимально обмежити розпорошеність мемуарних джерел. В літературі вже висловлювалися пропозиції організувати планомірний обмін мемуарами між архівами країни, щоб у них були зосереджені лише ті спогади, які стосуються місцевої історії і можуть бути плідно використані її дослідниками⁴. Це питання варто ретельно обговорити. Є й інші шляхи концентрації мемуарів. Поліпшення в останні роки технічної оснащеності архівів, забезпечення їх сучасною технікою фотокопіювання і мікрофільмування та іншими засобами розмноження і відтворення документальних матеріалів дає можливість ліквідувати розпорошеність мемуарів шляхом створення дублетних примірників. Доцільним був би й інший захід: сконцентрувати оригінали мемуарів в одному або кількох найкрупніших архівах, скажімо, в ЦПА Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС або у відповідних архівах його республіканських філіалів.

Партійні й державні архіви, історико-краєзнавчі музеї і деякі інші установи й організації Української РСР володіють багатющими матеріалами для видання нових сотень мемуарів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції.

---

⁴ Я. И. Куценко, В. Ф. Латкин, Г. А. Сазонтов. Работа партархивов по сбору воспоминаний старых большевиков. — Исторический архив, 1957, № 3, стор. 254.

**КІНОФОТОДОКУМЕНТИ ПРО БОРТЬБУ
ЗА ВИЗВОЛЕННЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ**

Л. Б. ПІЛЬКЕВИЧ

Давно відгриміли останні залпи Великої Вітчизняної війни. Нині там, де бушувало її полум'я, золотяться ниви, мирно трудяться радянські люди. Знову й знову ми звертаємося до героїчних сторінок історії минулої війни. Написано багато спогадів учасників війни, створено безліч художніх творів, та, мабуть, ніщо не може зрівнятися за своєю винятковою вірогідністю та емоційним впливом з хронікально-документальними зйомками.

З перших днів війни радянські кіно- і фоторепортери відправились на вирішальні ділянки фронту. Вони пройшли тяжкими дорогами війни поруч з радянськими воїнами і залишили людству найдостовірніші свідчення великого подвигу радянського народу.

Оцінюючи роботу кінохронікерів, «Правда» писала 11 липня 1942 р.: «Пройдуть тяжкі часи війни. Ворог буде знищений... Тоді дістануть із сталевих вогнетривких сейфів рулони кіноплівки, сотні кілометрів стрічки — неоціненного літопису великих наших днів, який ми зараз називаємо простим словом — кінохроніка. І затишне поринулий у темряву зал для глядачів, де будуть наші діти».

Так, неоціненний літопис Великої Вітчизняної війни знаходиться в надійних сховищах державних архівів. Тільки в Центральному державному архіві кінофотофонодокументів УРСР зберігається до 70 тис. м кіноплівки та 6 тис. фотодокументів. Ці кадри не старіють. Їх широко використовують історики, художники, літератори. Нині майже в кожному новому фільмі, документальному чи то художньому, читаємо в титрах: «Використані документи центральних державних архівів кінофотодокументів».

Ми продовжуємо публікацію кіно- і фотодокументів, які відбивають, звичайно, лише окремі епізоди, поодинокі моменти переможного тисяча дев'ятсот сорок четвертого року.

Війна все далі й далі котилася на захід. Червона Армія продовжувала наступ, звільняючи міста і села України. Внаслідок проведених наступальних операцій: Житомирсько-Бердичівської, Кіровоградської, Корсунь-Шевченківської, Луцько-Ровенської, Нікопольсько-Криворізької, Проскурівсько-Чернівецької та інших війська чотирьох українських фронтів завдали нищівних ударів ворогові. У липні — серпні 1944 р. здійснено Львівсько-Сандомирську операцію, в результаті якої було остаточно визволено територію Західної України. 8 жовтня ворога вибили з останнього населеного пункту Дрогобицької області — с. Лавочного*, а на 14 жовтня вся Україна була очищена від німецько-фашистських окупантів.

Серед кінофотодокументів цього періоду війни, що зберігаються в ЦДАКФФД УРСР, привертають увагу зйомки воєнних кінооператорів та фотокореспондентів, які відображають переможні бої Червоної Армії за визволення міст Ровно, Тернополя, Чернівців, Львова, Дрогобича, Борислава та ін.

Ці зйомки частково увійшли в хронікально-документальні кіножурнали або фільми. Інші зберігаються у вигляді окремих незмонтованих сюжетів. Численний також фотофонд архіву.

* Тепер с. Лавочне Сколівського району Львівської області.

Кавалерійський партизанський загін вступає в Ровно. Лютий 1944 р.
(од. об. 2079).

Ровенчани повертаються до своїх жител після визволення міста від німецько-фашистських окупантів. Лютий 1944 р. (од. об. 2061).

Асистент кінооператора Воронцов веде кінозйомку боїв за визволення Тернополя. Березень — квітень 1944 р. (од. об. 2212).

Командуючий 60-ю армією 1-го Українського фронту І. Д. Черняхівський стежить за боем в районі Тернополя. Березень — квітень 1944 р. (од. об. 2074).

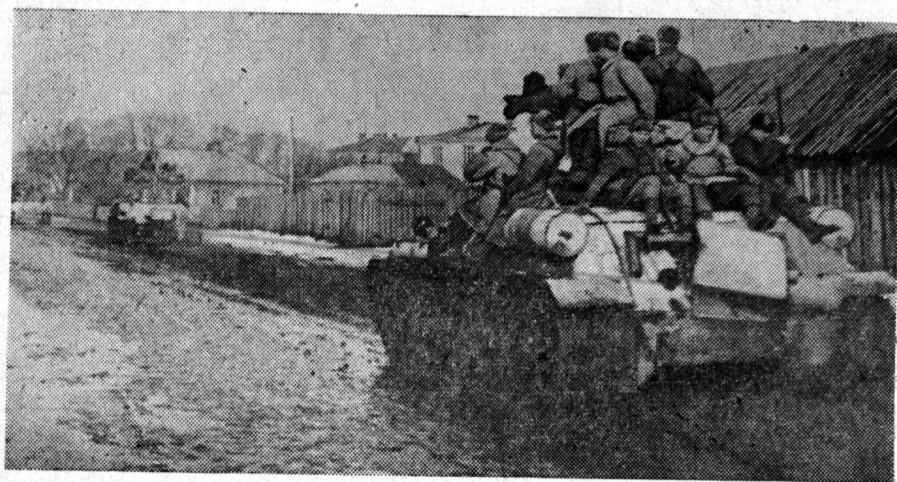
Одна з штурмових груп під час вуличних боїв у Тернополі. Квітень 1944 р. (од. об. 2074).

Полковник Кучеренко ставить завдання бійцям вибити ворога з будинку, який прикриває доступ до центральної частини Тернополя. Квітень 1944 р.
(од. об. 2074).

Зустріч радянських воїнів-визволителів у Чернівцях, 30 березня 1944 р.
(од. зб. 0-2926).

Танковий десант на околиці Бродів Львівської області. Липень 1944 р.
(од. зб. 2-68106).

Жителі одного з сіл Львівської області пригощають молоком своїх визволителів — радянських танкістів. Липень — серпень 1944 р. (од. зб. 2-40526).

Льотчик-винищувач Ф. І. Шикунів, який збив 23 ворожих літаки, перед вильотом на бойове завдання. 1-й Український фронт, 26 липня 1944 р. (од. зб. 0-12966).

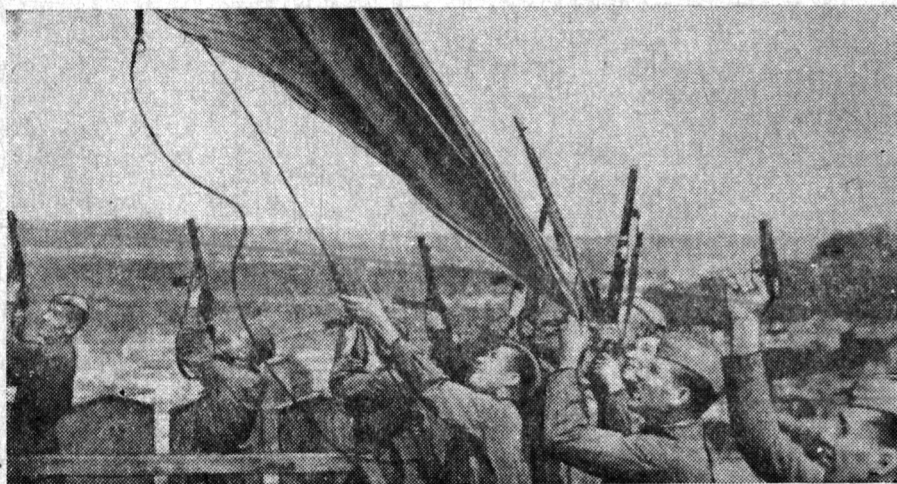
Радянські танкісти з десантом автоматників вриваються в населений пункт, Львівський напрям. Липень — серпень 1944 р. (од. зб. 2-67887).

Бійці підрозділу гвардії майора Бушмакіна ведуть вуличний бій у Львові.
Липень 1944 р. (од. зб. 2-68098).

Радянські кавалеристи на Галицькій площі у Львові. Липень — 1944 р.
(од. зб. 2-68072).

Радянські бійці підносять Червоний прапор над визволеним Львовом. Липень
1944 р. (од. зб. 2-46547).

Член Військової Ради 2-го Українського фронту, секретар Львівського обкому КП(б)У генерал-майор І. С. Грушецький розмовляє з жителями на вулиці визволеного Львова. Липень 1944 р. (од. зб. 2-67788).

Заступник Голови Ради Міністрів УРСР Д. З. Мануїльський, командуючий 1-м Українським фронтом І. С. Конев, генерал-лейтенант С. С. Шатілов під час мітингу, присвяченого визволенню Львова від німецько-фашистських загарбників. 30 липня 1944 р. (од. зб. 0-54057).

Ровно... Це місто фашисти перетворили ніби в столицю окупованої ними території України. Тут була резиденція ката українського народу рейхскомісара Еріха Коха. У визволенні Ровно брали участь українські партизани, які, з'єднавшись з регулярними частинами Радянської Армії, пішли на штурм міста. Кінооператори В. Орлянкін та І. Кацман зафіксували на плівці окремі епізоди бойових дій військових частин та партизанських з'єднань: штурм передмістя піхотними частинами 1-го Українського фронту, артилерійський обстріл, пересування танків; один з кавалерійських партизанських загонів входить у зруйноване місто; на вулицях з'являються перші жителі, і ось перед ними вже виступають партизанські вожаки — командир Ровенського з'єднання В. А. Бегма та комісар М. С. Корчев (од. об. 2079, 2061).

У дуже складних умовах проходили бої за визволення Тернополя, яке німці називали «воротами» у Німеччину. Цей великий залізничний вузол був опорним пунктом ворога на Львівському напрямі. Зав'язались багатоденні жорстокі бої. У нелегких умовах доводилося працювати кінохронікерам В. Ешуріну, В. Орлянкін, І. Кацману, М. Бикову, С. Уралову та іншим.

Раптом почався сніговий буран. Ми бачимо, як по пояс у снігу пересуваються бійці, а поруч — люди з кінокамерами — фронтові кінооператори В. Ешурін зі своїм асистентом Воронцовим. Знято кілька сот метрів плівки. Неповторні кадри — після масованих ударів артилерії й авіації, прокладаючи шлях піхоті, у місто прориваються танки, невеликі штурмові групи ведуть бої за кожну вулицю, будинок, поверх; ось будинок, який прикриває доступ до центральної частини Тернополя, полковник Кучеренко наказує вибити ворога, першим вривається в будинок боєць Федоренко. Скільки треба було уміння та мужності, щоб все це знімати і не стати випадковою мішенню для німецького снайпера (од. об. 2074, 2199, 2212, 2289).

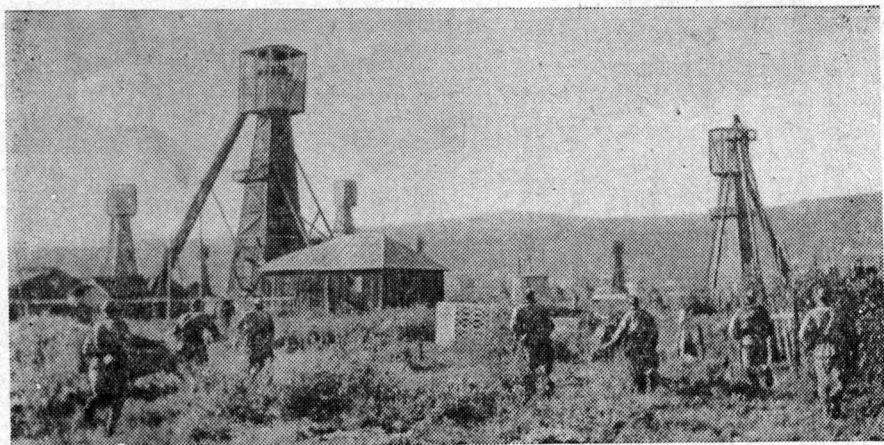
Цікаві кінострічки Г. Могилевського, М. Ошуркова, В. Смородіна про звільнення міст Хотина та Чернівців, форсування ріки Сірет та вихід радянських військ на державний кордон з Румунією (од. об. 4549, 4550). Про звільнення Чернівців розповідають також фотодокументи В. Кашина та інших.

Значна частина кінозйомок великої наступальної операції в районі Львова та Бродів, а також форсування ріки Західний Буг увійшла до фільму «Перемога на Правобережній Україні і вигнання фашистських загарбників за межі українських радянських земель» (од. об. 3635), створеного у 1944—1945 рр. групою радянських кінематографістів під керівництвом О. П. Довженка. Відомий рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака в Карпати знімав для цього фільму кінооператор Б. Вакар.

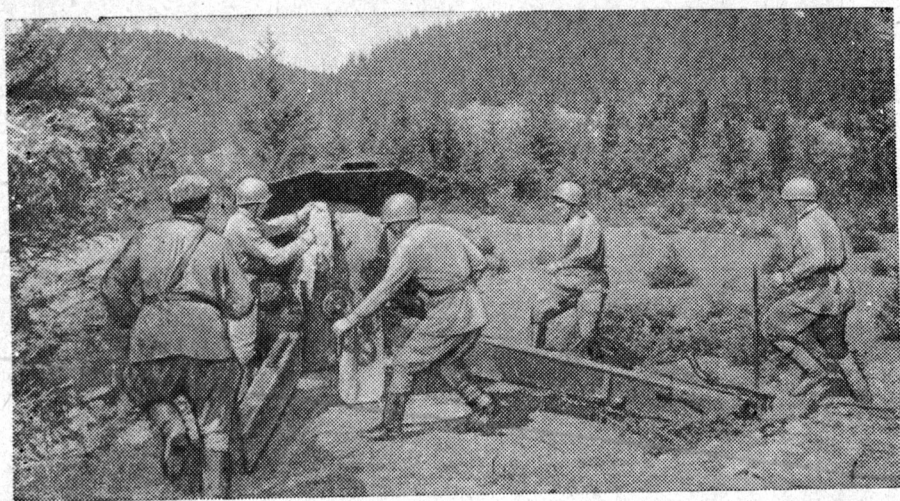
Фільм режисера М. Шапса «Львів радянський» (1944 р.) про перші дні визволеного міста. Львів'яни захоплено зустрічають своїх героїв-визволителів. Над містом знову займається радянське життя — ось на одному з будинків бійці встановлюють червоний прапор, на другому прикріплюють наказ начальника гарнізону про призначення гвардії підполковника Милевського воєнним комендантом міста; відкриваються перші магазини, по відбудованій залізниці проходить перший поїзд. Завершується фільм мітингом, присвяченим визволенню м. Львова, на трибуні — Д. З. Мануїльський, М. С. Гречуха, С. А. Ковпак, М. П. Бажан та інші. Виступають секретар Львівського обкому КП(б)У І. С. Грушецький, командуючий 1-м Українським фронтом І. С. Конев (од. об. 521).

Окрему, досить численну групу становлять кіно- і фотодокументи про партизанський рух на Україні. Особливо широко висвітлена діяльність багатьох загонів та з'єднань у фотодокументах. Це прекрасні знімки партизанських репортерів Б. Вакара, М. Глідера, Я. Давидзо-

Радянські бійці ведуть бій за нафтопромисли в районі Борислава. Серпень 1944 р. (од. зб. 2-67818).

Гарматна обслуга старшого сержанта Абаджанова веде вогонь по ворогу у Карпатах. 1944 р. (од. зб. 0-11662).

Партизани Сумського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака на марші під час Карпатського рейду. 1943 р. (од. зб. 0-43741).

Радисти Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака під час Карпатського рейду, 1943 р. (од. зб. 2-67814).

Командир Сумського партизанського з'єднання С. А. Ковпак, комісар С. В. Руднев, помічник начальника штабу В. О. Войцехович та інші за розробкою оперативного плану бойової операції у районі с. Биткова на Станіславщині. Липень 1943 р. (од. зб. 0-43873).

на та інших. Серед кінодокументів, крім згаданих вище, є цікавий матеріал, що відображає першу зустріч партизанів Чернігово-Волинського з'єднання під командуванням А. Ф. Федорова з розвідниками Радянської Армії в лісах біля с. Лобни на Волині (од. об. 2069).

Зовсім недавно до архіву надійшли нові фільми, створені в наші дні на базі багатющого матеріалу, що зберігається в архівах країни.

У фільмах режисера М. Романова «І згадав партизан...», 1966 р. (од. об. 3535) та А. Фернандеса «Я, партизан України...», 1971 р. (од. об. 4923) значне місце відводиться показу боротьби українських пар-

тизанів в західних областях України, які подали велику допомогу Радянській Армії у визволенні цих районів від ворога. Ми знову зустрічаємося з героями славного рейду ковпаківців у Карпати. Це був нелегкий похід за тисячу кілометрів від фронту. Треба було пройти через п'ять областей, зайнятих ворогом, щоб підняти на боротьбу нові райони. Комісар з'єднання С. В. Руднев записав у щоденнику: «Наша поява в Західній Україні викликала переполох в усьому Варшавсько-

М. І. Кузнецов — розвідник партизанського загону під командуванням Д. М. Медведєва, удостоєний посмертно звання Героя Радянського Союзу, в період Великої Вітчизняної війни (од. зб. 2-45966).

му генерал-губернаторстві... Літаки щодня шукають нас, бомбардують великі та малі ліси...»¹, і далі: «Продуктів нема. Хліба немає вже два місяці. Тепер наближається біда з сіллю...»². Але незважаючи на це, ковпаківці трошили ворожі гарнізони, підривали мости, палили нафтові вишки. Багато бійців та командирів загинуло під час походу. При виході з Карпат загинув комісар С. В. Руднев та автор цих зйомок кінооператор Б. Вакар. Його останні касети пронесли через ворожі тили бойові товариші.

Про долю М. І. Кузнецова — легендарного розвідника партизанського загону під командуванням Д. М. Медведєва, який діяв на Рівненщині та Львівщині, розповідає телефільм «Людина з легенди», 1964 р. (од. об. 4860). Фільм також побудовано на архівних кінофотодокументах. Про бойові подвиги безстрашного партизана-розвідника розповідають у фільмі його друзі і соратники по спільній боротьбі Д. М. Медведєв, М. В. Струтинський,

В. К. Довгер, В. В. Кочетков та інші.

М. І. Кузнецов загинув у бою під с. Бортани Бродівського району на Львівщині у 1944 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР 5 листопада 1944 р. йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Минає 30 років з того часу, як останнього німецького окупанта було вигнано з української землі. Найкращу пам'ять про живих і загиблих бійців і командирів, партизанів і підпільників та про себе самих залишили майбутнім поколінням кіно- та фоторепортери.

Л. Б. ПІЛЬКЕВИЧ

¹ Дикторський текст до фільму «Я, партизан України...» (од. об. 4923).

² Дикторський текст до фільму «І згадав партизан...» (од. об. 3535)

ДОНБАС ВІДБУДОВУВАЛА ВСЯ КРАЇНА*

Велику увагу відродженню Донбасу Комуністична партія і Радянський уряд приділяли і на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни. 10—15 квітня 1945 р. Державний Комітет Оборони приймає постанову «Про дальше зростання видобутку вугілля і відбудову вугільних шахт Донбасу», в якій було визначено конкретний план відродження всіх шахт другої черги, тобто тих шахт, які були дуже зруйнованими. А 13 квітня 1945 р. ДКО прийняв постанову «Про заходи по відбудові вугільної промисловості Донбасу», в якій знову підкреслив, що відбудова вугільної промисловості Донецького басейну залишається й надалі одним із першочергових державних завдань¹.

Державний Комітет Оборони зобов'язав Народний комісаріат вугільної промисловості СРСР довести видобуток вугілля в Донбасі уже в червні 1945 р. до 100 тис. т на добу (в тому числі 30 тис. т коксівного вугілля), а також довести довжину діючих ліній забоїв по Донбасу на 1 червня 1945 р. до 110 тис. м і мати 1530 діючих лав; пройти в другому кварталі 1945 р. 130 тис. м основних підготовчих виробок. Згідно з цією постановою ДКО розпочалася відбудова 97 основних найбільш зруйнованих шахт і відновлено будівництво 13 нових шахт, закладених ще до Вітчизняної війни². Значно розширився фронт відбудовних робіт.

Виконання цього відповідального завдання Комуністичної партії стало всенародною справою трудящих багатонаціональної Радянської держави. Трудящі Москви, Ленінграда, Сталінграда, Куйбишева, Магнітогорська і багатьох інших міст взяли активну участь у відбудові Всесоюзної кочегарки.

В результаті самовідданої і напруженої праці робітничого класу та організаторської діяльності партійних організацій, допомоги ЦК ВКП(б), Союзного Уряду і трудящих всіх братніх республік уже на початок жовтня 1945 р. в українській частині Донбасу було відбудовано і знову споруджено 123 великі і 506 середніх та малих шахт³. Потужність вугільної промисловості української частини Донбасу була відновлена на 38,5 процента порівняно з довоєнним рівнем⁴. Уже в 1945 р. гірники Донбасу давали вугілля більше, ніж будь-який інший вугільний басейн країни. У 1943—1945 рр. країна і фронт одержали від гірників Донбасу до 50 млн. т кам'яного вугілля, близько 4800 тис. т коксу. А металурги України за цей час дали країні понад 5,45 млн. т металу, значна частина якого належить славному робітничому класу Донбасу⁵.

Це був вагомий внесок Всесоюзної кочегарки — Донбасу у велику перемогу Радянського Союзу над ворогом.

Так героїчними зусиллями всього радянського народу відроджувався Донбас. Документи, що публікуються нижче, як і видрукувані в «Архівах України» раніше, показують дружбу, братерство, всенародну боротьбу за відродження індустріального Донбасу.

М. О. БУЦЬКО,
доктор історичних наук

* Закінчення. Початок і продовження публікації див.: Архіви України, 1973, № 4, стор. 37—51; 1974, № 1, стор. 24—34.

¹ Див. М. Ф. Хорошайлов. Комуністична партія України — організатор відбудови і розвитку промисловості Донбасу (1943—1945 рр.). Харків, 1967, стор. 87.

² История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 5. М., 1963, стор. 404.

³ Пропагандист і агітатор, 1945, № 10, стор. 14.

⁴ Вопросы истории, 1961, № 8, стор. 58.

⁵ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3. К., 1969, стор. 422.

№ 1

Повідомлення газети «Радянська Україна» про одержання шахтарями Донбасу новорічного подарунка від будівельників Колими

1 січня 1945 р.

Сталіно. З далекої Колими шахтарям Донбасу прибув незвичайний новорічний подарунок від робітників «Дальстроя». Колимські будівельники прислали гірникам Донецького басейну — робітникам підшефних шахт Кіровського і Сергівського районів — 48 тис. томів різної літератури; 2520 одиниць культтоварів — баянів, гармоній, патефонів, більярдів, струнних і духових інструментів, кіноапаратів; 16,5 т рибних виробів, 5 т цукерок та згущеного молока. Новорічний подарунок доставила делегація від «Дальстроя». Вона побуває на шахтах і розповість гірникам про роботу будівельників далекої Півночі.

Газ. «Радянська Україна» № 1 (7577), 1 січня 1945 р.

№ 2

Повідомлення газети «Правда Украины» про допомогу харчовиків Баку ворошиловградцям

29 січня 1945 р.

Ворошиловград, 29 янв. Крепнет дружба ворошиловградських і бакинських хлебопекарей. На днях на ім'я колектива ворошиловградського треста хлебопечення бакинці прислали письмо, в якому розповідають об итогах своєї роботи за прошлий рік.

Бакинці, желяючи помічати быстреему возрождению хлебопекарной промышленности Ворошиловграда, отправили своим украинским друзьям тестомешальную машину и большое количество разного хлебопекарского оборудования.

Газ. «Правда Украины» № 20 (7595), 30 січня 1945 р.

№ 3

Із довідки Народного комісаріату місцевої паливної промисловості УРСР про кількість коней, які надійшли для роботи на шахтах Донбасу

26 лютого 1945 р.

Народный комиссариат местной топливной промышленности УССР в конце декабря месяца 1944 г. и в январе месяце 1945 г. получил для работы на каменноугольных шахтах в Донбассе 277 лошадей, из которых 167 отправлены со станции Раздельная Одесской жел[езной] дороги и 110 лошадей отправлены из г. Читы...*

Народный комиссар местной топливной промышленности УССР

[підпис]

ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 7, спр. 2318, арк. 116—117. Оригінал.

№ 4

Повідомлення газети «Известия» про відкриття в м. Чистякове дитячого будинку, збудованого на кошти, зібрані жінками Караганди

19 березня 1945 р.

Караганда, 19 марта. Многие дети горняков Донбасса в годы войны остались без родных, без крова. Заботу о них проявили женщины Караганды. Они собрали 1300 тыс. рублей и попросили на эти деньги

* Далі наведено розподіл коней по вугільних трестах та стан забезпечення шахт кінями.

построить в городе Чистяково Сталинской области * детский дом, пообещав взять над ним постоянное шефство.

Желание патриотов ныне претворено в жизнь. В Чистяково воздвигнуто большое благоустроенное здание — Детский дом имени женщин-патриотов Карагандинской области. В нем нашли приют 130 сирот — детей горняков Донбасса.

Женщины Караганды приняли на себя все расходы по содержанию этого детского дома и шефствуют над его воспитанниками.

Газ. «Известия» № 66 (8676), 20 березня 1945 р.

№ 5

Повідомлення газети «Известия» про виготовлення устаткування на Новокраматорському машинобудівному заводі для промисловості Донбасу

3 квітня 1945 р.

Краматорск, 3 апреля. В первом квартале Новокраматорский машиностроительный завод выпустил 1260 т изделий для возрождающейся промышленности Донбасса. С начала восстановления краматорцы изготовили 23 шахтные подъемные машины, много валков для прокатных станов, оборудование для электростанций.

Недавно завод отлил детали мощной турбины в 100 тыс. кВт для Зуевской электростанции, изготовил части блюминга для Макеевского металлургического завода.

Газ. «Известия» № 79 (8689), 4 квітня 1945 р.

№ 6

Повідомлення газети «Правда» про відправку в Донбас надпланового устаткування Кемеровським електромеханічним заводом

2 червня 1945 р.

Кемерово, 2 [июня]. Вчера Кемеровский электромеханический завод отправил очередную партию электрооборудования для восстанавливаемых шахт Донбасса. Завод из месяца в месяц перевыполняет производственную программу, благодаря чему шахты Донбасса дополнительно получили значительное количество взрывобезопасных, конвейерных и приводных моторов, магнитных и барабанных пускателей, моторов для врубовых машин, а также нормального, открытого типа.

Коллектив завода успешно работает над повышением производительности электромеханизмов, помогая горнякам решить задачу дальнейшего повышения угледобычи. Так, недавно завод изготовил новый образец мотора для врубовки, который на 75 процентов превосходит мощность мотора, находящегося в серийном производстве. Опытные образцы новой мощной врубовой машины в настоящее время проходят промышленное испытание в Донбассе.

Газ. «Правда» № 132 (9903), 3 червня 1945 р.

№ 7

Повідомлення газети «Известия» про допомогу трудящих Сталинграда у відбудові промисловості Донбасу

2 червня 1945 р.

Сталинград, 2 июня. Трудящиеся возрождающегося Сталинграда оказывают помощь шахтерам Донбасса в быстрейшем восстановлении

* Нині м. Торез Донецької області.

Всесоюзной кочегарки. Вчера из Сталинграда в Донбасс отправлен эшелон материалов и оборудования.

Коллектив Сталинградского тракторного завода послал два новых трактора, выпущенных сверх плана, сортовой металл, метизы, электроаппаратуру, а завод «Красный Октябрь» — четыре тысячи шахтерских лопат, 30 т листового железа. Строители города отгрузили донбассовцам разные строительные инструменты и механизмы.

Эшелон сопровождает делегация сталинградцев, которая повезла горнякам Донбасса письмо трудящихся города-героя.

Газ. «Известия» № 129 (8739), 3 июня 1945 г.

№ 8

Повідомлення газети «Правда України» про виготовлення врубових машин, устаткування на підприємствах Челябінської області для промисловості Донбасу

9 червня 1945 р.

Москва, 9 июня. Трудящиеся Челябинской области оказывают большую помощь Всесоюзной кочегарке.

Машиностроители Копейского завода им. Кирова дали донецким горнякам около сотни врубовых машин и оборудование, изготовленное сверх программы. Лесорубы отгрузили 13 вагонов крепёжного леса. На днях из города Сатка в Донбасс отправлен эшелон с оборудованием. В ближайшее время из Челябинска в Донбасс пойдёт ещё один эшелон, груженный металлом и материалами.

Много промышленного оборудования посылают в Донецкий бассейн предприятия Златоуста. Коллектив завода им. Ленина выделил станки, трансформаторы, электромоторы, десятки вагонов металла готовят к отправке металлургии завода им. Сталина.

Газ. «Правда Украины» № 114 (7689), 10 июня 1945 г.

№ 9

Повідомлення газети «Правда України» про допомогу колективів підприємств Магнітогорська у відбудові вугільних шахт Донбасу

27 червня 1945 р.

Сталино, 27 июня. Коллективы Магнитогорского ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени металлургического комбината и ордена Ленина строительно-монтажного треста «Магнитострой», а также других предприятий г. Магнитогорска обратились ко всем трудящимся Челябинской области с призывом оказать помощь Донбассу в восстановлении угольных шахт.

Магнитогорцы взяли на себя обязательство: отправить в Донбасс эшелон в составе 50 вагонов. Свое обязательство магнитогорцы с честью выполнили. В Донбасс прибыл эшелон в составе 50 вагонов. Магнитогорцы прислали: 6 т гвоздей, 5 т болтов товарных, 7 т болтов путевых, 40 т костылей железнодорожных, 18 т проволоки-катанки, 1 вагон тонкой проволоки, 7 тыс. лопат, 8 тыс. подков конских, 3 тыс. пар сапог, 4 т печного литья, 4 вагона сортового листа металла и много других материалов, в которых на шахтах испытывают острую нужду.

Эшелон сопровождает делегация магнитогорцев. Делегация побывала на шахтах «Кочегарка» и № 4-5 «Никитовка», на Горловском машиностроительном заводе им. Кирова.

Делегаты заявили горнякам, что магнитогорцы взяли шефство над

шахтами треста «Горловуголь» и трестами Кадиевки, а также над Чистяковским восстановительно-монтажным управлением.

Горняки просили делегацию передать всем трудящимся Магнитогорска шахтерское спасибо за социалистическую помощь Донбассу.

Газ. «Правда Украины» № 126 (7701), 28 червня 1945 р.

№ 10

Повідомлення газети «Правда України» про шефство трудящих підприємств Куйбишевської області над вугільними шахтами Донеччини

13 липня 1945 р.

Куйбишев, 13 июля. Братскую заботу о быстрейшем восстановлении Донбасса проявляют трудящиеся Куйбишевской области. В первые дни освобождения Всесоюзной кочегарки от немецких захватчиков промышленность Куйбишевской области выделила для восстановления шахт и заводов Донбасса металл, оборудование, лес, станки, инструмент. Шахтерам было отправлено много одежды, обуви, предметов домашнего обихода.

Теперь, в дни мирного развития, куйбишевцы усиливают помощь Всесоюзной кочегарке. По патриотическому почину работников лесной промышленности трудящиеся области взяли шефство над шахтами трестов «Рутченковуголь», «Краснолучуголь», «Первомайскуголь», трестом «Донуглемашстрой».

Работники лесной промышленности сейчас посылают в Донбасс 50 вагонов крепежного леса. Ордена Ленина подшипниковый завод обязался в ближайшее время отправить 70 тыс. специальных подшипников, 330 т металла, 27 т легированной стали, олово, бабит, инструменты, электрооборудование. Станкозавод успешно выполняет заказы Донбасса и, кроме того, посылает вагон металла, токарные станки, инструменты. Кабельный завод обязался отправить 5 вагонов кабеля, завод им. Масленникова — 80 т металла, ватная фабрика — 3 вагона ваты. Среди подарков куйбишевцев — лебедки, газогенераторы, моторы, дверные переплеты и рамы, цепи Галля, эмалированная посуда и т. д. Предприятия городских районов Куйбишева соревнуются между собой за лучшее оказание помощи Донбассу.

С момента принятия шефства прошло менее месяца, а в Донбасс уже отправлено 100 вагонов с оборудованием и различными материалами.

Газ. «Правда Украины» № 138 (2087), 14 липня 1945 р.

№ 11

Повідомлення газети «Правда України» про шефську допомогу заводів Кіровської області у відбудові промисловості Донбасу

24 липня 1945 р.

Киров. Большую помощь возрождаемому Донбассу оказывают промышленные предприятия, строительные организации, местная промышленность и артели промкооперации Кировской области.

Машиностроительный завод подготовил для отправки в Донбасс различные станки, материалы, инструменты, стотонные вагонные весы, мостовой кран, трансформатор, бетономешалку, гравиемойку.

Шинный завод выделил электросчетчик, различный материал, инструменты. Фабрика «Красный труд» отправляет паровую машину, завод Наркомсвязи — 50 сумок с инструментами и два телефонных номерника. 3400 кг легированной стали, 40 комплектов метчиков и 100 сверл дал донецким шахтам завод «Красный инструментальщик».

Металлообработывающий завод отправляет 16 т стали, строительномонтажное управление — различные материалы, а управление промышленности — два вагона леса.

В Омутнинском районе собрано для Всесоюзной кочегарки на 162 тыс. рублей оборудования и на 180 тыс. рублей материалов и инструментов.

Трудящиеся Вятско-Полянского района подготовили для Донбасса станки, троссы, канализационные трубы, завод Наркомзема — 50 ручных тисков и 5 дрелей.

Всего собрано оборудования, материалов и инструментов более чем на миллион рублей. Первый эшелон в адрес треста «Орджоникидзеуголь» готов к отправке.

Газ. «Правда Украины» № 145 (2094), 24 липня 1945 р.

№ 12

Повідомлення газети «Правда України» про відправку в Донбас устаткування, виготовленого шефами — підприємствами Саратова
7 вересня 1945 р.

Промышленные предприятия Саратова взяли шефство над предприятиями Донбасса — трестом «Зуевантрацит» и Краснолучским монтажным управлением. За полтора месяца Донбассу отправлено 18 вагонов оборудования, в том числе 60 электромоторов. В ближайшее время заводы направляют еще несколько вагонов с оборудованием.

Газ. «Правда Украины» № 177 (2126), 7 вересня 1945 р.

№ 13

Повідомлення газети «Радянська Україна» про випуск московськими заводами електровозів і електроустаткування для шахт Донбасу
14 вересня 1945 р.

Москва. Цими днями московський завод «Динамо» ім. Кірова надіслав 14 рудничних електровозів у Донбас.

Дворіччя з дня визволення Донбасу від німецьких загарбників колектив заводу відзначив дальшим збільшенням випуску електрообладнання для вугільного басейну. Зокрема, в Сталіно відправлено два комплекти електрообладнання, що дозволить розширити тролейбусний рух у місті. В цьому році гірники Донбасу одержать від динамівців також запасні частини до машин.

Велику допомогу у відродженні Донбасу подає і другий московський завод — «Борець». В минулому році він відправив донецьким шахтам 56 потужних компресорів, у цьому році — 15 компресорів і запасні частини до них. Молодіжна бригада складачів зобов'язалася до 28-х роковин Жовтня в подарунок гірникам Донбасу випустити два компресори понад план.

Газ. «Радянська Україна» № 182 (7358), 14 вересня 1945 р.

№ 14

Повідомлення газети «Правда Украины» про виробництво машин та устаткування для Донбасу підприємствами Ленінграда
28 жовтня 1945 р.

Предприятия Ленинграда до войны снабжали Донбасс огромным количеством машин и механизмов. Отсюда непрерывным потоком шли на шахты электромоторы, рудничные батареи, кабель, ртутные выпрямители, аппаратура высокого напряжения и другое оборудование.

После прорыва блокады ленинградские заводы вновь стали вы-

полнять заказы Всесоюзной кочегарки. Сейчас уже более 50 предприятий Ленинграда принимают участие в восстановлении Донецкого бассейна.

В течение третьего квартала на шахты отправлено из Ленинграда свыше 250 вагонов различных грузов. Вот краткий перечень того, что сделали за это время ленинградцы для Донбасса:

Дважды орденоносный завод «Электросила» им. Кирова изготовил 43 мотора мощностью свыше 100 квт, 8 моторов — от 500 до 1000 квт (для шахтных подъемников), 17 быстродействующих автоматов для электровозной откатки и 5 машин постоянного тока.

Завод «Севкабель» досрочно отгрузил 49 км силового и телефонного кабеля; завод «Пневматика» — 125 бурильных машин нового типа «УП-1»; завод «Выдвиженец» — 8000 рулонов кровельного пергамента.

Успешно справились со своими заданиями коллективы заводов, где директорами тт. Болтенков и Терентьев. В третьем квартале они изготовили 72 электровозные батареи, 300 батарей связи и 45 ртутных выпрямителей для электровозной откатки угля. Ряд других предприятий изготовили цельнотянутые трубы, всасывающие рукава, наждачные круги, тертые краски.

Нужно отметить, что ленинградские предприятия аккуратно и полностью выполняют заказы Донбасса. Коллективы ленинградских предприятий с большим подъемом работают над изготовлением механизмов и оборудования для восстановления Донецкого угольного бассейна. Например, в цехе крупных машин завода «Электросила» проводятся специальные производственные совещания, на которых обсуждают, как быстрее и лучше выполнить заказы Донбасса. Этим заказам уделяют большое внимание партийная организация и техническое руководство завода.

Некоторые заказы нужно было выполнить в кратчайший срок — и ленинградцы успешно с этим справились. Так, например, 2-я Художественная литография получила задание срочно изготовить 4 тыс. рулонов светочувствительной бумаги. Весь коллектив предприятия был мобилизован на разрешение этой задачи, и заказ выполнили в течение 5 дней. Это дало возможность своевременно развернуть проектировочные работы по восстановлению донецких шахт.

Досрочно изготовил 10 тыс. пар резиновой обуви завод «Красный треугольник». В первые дни октября отправлено шахтерам в счет IV квартала еще 4 тыс. пар резиновых сапог.

До конца года ленинградские предприятия выполняют много ответственных заказов для Донбасса. Особенно большой объем работ падает на завод «Электросила», который даст моторы к подъемникам, автоматы для электровозов. Электросиловцы соревнуются сейчас за досрочное изготовление ряда машин в честь 28-й годовщины Октября.

В досрочном выполнении заказов для Донбасса большую помощь оказывает Ленинградский городской комитет ВКП(б). Несмотря на перегрузку транспорта, с помощью горкома ВКП(б) и управления Октябрьской железной дороги мы своевременно получаем вагоны, необходимые для перевозки оборудования Донбассу.

Качество продукции ленинградцев, как и до войны, остается безупречным. Достаточно сказать, что за 12 лет своей работы представителем Наркомугля в Ленинграде я не получил ни одной рекламации.

Ленинградцы успешно восстанавливают свой город, свои заводы и фабрики. Они вносят немалую долю труда также и в восстановление Донецкого бассейна.

Уполномоченный Наркомугля СССР
по Ленинграду и Ленинградской области

Газ. «Правда Украины» № 213 (2162), 28 жовтня 1945 р.

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д. І. УЛЬЯНОВА

16 серпня 1974 р. минуло 100 років з дня народження видатного партійного і державного діяча Дмитра Ілліча Ульянова. Все своє свідоме життя Д. І. Ульянов присвятив відданому служінню трудовому народу, боротьбі за його світле і щасливе майбутнє.

У 1893 р. після закінчення Самарської гімназії він вступив на медичний факультет Московського університету, де брав активну участь у революційних студентських гуртках, вивчав і розповсюджував марксистську літературу серед робітників.

Царський уряд, наляканий революційним піднесенням серед студентів, у 1897 р. виключив з університету і заарештував найбільш активну групу студентів, до якої входив і Д. І. Ульянов. Йому не вдалося закінчити Московський університет, але він прагнув здобути вищу освіту і неодноразово звертався до царського уряду за дозволом закінчити будь-який університет Росії. Одержавши такий дозвіл, він у 1901 р. закінчує Юр'євський університет. У 1902 р. Д. І. Ульянов виїхав до Одеси. Перебування в Одесі, одному з найбільших промислових і торгових центрів півдня країни, ще більше загартувало і ідейно зміцнило Д. І. Ульянова як революціонера. Тут він налагодив тісний зв'язок з робітниками багатьох заводів і фабрик, розповсюдження газети «Искра».

У с. Холодна Балка Одеського повіту, де працював Дмитро Ілліч в грязелікарні, діяв соціал-демократичний гурток, члени якого вивчали нелегальну літературу, розповсюджували її серед місцевого населення.

Активна революційна діяльність гуртківців звернула на себе увагу одеської охранки. Щоправда, за Дмитром Іллічем негласний нагляд поліції був встановлений значно раніше. Ще під час його приїзду начальник Одеського охоронного відділення був поінформований про особу Д. І. Ульянова і встановив за ним ретельний нагляд. Припущення охранки про революційну діяльність Дмитра Ілліча і його товаришів підтвердилось тим, що в прилеглих до Холодної Балки селах неодноразово жандарми знаходили листівки та прокламації, видані підпільним гуртком с. Холодна Балка.

У серпні 1902 р. Одеська охранка заарештувала багатьох гуртківців, у тому числі Д. І. Ульянова і його дружину А. І. Ульянову-Нещеретову. Проте за відсутністю прямих доказів їх звільнили без права виїзду з Одеси. Незабаром Д. І. Ульянов від'їжджає до Самари, а потім у вересні 1903 р. — до Києва як агент ЦК партії, офіційно ж він працював за фахом.

Перебування Д. І. Ульянова в Києві — один з найбільш напружених періодів у його житті. Приїзд сім'ї Ульяновых до Києва насторожив царську охранку, яка відразу ж встановила за ними постійний нагляд. У заведеній особистій справі на Д. І. Ульянова з максимальною точністю фіксується кожен крок революціонера, його зустрічі з товаришами.

В ніч з 1 на 2 січня 1904 р. Д. І. Ульянов і його дружина А. І. Ульянова були заарештовані і кинуті до Лук'янівської в'язниці. Тяжкі умови

значно підірвали його здоров'я. Царський уряд довго не випускав подружжя Ульянових з в'язниці. Лише в жовтні 1904 р. вийшла на волю А. І. Ульянова-Нещеретова, а наприкінці листопада царська охрнка вимушена була звільнити і Дмитра Ілліча. Після двомісячної перерви він знову включається в революційну діяльність.

У 1910 р. Д. І. Ульянов переїжджає до Криму, де працю лікарю уміло поєднує з партійною діяльністю. Він розповсюджує марксистську літературу, пропагує ленінські ідеї визволення робітничого класу з-під гніту царизму.

У 1914—1918 рр. Д. І. Ульянов працював військовим лікарем спочатку в Севастополі, а потім у Феодосії і вів революційну роботу серед солдатів. Під час іноземної інтервенції в Криму Дмитро Ілліч був на підпільній роботі в Євпаторії.

Після визволення Криму від білогвардійців у 1919 р. Д. І. Ульянов — член Кримського обкому партії, а пізніше, з 1920 по 1921 р. — особовуповноважений Наркомздорв'я РСФРР по кримських здравницях.

Життя і діяльність Дмитра Ілліча Ульянова — взірець відданого служіння народові, справі Комуністичної партії.

Документи, що публікуються нижче, зберігаються в ЦДІА УРСР у м. Києві і розповідають про революційну діяльність Д. І. Ульянова в Одесі і Києві.

Л. І. АПАНОВИЧ

№ 1

Донесення пристава Пересипської поліцейської дільниці начальнику жандармського управління м. Одеси про від'їзд Д. І. Ульянова до с. Холодна Балка

13 червня 1902 р.

Имею честь довести Вашему превосходительству, что состоящий под негласным надзором полиции бывший студент Юрьевского университета — ныне врач Дмитрий Ильич Ульянов 17 сего мая прибыл из дома № 9 по М.-Арнаутской улице и поселился в Холодной Балке в земской грязелечебнице, над которым учрежден негласный надзор полиции.

(Підпис)

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 385, оп. 1, спр. 911, стор. 102. Оригінал.

№ 2

Із повідомлення начальника жандармського управління м. Одеси в департамент поліції про розповсюдження листівок в Одеському повіті та підозру в цьому Д. І. Ульянова та інших жителів с. Холодна Балка

14 серпня 1902 р.

В последнее время в различных местах Одесского уезда все чаще и чаще обнаруживаются случаи распространения среди крестьянского населения прокламаций и других подпольных изданий преступного характера, имеющих целью возбуждать в населении недовольство существующим положением, указать на их зависимость от помещиков, землевладельцев и арендаторов земель. Параллельно с распространением таких изданий среди крестьянского населения южных уездов Херсонской губернии какими-то злоумышленниками распространяются слухи, что в скором времени последует распоряжение об отобрании земли от помещиков и разделе ее между крестьянами...*

* Крaпки в документі.

По заслуживающим доверия агентурным сведениям было основанное предположить, что агитация среди сельского населения руководится поднадзорным Ананием Медяником и лицами, группирующимися около него. В настоящее время подозрение это находит подтверждение: явившийся к заведующему агентурой подполковнику Критскому секретный сотрудник заявил, что 6 сего августа Медяник говорил ему, что он сфотографировал и распространяет составленную им лично прокламацию и при этом один экземпляр прокламации дал прочесть агенту. По предъявлении последнему прокламации из числа распространенных в Одесском уезде в средних числах июля сотрудник признал, что такие совершенно тождественны с той, которую давал ему Медяник. Медяник служит фельдшером и проживает в земской лечебнице Одесского уезда, находящейся в пределах Одесского градоначальства, в 18 верстах от г. Одессы, в селении Холодная Балка. По донесению того же агента вокруг Медяника группируются следующие лица: заведующий земской лечебницей — врач Викентий Богуцкий, помощник его, — поднадзорный врач Дмитрий Ульянов, две фельдшерицы в этой же лечебнице, сельский учитель в селении Холодная Балка и проживающий в другом селе врач Викентий Сидович. Лечебница построена на выезде из села, изолирована, так что наружное наблюдение за проживающими там лицами до нельзя затруднительно; несмотря на это удалось установить, что перечисленный кружок Медяника имеет в Одессе сношения с лицами, известными своею политической неблагонадежностью.

Ротмистр [підпис]

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 3037, арк. 64—64 зв. Відпуск.

№ 3

**Из довідки департаменту поліції про революційну діяльність
Д. І. Ульянова і його дружини А. І. Ульянової-Нещеретової
в с. Холодна Балка Одеського повіту**

Кінець 1902 р.

Летом 1902 г. были получены указания, что приказчик земской грязелечебницы в с. Холодной Балке Одесского градоначальства Ананий Медяник занимается составлением, изданием и распространением прокламаций к народу и что около него группируется кружок из фельдшериц Елизаветы Тетельбаум и Антонины Нещеретовой и врача Дмитрия Ульянова. У всех поименованных лиц обнаружены при обысках разные нелегальные издания и, между прочим, журнал «Заря», газета «Искра» и прокламаций «Южной революционной группы».

Дознанием выяснено, что Медяник, поддерживая связи с тайными преступными организациями, постоянно имел революционную литературу и снабжал ею других. Вместе с тем, в начале 1902 г., он составил и издал воззвания к сельскому населению, распространив их затем в окрестностях с. Холодной Балки. Прокламации эти чисто революционного характера, так как содержат в себе призыв к ниспровержению самодержавного правительства и замене его выборным «земским собором». Они должны были произвести серьезное брожение умов среди крестьян, так как написаны удобопонятным для них языком.

Прикосновенность Ульянова, Тетельбаум и Нещеретовой к какому-либо тайному обществу дознанием не установлена, как не выяснено и распространение ими находившихся у них запрещенных изданий; но имеются данные, что у крестьянина Игната Старожука была какая-то прокламация, которую он читал своим знакомым.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 599, арк. 112—113. Друкарський прим.

**Из повідомлення начальника Київського охоронного відділення
начальнику Київського губернського жандармського управління
про арешт Д. І. Ульянова**

17 січня 1904 р.

С весны 1903 г. в Киеве обосновался так называемый Организационный комитет Российской социал-демократической рабочей партии, являвшийся до II съезда партии центральным партийным в России учреждением, руководившим деятельностью русских комитетов.

Стараниями Организационного комитета был организован состоявшийся в июле 1903 г. II съезд партии, на котором одновременно с другими партийными учреждениями был установлен также и так называемый Центральный Комитет партии; Организационный комитет, как выполнивший свое подготовительное дело, был распущен, входившие же в состав его члены, надо полагать, попали в состав Центрального Комитета.

Последний преемственно (по Организационному комитету) избрал местом своего пребывания Киев, откуда с осени до последнего времени и старался руководить деятельностью местных комитетов.

Из лиц, арестованных 1 сего января членами Центрального Комитета, состояли Дмитрий Ульянов *, брат которого Владимир был душой партийного Брюссельского съезда [...] **, также сестра Ульянова Анна Елизаровна, жена Антонина Ульянова и Владимир Елагин — давно известные Департаменту полиции как истые социал-демократы...» ***

Подполковник [підпис]

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 300, арк. 53—53 зв. Відпуск.

**Повідомлення начальника Одеського губернського жандармського
управління начальнику Київського губернського жандармського
управління про розповсюдження Д. І. Ульяновим і його дружиною
А. І. Ульяновою-Нещеретовою революційних прокламацій**

14 січня 1905 р.

Уведомляю, что врач Дмитрий Ильич Ульянов и его жена Антонина Ивановна Ульянова, урожденная Нещеретова, в 1902 г. привлекались при вверенном мне Управлении к дознанию по обвинению в преступлении, предусмотренном 250 ст[атьей] Улож[ения] о наказ[аниях] по делу о распространении прокламаций, приглашавших крестьян присоединиться к революционному движению рабочих.

Дело о них, по высочайшему повелению, следовавшему 16 апреля 1903 г., разрешено административным порядком, с тем чтобы вменить названным Нещеретовой и Ульянову в наказание предварительное содержание под стражею.

Полковник [підпис]

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 833, арк. 323. Відпуск.

---

* Царська охрнка помилково вважала Д. І. Ульянова та інших заарештованих соціал-демократів членами ЦК РСДРП.

** Документ пошкоджено.

*** Випущено текст про діяльність Київського комітету РСДРП.

Відношення начальника Київського губернського жандармського управління начальнику Катеринославського губернського жандармського управління про закінчення дізнання і встановлення особливого нагляду за Д. І. Ульяновим і А. І. Ульяново-Нещеретовою

27 січня 1905 р.

Имею честь покорнейше просить Ваше высокоблагородие объявить привлеченному при вверенном мне управлении в качестве обвиняемого по делу о государственном преступлении лекарю Дмитрию Ильичу Ульянову и жене его Антонине Ивановне Ульяновой, проживающим на станции Чаплино Екатеринославской ж[елезной] д[ороги], что дознание о них ныне производством закончено и препровождено [господину] прокурору Киевской судебной палаты, к которому обвиняемые и должны обращаться со всеми просьбами и заявлениями, касающимися настоящего дела.

Мера пресечения обвиняемым Ульяновым способов уклоняться от следствия и суда, впредь до разрешения настоящего дела, оставлена без изменения: Ульянову — особый надзор полиции, а Ульяновой — залог в 500 рублей и обвиняемые, по-прежнему, не имеют права перемещать мест жительства без моего разрешения, согласно 415 ст[атье] уст[ава] угол[овного] суд[а], имея в виду, что в случае самовольной отлучки из места жительства, против них может быть принята более строгая мера пресечения, не исключая взятия под стражу.

Расписку Ульяновых в объявлении вышеизложенного покорнейше прошу препроводить мне.

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 313, оп. 2, спр. 1401, арк. 9. Оригінал.

Донесення начальника Київського губернського жандармського управління начальнику Симбірського губернського жандармського управління про встановлення за Д. І. Ульяновим і його дружиною А. І. Ульяновою особливого нагляду поліції

25 квітня 1905 р.

Привлеченные при вверенном мне Управлении к дознанию в качестве обвиняемых в государственном преступлении и состоящие врач Дмитрий Ильич Ульянов под особым надзором полиции и его жена Антонина Ивановна Ульянова под залогом 500 руб. выехали из ст[анции] Саблино в Симбирск. Сообщая при сем прошу по прибытии Ульяновых в Симбирск учредить за Дмитрием Ульяновым особый надзор полиции и за его женой [неглас]ное наблюдение и о последующем сообщить мне в д[епартамент] полиции.

Ульяновы изобличаются в принадлежности к сообществу, именуемому «Киевский комитет Российской социал-демократической рабочей партии 250 ст[атья] Ул[ожения] о Наказ[аниях]».

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 696, арк. 1135—1135 зв. Відпуск.

ВІДБІР НА ДЕРЖАВНЕ ЗБЕРІГАННЯ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ДЕРЖУНІВЕРСИТЕТУ

У Чернівецькому державному університеті відкладається комплекс документальних матеріалів, що являють собою винятково цінне джерело для вивчення системи та історії радянської вищої освіти, методики викладання наукових дисциплін, підготовки кадрів, ролі та значення вузів у будівництві комуністичного суспільства.

У 1973 р. працівники госпрозрахункового відділу Чернівецького облдержархіву впорядковували фонд Чернівецького державного університету за 1944—1970 рр. Документи університету в упорядкованому стані надходили на зберігання до Чернівецького облдержархіву в різний час. Вперше в квітні 1956 р. були прийняті справи за 1940—1941 рр., які за умов воєнного часу в університеті збереглися неповністю.

Протягом 1971—1972 рр. на державне зберігання надійшли справи канцелярії (1944—1968 рр.), наукової частини (1944—1968 рр.), учбової частини (1944—1958 рр.), бухгалтерії (1945—1965 рр.) та відділу кадрів (1947—1969 рр.). На справи кожного з цих структурних підрозділів були складені окремі описи.

Справи канцелярії здебільшого містять у собі накази, розпорядження та директивні вказівки Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР і УРСР; накази та розпорядження ректора університету з загальних питань. Крім того, тут відклалося листування з партійними і радянськими органами та вищестоящими установами з питань учбової, учбово-виховної, організаційної, методичної та наукової роботи університету, його факультетів та окремих кафедр; матеріали про взаємозв'язки Чернівецького університету з радянськими та іноземними університетами; протоколи засідань прийомних комісій, звіти про наслідки вступних іспитів та інші матеріали з питань набору студентів і аспірантів.

У справах наукової частини, крім організаційно-розпорядчої документації, є протоколи засідань вченої ради університету, протоколи засідань вчених рад факультетів, перспективні та річні плани науково-дослідної роботи та листування про їх виконання, звіти, матеріали про проведення наукових сесій та конференцій, роботу наукового студентського товариства; рукописи наукових праць, анотації, рецензії та відгуки на них; матеріали про прийом, підготовку та випуск аспірантів, про роботу філіалів галузевих всесоюзних наукових товариств та ін.

Справи учбової частини, поряд з директивною документацією, включають протоколи засідань вченої ради університету і факультетів та засідань кафедр, є узагальнені плани та звіти про учбово-виховну роботу; статистичні звіти про рух та успішність студентів, їх склад, звіти голови державної екзаменаційної комісії; листування з питань

учбової роботи, матеріали про виробничу практику студентів; стенограми відкритих лекцій.

Університети беруть активну участь у розробці наукових проблем. Ця їх діяльність відбивається в документах, що відкладаються в деканатах та кафедрах. Серед них — перспективні та поточні плани науково-дослідної роботи, звіти про їх виконання, протоколи та стенограми наукових сесій, конференцій, матеріали науково-студентського товариства. Значний інтерес становлять і документи про діяльність наукової бібліотеки, музею університету та редакції багатотиражної газети.

Для впорядкування матеріалів університету були запрошені працівники госпрозрахункового відділу Чернівецького облдержархіву.

Перед початком робіт ми вивчили історію фондоутворювача та його структуру, визначили основний склад документів за 1944—1970 рр.

Основними критеріями відбору документів на державне зберігання були їх зміст і автентичність, дублетність та поглиненість. Насамперед були відібрані на державне зберігання протоколи вчених рад факультетів і засідань кафедр. На державне зберігання були відібрані та впорядковані також справи з протоколами наукових семінарів, проблемних лабораторій, методичних комісій та секцій при кафедрах. Безпосередньо до цієї групи документів відносяться і стенограми відкритих лекцій, лабораторних та практичних занять, випускних та перевідних іспитів, а також журнали обліку взаємовідвідувань лекцій викладачами кафедр, семінарських та практичних занять, що є, на наш погляд, цінним джерелом вивчення методики викладання наукових дисциплін.

Відбираючи на державне зберігання документи факультетів та кафедр, ми встановили, що в їх діловодстві є також плани та звіти учбово-виховної, науково-дослідної роботи, матеріали про діяльність секцій, наукових секцій і конференцій держуніверситету та проведення міжвузівських і студентських наукових конференцій, про роботу студентських наукових гуртків.

На державне зберігання були відібрані та впорядковані також доповіді, доповідні записки, акти та довідки про підсумки перевірки діяльності факультетів і кафедр, стан викладання окремих дисциплін, створення нових факультетів та початок навчання за новими спеціальностями, а також зауваження на курси лекцій та макети нових підручників і посібників.

При проведенні науково-технічного впорядкування документальних матеріалів особлива увага приділялася правильному формуванню справ, які створювалися за предметно-тематичною або номінальною ознаками, та уніфікації їх заголовків; документи в них систематизувалися за хронологічною ознакою; за основу формування справ було покладено навчальний рік.

На впорядковані матеріали фонду були складені описи справ постійного зберігання за 1944—1970 рр.

Поряд з упорядкуванням документів факультетів та кафедр ми працювали також і над документацією студентського профкому та місцевому профспілковій організації викладачів і працівників Чернівецького держуніверситету. На державне зберігання були відібрані та впорядковані протоколи профспілкових зборів та конференцій, засідань профкому та місцевому, статистичні звіти про роботу та ін., на які було складено окремі описи.

Вивчення складу та змісту документальних матеріалів фонду Чернівецького держуніверситету та досвід подальшої роботи над цим фондом свідчать про необхідність проведення комплексної експертизи цінності всього фонду в цілому. Тільки в цьому випадку будуть враховані

всі особливості ведення поточного діловодства в університеті та розв'язані питання дублетності ряду документів, які відкладаються у різних структурних підрозділах.

Досвід опрацювання матеріалів університету показав, що для правильного наукового вирішення питань науково-технічної обробки та відбору на державне зберігання документів необхідні спільні зусилля науковців вузу та працівників державних і відомчих архівів.

Ю. П. ЛЯПУНОВ

СТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНИХ АРХІВНИХ ФОНДІВ У ХАРКІВСЬКОМУ МІСЬКДЕРЖАРХІВІ

Харківський міський державний архів з постійним складом документальних матеріалів створений у 1967 р. на базі Харківського міського архіву з перемінним складом документів. Причому, на той час у ньому була зосереджена велика кількість малозначних, однотипних, дрібних фондів з численними річними описами. Ці фонди склалися з розрізнених і здебільшого малоцінних документів за 1943—1960 рр.

Вивчення фондового складу архіву, історичних довідок, аналіз складу і змісту цих документів привели до висновку про необхідність створення об'єднаних архівних фондів на першому етапі за трьома групами документів: шкіл фабрично-заводського навчання, ремісничих училищ, промислово-кооперативних артілей. В основу об'єднання фондів були покладені виробничо-галузева і функціональні ознаки, коли установи-фондоутворювачі, матеріали яких включаються до об'єданого фонду, відносяться до однієї й тієї ж галузі діяльності і однієї й тієї ж функції (школи ФЗН, ремісничі училища).

Зберігання цих матеріалів окремими самостійними фондами загромаджувало облік і утруднювало їх використання. Об'єднання їх було доцільне ще й тому, що ступінь збереженості документів кожного з них за різні роки був неоднаковим, а взаємно доповнюючи один одного в об'єданому фонді, вони в сукупності могли повніше характеризувати діяльність шкіл ФЗН, ремісничих училищ, артілей.

У процесі роботи по об'єднанню фондів, при вивченні хронологічних меж фондів, територіального розміщення фондоутворювачів, їх цільового призначення виявлялись непрофільні фонди, які архів передав відповідним установам.

На першому етапі роботи по об'єднанню архівних фондів було здійснено перевірку наявності документів, що сприяло уточненню облікових даних по кожному з фондів. Одночасно з перевіркою наявності і стану документів проводилася експертиза їх наукової цінності. Внаслідок цієї роботи на постійне зберігання залишені матеріали, що розкривають діяльність фондоутворювачів і мають наукове і практичне значення: розпорядження, накази, протоколи виробничих нарад, річні звіти, штатні розклади і кошториси витрат тощо. Це набагато скоротило обсяг фондів, які до того були загромаджені матеріалами, що давно втратили своє практичне значення: касовими книгами, місячними звітами (при наявності річних), наказами, циркулярами, розпорядженнями, надісланими для відома, і т. д. Всього виділено до знищення 2709 справ.

Провели також відбір документів особого складу (розпоряджень і наказів, відомостей нарахування заробітної плати та ін.), описали їх в окремих описах і сконцентрували в одному місці архівосховища, що

значно полегшило роботу по наведенню довідок біографічного характеру.

Велика кількість описів по кожному фонду, безліч всіляких помилок у них, незадовільне розкриття змісту документів справ у заголовках вимагали удосконалення описів. Особливістю уточнення заголовків було те, що ця робота виконувалась на картках, на які, крім заголовка, виносилися такі дані, як місце і дата події тощо, тобто фактично була здійснена поодиначна каталогізація матеріалів, що увійшли до об'єднаних фондів.

Перескладання й удосконалення заголовків справ на картках полегшили систематизацію документів фондів, оскільки спочатку систематизувалися картки, за ними складався опис, а вже потім систематизувалися справи в фондах. Після складання описів і відповідної доробки картки вліті в систематичний каталог. Таким чином, при створенні об'єднаних архівних фондів було одночасно удосконалено описи і закаталогізовано документи.

В результаті створено три об'єднаних архівних фонди: «Школи фабрично-заводського навчання м. Харкова» (Р-460), «Ремісничі училища м. Харкова» (Р-587), «Промислово-кооперативні артіль м. Харкова» (Р-229). Перший фонд об'єднав матеріали 35 шкіл ФЗН, загальним обсягом 1071 справа, другий — 20 ремісничих училищ, обсягом 626 справ, третій — 114 промислово-кооперативних артілей, обсягом 5553 справи.

74 описи фонду Р-460 були об'єднані в три: № 1 — документи постійного зберігання, № 1-о — документи особового складу, № 2-о — особові справи; по два описи (№ 1 та № 1-о відповідно) мають тепер фонд Р-587 замість колишніх 81 та фонд Р-229 — замість 464.

Таким чином, об'єднання архівних фондів дало змогу спростити систему обліку, провести комплексну експертизу цінності матеріалів, полегшило використання документів конкретної системи установ, забезпечило умови для кращої їх збереженості, вивільнило значну стежну площу в архівосховищі.

На об'єднані архівні фонди складені такі облікові документи: аркуші фондів, картки фондів, заведені справи фондів. При цьому були враховані особливості складання облікової документації до об'єднаних фондів. Так, у графі аркушів фондів «Коротка характеристика документальних матеріалів» спочатку перераховані назви всіх установ-фондоутворювачів, матеріали яких увійшли до об'єданого фонду, а вже нижче подана характеристика їх документів. Перерахування наведене в тому порядку, як ці матеріали просистематизовані в описах. Крайні дати проставлені проти назв установ. Фондові картки складені у відповідності з аркушами фондів.

У справах фондів відклалась вся документація об'єднаних фондів: історичні довідки, акти прийому документів на державне зберігання, акти про повернення документів особового складу установам, акти перевірки наявності та стану документів, акти про виділення до знищення і т. д. Документи тут систематизувалися за фондоутворювачами, місце яких у справі фонду було визначене систематизацією їх матеріалів за описом. Останнім включався акт про створення об'єданого архівного фонду.

Дата першого надходження визначена за першим надходженням одного з фондів.

У радянському архівознавстві нині вживається чимало заходів з метою усунення недоліків у галузі класифікації і фондування документів. Це стосується перш за все теоретичної розробки і уточнення основних архівознавчих термінів, у тому числі визначення архівного фонду і його меж, раціонального скорочення дрібних архівних фондів шляхом створення на їх основі об'єднаних фондів.

Досвід створення об'єднаних архівних фондів у Харківському міському державному архіві показав, що проведення такої роботи цілком доцільно. Але в будь-якому конкретному випадку вона повинна бути науково цілеспрямованою, передбачати основні види і етапи роботи: виявлення однорідних фондоутворювачів, вивчення їх історії, функцій, складу і змісту документів, а також вибір такої форми об'єднання, яка б забезпечила створення найбільш повноцінного комплексу документів.

І. Ю. МАРТОСЕНКО

ТЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ВІННИЦЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ

Втілюючи в життя урядові рішення з питань поліпшення архівної справи, архівні установи Вінницької області за останні роки провели значну роботу, спрямовану на всебічне використання джерельних багатств архівів в інтересах комуністичного будівництва.

У Вінницькому облдержархіві зосереджені документальні матеріали підприємств, установ та організацій, що існували на території нинішньої Вінницької області, починаючи з другої половини XVIII ст. Є окремі документи, що відносяться до XVI—XVII ст.

Архівні джерела дореволюційного періоду містять у собі відомості про експлуатацію селян поміщиками, селянські заворушення і виступи проти визиску напередодні реформи 1861 р., про проведення цієї реформи і сваволю царських чиновників. Є дані про поганий стан народної освіти й охорони здоров'я, про встановлення таємного нагляду за прогресивними людьми, про заборону читань українською мовою, заборону творів Т. Г. Шевченка, М. О. Некрасова та ін.¹

Документи розповідають про розповсюдження до революції творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна на території краю.

Фонди архіву радянського періоду — надзвичайно цінна джерельна база для вивчення боротьби за встановлення та зміцнення влади Рад і радянського будівництва. Виявлено понад 200 документів про В. І. Леніна. Найчисленніша група з них — листи, привітання, телеграми засновнику першої в світі соціалістичної держави від трудящих Поділля.

В архіві є чимало матеріалів, які розповідають про інтернаціональні зв'язки вінничан з трудящими братніх республік, про їх участь в об'єднавчому русі українського народу за утворення СРСР. З любов'ю архівісти зберігають особисті фонди Героїв Соціалістичної Праці, народних умільців та інших знатних людей нашого краю.

Документальні джерела Вінницького облдержархіву широко використовуються дослідниками. На основі першоджерел вони відтворюють героїчну історію радянського народу, історію його боротьби і перемог. За останні десять років у читальному залі архіву працювали 1708 дослідників (7324 відвідування). Для роботи їм було видано 51 138 справ, 5089 книг, 6306 підшивок газет, 2002 журнали, понад 1000 мікрофільмів.

Архів відвідували не тільки представники Української РСР, а й інших республік Радянського Союзу. Контингент дослідників різноманітний. Це — співробітники науково-дослідних установ, викладачі вузів, аспіранти, студенти-дипломники, письменники, журналісти, пропа-

¹ Вінницький облдержархів, ф. 450, оп. 1, спр. 5, арк. 54.

тандисти, лікарі, інженери, працівники екскурсійних бюро, вчителі та учні середніх шкіл.

Вивчалися актуальні питання з історії нашої Батьківщини, Комуністичної партії Радянського Союзу, Комуністичної партії України; розвитку економіки, культури, освіти, науки і технічного прогресу, охорони здоров'я; дружні зв'язки радянського народу з трудящими інших країн тощо. Значно зріс інтерес дослідників до краєзнавства, шкільних музеїв. Головна увага приділялась дослідженню тем: боротьба за утворення СРСР, розвиток промисловості і робітничого класу Країни Рад, колективізація сільського господарства УРСР, Велика Вітчизняна війна 1941—1945 рр.

З 1962 р. читальний зал здійснював значну роботу по обслуговуванню дослідників у зв'язку з підготовкою багатотомного видання «Історія міст і сіл Української РСР». До виявлення і збирання матеріалів були залучені люди різних професій: викладачі вищих і середніх навчальних закладів, вчителі шкіл, журналісти, партійні, радянські і комсомольські працівники, краєзнавці, ветерани праці — всього 654 чоловіка, серед них з вищою освітою — 511. Автори «Історії міст і сіл Української РСР» використали 15 000 справ, 2094 книги, 3004 підшивки газет, 996 журналів, 651 мікрофільм.

Для полегшення їх роботи співробітники архіву провели тематичне виявлення документів з цієї тематики і внесли на картки важливі історичні події, відомості з фондів ревкомів, виконкомів, земельних органів, культурно-освітніх закладів та інших фондів.

За рахунок мікрофільмів, виявлених працівниками в архівах Києва, Харкова, Ленінграда, Москви та ін., поповнилася джерельна база архіву з історії Вінниччини. У томі використано 125 фондів архіву, 889 назв книг, 225 назв газет і журналів.

Читальний зал нашого архіву відвідували дослідники для вивчення документів з науковою метою. За цей час на базі архівних джерел підготовлено 70 кандидатських і 32 докторські дисертації. Серед них кандидатська дисертація «Ідейно-політична робота партійних організацій України серед колгоспного селянства в 1943—1945 рр.», в якій використано фонд виконавчого комітету Вінницької обласної Ради депутатів трудящих; докторські дисертації «Завершення аграрної революції на Україні в 1919—1921 рр.» (фонди губернських, волосних, сільських ревкомів, виконкомів, земельних відділів), «Економічні передумови соціалістичної революції в сільському господарстві в 1900—1917 рр.» (фонди цукрових заводів, повітових і волосних землевпорядних комісій) та ін.

Досліджувались такі проблеми, як «КП України в боротьбі за ліквідацію неписьменності (1926—1937 рр.)», «Діяльність КП України по військово-патріотичному вихованню трудящих республіки в роки довоєнних п'ятирічок», «Природні умови і природні ресурси Поділля», «Узагальнення досвіду роботи підприємств», «Ради селянських депутатів України в 1917 році», «Аграрна революція на Україні з другої половини XIX ст.», «Розшарування селянства Правобережної України в 1-й половині XIX ст.».

Документальні матеріали Вінницького облдержархіву використовуються також у публікаціях. Так, у 1972 р. вийшла брошура «Історична перемога більшовиків (до 60-річчя VI (Празької) Всеросійської конференції РСДРП)», готуючи яку, автор вивчав документи нашого архіву. Використовувались архівні джерела при написанні книг «Микола Павлович Тарногородський» (Одеса, 1972), в якій висвітлюється життєвий подвиг революціонера — голови Подільського губревкому, одного з керівників збройного повстання у м. Вінниці, голови губвиконкому, делегата XVI з'їзду ВКП(б), і «Економічні основи аграрної революції на Україні» (К., 1973).

Всесоюзний науково-дослідний інститут цукрових буряків і Уладово-Люлінецька дослідна селекційна станція видали брошуру «Пути повышения урожая сахарной свеклы, зернобобовых культур и многолетних трав», в якій також використано документи нашого архіву.

За розглянутий період часу архів відвідали 120 студентів-дипломників і 40 студентів, готуючи реферати і курсові роботи. Темати їх досліджень були: героїчна боротьба нашого народу з іноземними загарбниками, селянські повстання та їх ватажки, революційні події 1905—1907 рр., боротьба за владу Рад на Поділлі, історія населених пунктів і походження їх назв, життя і діяльність видатних людей Вінниччини.

Відгукнувшись на постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 8 жовтня 1959 р. «Про деякі зміни у викладанні історії в школах», архів встановив тісні зв'язки з технікумами, школами області. Їм була подана конкретна допомога у створенні шкільних музеїв, проведенні уроків з історії нашого краю, підготовці виставок, екскурсій тощо. Викладачі вузів стали ширше використовувати архівні матеріали в процесі викладання історії, в ідейно-політичному вихованні студентів.

Читальний зал відвідували кіномитці, письменники, художники. Документи архіву були використані при зйомці документального фільму для українського телебачення про одного з перших російських революційних марксистів, соратника В. І. Леніна П. К. Запорожця і фільму «На заре туманной юности» (з історії громадянської війни на Україні). Дослідники створили ряд радіокомпозицій. Серед них — «Комуна ім. Джона Ріда», яку підготував кореспондент московського радіо В. О. Дробишев для Всесоюзного радіомовлення.

Вивчалися архівні документи для підготовки збірників, довідників, нарисів, статей для журналів та газет. Велика кількість досліджень присвячена відзначенню знаменних історичних дат. Найважливішими серед них були: 50-річчя Радянської влади, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення СРСР. Використовувались архівні матеріали для доповідей, лекцій, статей, фотовітрин, фотовиставок, фотоальбомів.

З метою поліпшення використання документальних багатств через читальний зал і розширення тематики досліджень архів регулярно проводить конференції. Часто організуються зустрічі із студентами вузів, на яких вони виступають з своїми дослідженнями, підготовленими на основі архівних документів. Зараз студенти значно частіше відвідують читальний зал архіву.

Аналіз тематики досліджень показує, що науковці в останні роки розробляли важливі проблеми з історії селянства республіки. Праці, які вийшли друком, і використані архівні джерела засвідчують, що фонди архіву досить широко висвітлювалися в публікаціях.

Е. П. КОВАЛЬОВА

ВІДЗНАЧЕННЯ ПЕРЕМОЖЦІВ У СОЦІАЛІСТИЧНОМУ ЗМАГАННІ

Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР та Український республіканський комітет профспілки працівників державних установ, відзначивши позитивні наслідки роботи колективів працівників архівних установ УРСР у виконанні та перевиконанні планів 1973 р. і прийнятих соціалістичних зобов'язань, постановили нагородити знаком «Переможець соціалістичного змагання 1973 р.» таких працівників:

- Андрейцеву Є. І.** — головного охоронця фондів Хмельницького облдержархіву,
Бокареву О. І. — завідувачу Снежнянським міськдержархівом Донецької області,
Бурковську М. А. — завідувачу Попельнянським райдержархівом Житомирської області,
Василевську К. В. — завідувачу Гороховським райдержархівом Волинської області,
Гатинюка В. Д. — відуючого Новокаховським міськдержархівом Херсонської області,
Гільфанову П. В. — завідувачу Калушським райдержархівом Івано-Франківської області,
Голдиша Г. М. — завідувачого Куйбишевським райдержархівом Запорізької області,
Голішевського В. В. — ст. інженера Дирекції по експлуатації комплексу споруд центральних державних архівів УРСР,
Грабо Л. Р. — начальника відділу Львівського облдержархіву,
Гребенюк Н. М. — ст. наукового співробітника Київського міськдержархіву,
Демиденко М. К. — завідувачу Могилів-Подільським райдержархівом Вінницької області,
Железняк В. С. — майстра протипожежної автоматики Дирекції по експлуатації комплексу споруд центральних державних архівів УРСР,
Журавльову А. К. — мол. наукового співробітника Дніпропетровського облдержархіву,
Золотарьова І. О. — завідувачого Смілянським райдержархівом Черкаської області,
Зубареву О. Д. — охоронця фондів ЦДАЖР УРСР,
Івахненко І. Л. — завідувачого Бородянським райдержархівом Київської області,
Іллічевського С. А. — ст. наукового співробітника ЦДАМЛМ УРСР,
Качур М. В. — ст. техника-палітурника Центральної реставраційної майстерні,
Квітченко Л. Ф. — ст. наукового співробітника ЦДАКФФД УРСР,
Копилову Н. П. — завідувачу Нижнегірським райдержархівом Кримської реставраційної майстерні,
Кретову Н. Н. — реставратора унікальних документів Центральної реставраційної майстерні,
Кривошееву О. О. — начальника відділу ЦДАНТД УРСР,
Кулачковського Р. С. — начальника відділу ЦДІА УРСР у м. Львові,
Лазаренко О. С. — наукового співробітника Тернопільського облдержархіву,
Любчикову Н. Д. — мол. наукового співробітника Севастопольського міськдержархіву,

Морозову О. Й. — ст. інспектора Архівного відділу Полтавського облвиконкому,
Ніколаєнко Н. О. — оператора Чернівецького облдержархіву,
Оліфіренко А. І. — завідувачу Ровенським міськдержархівом Ворошиловградської області,
Олюніну Н. М. — ст. лаборанта Чернігівського облдержархіву,
Побережного В. М. — начальника енергетичної служби Дирекції по експлуатації комплексу споруд центральних державних архівів УРСР,
Резникову В. В. — ст. наукового співробітника Харківського облдержархіву,
Рябко Є. П. — ст. наукового співробітника ЦДАНТД УРСР,
Сеника Я. Г. — начальника фотолaboratorії ЦДІА УРСР у м. Львові,
Солдатову І. С. — ст. оператора ЦДАКФФД УРСР,
Страшка В. В. — ст. наукового співробітника ЦДІА УРСР у м. Києві,
Терехову Л. І. — ст. наукового співробітника Сумського облдержархіву,
Титову С. В. — начальника відділу Донецького облдержархіву,
Топчій Д. М. — начальника відділу ЦДІА УРСР у м. Києві,
Турчаніну Г. Ф. — ст. наукового співробітника Кіровоградського облдержархіву,
Фісун Н. А. — начальника слабкострумової служби Дирекції по експлуатації комплексу споруд центральних державних архівів УРСР,
Фрідман М. Б. — ст. наукового співробітника ЦДАЖР УРСР,
Хабалашвілі Є. П. — ст. наукового співробітника філіалу Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі,
Хлопкову Н. М. — мол. наукового співробітника Миколаївського облдержархіву,
Чорбу М. В. — ст. охоронця фондів Закарпатського облдержархіву,
Шаму А. О. — завідувачого Володимирецьким райдержархівом Ровенської області,
Шуліну Г. П. — завідувачу Ясинуватським райдержархівом Донецької області.

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ СЕЛЯНСЬКОГО РУХУ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

У другій половині ХІХ ст. в Східній Галичині набрав значного розмаху селянський рух, який об'єднував найширші селянські маси, кровно зацікавлені у знищенні поміщицького землеволодіння — головного оплоту реакції і кріпосницької експлуатації, що надавало цьому рухові революційно-демократичного характеру. При цьому важливе місце займало сервітутне питання. Селяни вели наполегливу й уперту боротьбу за права на користування лісами і пасовиськами, захопленими поміщиками. У 80-х роках ХІХ ст. відбувалися їх масові виступи проти антинародного дорожнього законодавства, в 90-х роках ХІХ ст. — аграрні страйки та політичні виступи за загальне виборче право.

Про селянський рух у Східній Галичині другої половини ХІХ ст. збереглися цінні документи у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові (фонди «Галицьке намісництво», «Державна прокуратура», «Вища державна прокуратура», «Крайовий суд», «Галицька фінансова прокуратура»). Найціннішу і найчисленнішу групу архівних документів становлять матеріали про сервітутні конфлікти між селянськими громадами й поміщиками, розгляд яких здійснювали локальні й крайова сервітутні комісії, а також міністерство внутрішніх справ на основі липневого патенту 1853 р. монарха Франца-Йосифа. Справи про окремі сервітутні процеси дуже великі за обсягом, а тому їх вивчення й дослідження становить значну складність. За нашими підрахунками, у Східній Галичині відбулося близько 3 тис. сервітутних процесів селянських громад з поміщиками.

Виступи за сервітутні права, в яких брали участь сотні тисяч селян, часто супроводжувалися нелегальними зборами й мітингами громад. Та найбільший інтерес викликають спроби селян силоміць повернути поміщицькі (у минулому громадські) ліси й пасовиська, що часто закінчувалися збройними сутичками з військом і жандармерією. Матеріали про ці виступи розпорошені переважно в тисячах справ про сервітутні процеси (ЦДІА УРСР у м. Львові*, ф. 146, оп. 64, 64а, 64б).

Архівні документи відкладалися в міру розгортання селянського руху. Найбільша кількість матеріалів припадає на кінець 50-х — 60-ті роки, коли діяли вищезгадані сервітутні комісії.

Слід відзначити, що документи про виступи селян належать перу переважно офіційних осіб — службовців міністерства внутрішніх справ, Галицького намісництва як крайової сервітутної комісії, локальних сервітутних комісій, окружних і повітових управлінь, жандармських команд, прокуратури, судів та фінансових установ. Ясна річ, що всі вони тенденційні. Їх автори, виступаючи на боці поміщиків, перекручували класовий зміст боротьби селян, заперечували її справедливий характер. Через те користування ними вимагає особливо критичного підходу. Збереглися також заяви, скарги, свідчення самих селян, які, захищаючи свої права, наводили докази про пограбування в них угідь поміщиками, домагались повернення їх або, принаймні, визнання на них громадських сервітутів на право випасу худоби, одержання дерева тощо. Ці документи допомагають відтворити справжню картину боротьби селян, визначити ступінь достовірності матеріалів, що належать офіційним особам.

Як правило, документи писані німецькою мовою, а з кінця 60-х років — польською, лише незначна частина — українською, оскільки остання переслідувалась австрійським урядом. Читання документів, писаних готикою, вимагає відповідної палеографічної підготовки дослідника. Зовні це аркуші канцелярського паперу або службові бланки. Збереглися добре.

Загалом архівні фонди досить повно відбивають боротьбу селян у 50—70-х роках ХІХ ст. Цікаві ілюстративні матеріали наводила тодішня буржуазна преса (газети «Слово», «Діло», «Dziennik Lwowski», «Rolnik», «Czas», «Gazeta Lwowska»). Але вона не давала об'єктивної характеристики боротьби селян, намагалась применшити її розмах, виправдовувала каральні дії уряду.

Вивчення документальних матеріалів показує, що в 1850 р. селяни с. Фаліша Стрийської округи одними з перших виступили проти порубки поміщиком громадського лісу. Поміщик звернувся за допомогою до властей (ф. 146, оп. 64б, спр. 4825, арк. 2, 68). Щоб придушити виступ у с. Стінці Станіславської округи, було послано

* Далі подаємо в тексті пошукові дані документів цього ж архіву.

військовий каральний загін (ф. 146, оп. 64, спр. 1417, арк. 17, 153, 158; спр. 1419, арк. 58, 68, 71, 140—141). Боролися також громади сіл Росохатого Сяноцької округи, Белзця Золочівської округи, Сідлиск Бережанської округи, Стрільча Коломийської округи, Сквилово Львівської округи (1850 р.— ф. 146, оп. 646, спр. 403, арк. 20, 22, 23, 62, 90—91; спр. 675, арк. 63, 68, 70, 84; оп. 64а, спр. 2022, арк. 85—86, 119—120, 130, 132, 147, 149; спр. 2025, арк. 3, 12—14, 19—20, 24, 32; оп. 7, спр. 3008, арк. 46—47; оп. 87, спр. 1202, арк. 185—186; спр. 1190, арк. 146—147; спр. 1275, арк. 171—175), Фаліша Стрийської округи, Романівки Тернопільської округи, Насова і Плотиць Бережанської округи, Тростянів Коломийської округи, Стрептова Золочівської округи, Поруденка Перемишльської округи, Майнича Самбірської округи (1851 р.— ф. 146, оп. 646, спр. 4825, арк. 1—4, 6, 9, 65, 68—69; спр. 5349, арк. 19—20; спр. 2729, арк. 1, 4, 6—8, 10—12, 108; оп. 7, спр. 3116, арк. 7—9; оп. 646, спр. 4300, арк. 1, 3, 42—49, 63; оп. 64а, спр. 2653, арк. 2, 10, 32, 36, 38, 41—42, 54, 63, 177, 226; оп. 87, спр. 1234, арк. 3—4; оп. 646, спр. 3538, арк. 91, 93—95), Тисьменичан, Забережа й Андріївки Станіславської округи, Залісся Бережанської округи, Городовця Самбірської округи, Коршева й Лісків Коломийської округи (1852 р.— ф. 146, оп. 646, спр. 4579, арк. 81—82, 95, 98; спр. 4360, арк. 86, 89—90, 94, 113, 115; оп. 64, спр. 514, арк. 6, 10, 31—36, 45—53, 68—72, 131, 167, 510, 514; оп. 646, спр. 3601, арк. 24, 33, 40, 42—43, 45, 47—51, 76—77; ф. 159, оп. 5, спр. 9752, арк. 7—10).

Особливо впертою була боротьба в містечку Надвірна Станіславської округи, де громада вимагала надання їй права випасати свою худобу в тій частині домініканського лісу, якою їй заборонили користуватися під приводом необхідності дотримання лісової культури. У 1853 р. тут відбулася кривава сутичка між населенням і жандармерією. Були викликані війська, які придушили виступ, проведені арешти¹.

З наявних джерел довідуємося, що сервітутне питання в середині 50-х років XIX ст. не втратило своєї ваги. Навпаки, воно продовжувало домінувати в селянському русі, не завжди, однак, виливаючись у гострі сутички (див. ф. 146, оп. 64, спр. 1377; оп. 64а, арк. 1461; оп. 646, спр. 1086, 2804, 4875—4876, 5291, 6601, 6608; оп. 87, спр. 205, 437, 297, 1267, 1293). Спорадичні виступи ніколи не припинялись². У 1858—1859 рр. селянський рух посилюється, збільшилась кількість виступів, зросла їх бойовитість (ф. 146, оп. 87, арк. 459—460, 1293, 1309; оп. 64, спр. 57, 445; оп. 64а, спр. 1032, 1863, 2518; оп. 646, спр. 2612, 3957, 4331, 4334, 4850). Громади сіл Підпечарів і Клубівців Станіславської округи намагались координувати свої дії. 21 травня 1859 р. вони виступили на захист своїх угідь. У селі Клубівцях селяни боролися з жандармерією. У сутичці були вбиті і поранені (ф. 146, оп. 87, спр. 459).

З найбільшою силою боротьба селян Східної Галичини за ліси й пасовиська розгорілася у 60-х роках XIX ст. Лише в Золочівській окрузі розглядалося 22 справи у зв'язку з селянськими заворушеннями. В цьому десятиріччі офіційні органи розглянули найбільше сервітутних конфліктів. Польські поміщики дедалі більше ігнорували інтереси селян, безкарно позбавляли їх права користуватись угіддями. Все це не могло не викликати відповідної реакції з боку селянства.

Як свідчать джерела, масові селянські виступи у 60-х роках охопили всі округи Східної Галичини (ф. 146, оп. 4, спр. 1364; оп. 7, спр. 3718; оп. 64, спр. 421, 739, оп. 64а, спр. 29, 293, 602, 616, 645, 1625, 1739, 1984, 2145, 2518, 2932; оп. 646, спр. 529, 837—840, 1968, 2212, 2374, 2741, 2883, 3050, 3436, 3442, 3471, 3702, 4106—4107, 4207, 4210, 4272, 4378, 4535, 4619, 5005, 5326, 5475, 5646, 5823, 5848, 6094, 6099, 6100; оп. 87, спр. 416; ф. 159, оп. 2, спр. 4673; ф. 197, оп. 1, спр. 1225), а після їх перетворення в 1867 р. в повіті і багато повітів — Бучацький, Кам'янсько-Струмилівський, Велико-мостівський, Калуський, Підгаєцький, Самбірський, Сокальський, Городецький, Товмацький, Борщівський, Рава-Руський, Рогатинський, Снятинський, Збараський (ф. 146, оп. 4, спр. 1234, 1248, 1250; оп. 64а, спр. 1704, 2454, 2495; оп. 646, спр. 700, 2653, 3652, 3654, 3656, 4463, 5515; оп. 87, спр. 1191; ф. 156, оп. 1, спр. 100; ф. 159, оп. 2, спр. 4881, 5170; оп. 4, спр. 425³) та інші.

Власті часто посилали в села каральні експедиції, застосовували жорстокі репресії. Кривава драма розігралася в 1865 р. у с. Рожневі Коломийської округи, де селяни рішуче виступили на захист своїх сервітутних прав. Власті послали до села військо спочатку з Коломиї, а потім з Чернівців. Карателі вбили чотирьох селян, одинадцятьох заарештували (ф. 146, оп. 646, спр. 4272, арк. 85)⁴. У с. Боршеві Снятинського повіту в 1867 р. у сутичці з ротою війська загинуло двоє селян. Тут також були проведені арешти, екзекуції. Селяни перебрались у ліси і на поля⁵. Збереглась і розповідь очевидця розправи карателів над населенням Красієва й Задорова Бучацького повіту в 1869 р.⁶.

Наявні джерела дають можливість простежити дальшу еволюцію антифеодальної боротьби селян. Всього нами виявлено за весь період 814 масових активних виступів у 916 селах і містечках Східної Галичини.

¹ «Czas», 10 червня 1853 р.; «Gazeta Lwowska», 29 травня 1853 р.

² «Слово», 2 та 5 серпня 1867 р.; «Dziennik Lwowski», 18 серпня 1867 р.

³ Див. також: «Dziennik Lwowski», 6 червня, 14 липня 1867 р.; «Слово», 20 травня, 21 червня, 5 і 9 липня 1867 р., 6 березня 1868 р., 1 жовтня 1869 р.

⁴ «Слово», 24 грудня 1867 р.

⁵ «Dziennik Lwowski», 14 липня 1867 р.; «Слово», 21 червня, 5 і 19 липня 1867 р.

Підсумовуючи огляд джерел про боротьбу галицького селянства за право користуватися лісами й пасовиськами, не можна не згадати і стенограм промов селянських депутатів у крайовому сеймі. Вони вимагали покласти в основу вирішення сервітутних конфліктів земельні метрики 1787 р., пропонували створити в селах полюбовні суди, які складалися б з представників обох сторін⁷. Але шляхетська більшість відхилила всі пропозиції селянських депутатів щодо перегляду сервітутного законодавства.

Боротьба галицьких селян проти дорожнього законодавства у 80-х роках XIX ст. широко висвітлювалась львівською буржуазною газетою «Діло». За її інформаціями можна простежити головні вогнища селянського руху. Так, у Рудківському повіті в 1887 р. селяни 19 сіл протестували проти шарварків⁸, розцінюючи їх як відновлення панщини. Вони забороняли війтам подавати у староства списки зобов'язаних виконувати шарварки, відбирали в них печатки. Властям, однак, вдалося провести в селах арешти. 19 липня відбулась кривава сутичка між селянами й жандармерією в с. Романівці, під час якої вбито керівника громади І. Саврука та багатьох поранено. У виступі взяли участь також селяни сіл Коропужа й Хишевич. До судової відповідальності було притягнуто 49 українських і польських селян з 13 сіл⁸. Газета, однак, намагалась затушувати класові суперечності в середині селянства.

Селянський рух 90-х років XIX ст. у Східній Галичині висвітлений у тодішній місцевій прогресивній пресі (журнал «Народ», газети «Громадський голос», «Радикал», «Воля», «Хлібороб», «Przyjacieł ludu» та ін.). Трапляються, на жаль, тільки фрагментарні дані в офіційному статистичному виданні⁹ та в архівних джерелах (ф. 146, оп. 4, спр. 3685; ф. 156, оп. 1, спр. 198, 1122, 1124—1125, 1128, 1147; ф. 458, оп. 1, спр. 179; ф. 663, оп. 1, спр. 36).

Як свідчать джерела, першим селянським вічем було передвиборне віче в Коломиї в лютому 1891 р.¹⁰. Зовсім інший характер мали селянські віча цього року в Бродях, Турці й Коломиї, на яких селяни висували різні політичні й економічні вимоги. Так, селяни вимагали запровадження загальних, прямих і таємних виборів. У вічах взяли активну участь І. Я. Франко та М. І. Павлик¹¹. Селянські виступи ставали з кожним роком все численнішими. Понад 2 тис. чоловік було на вічі у Снятині (лютий 1892 р.), де з найважливіших питань порядку денного п'ять разів виступав І. Франко¹².

Кульмінаційної точки селянський рух у Східній Галичині досяг у 1897 р. під час виборів у рейхсрат. Селяни повсюдно відстоювали своїх кандидатів, виступаючи проти кандидатів поміщиків і капіталістів. Селянські виступи відбулись в селах Баличі Мостиського повіту, Чернівці Станіславського повіту, Давидів Львівського повіту, Вовчківці Коломийського повіту, Березовиця Тернопільського повіту, Плешевичі Перемишльського повіту (ф. 156, оп. 1, спр. 1128, арк. 11—16, 106; спр. 1122, арк. 1—2; спр. 1124, арк. 34—38, 45, 51—55; спр. 453, арк. 1; спр. 1122, арк. 15—18; спр. 1129, арк. 21—24; ф. 458, оп. 1, спр. 179, арк. 1—3¹³) та ін. Усього відбулось близько 100 виступів селян. Внаслідок репресій було вбито 8, поранено 50 і заарештовано близько 100 чоловік. Газета «Przyjacieł Ludu» 1 грудня 1897 р. повідомляла про 103 судові процеси над селянами.

Гострий соціальний конфлікт між селянами й поміщиками вилився в аграрні страйки в Скалатському, Жовківському, Борщівському, Рудківському, Коломийському, Перемишльському повітах¹⁴.

Отже, наявні джерела дають можливість відтворити досить повну картину селянського руху у Східній Галичині другої половини XIX ст.

М. М. КРАВЕЦЬ

⁶ «Слово», 26 липня 1869 р.

⁷ Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowie. Lwów, 1861, стор. 299—300, 311, 367.

⁸ Безплатна повинність населення по ремонту і будівництву шляхів.

⁹ «Діло», 9, 11, 14, 16 липня, 26, 29 вересня, 1 жовтня 1887 р.

¹⁰ Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich während des Jahres 1900. Wien, 1901.

¹¹ Народ, 1891, № 4, стор. 57—58.

¹² «Хлібороб», 15 січня 1892 р.; Народ, 1891, № 1, стор. 8—9; № 2, стор. 21—25; № 23, стор. 305—308; 1892, № 1, стор. 8—9; № 2, стор. 21—25.

¹³ Народ, 1892, № 5—6, стор. 65—72.

¹⁴ Див. також: «Громадський голос», 3, 15 березня, 15 червня 1897 р.; «Діло», 3 березня 1897 р.; «Przyjacieł Ludu», 1 квітня 1897 р., «Kurier Lwowski», 13, 14, 16 березня 1897 р.

¹⁵ «Хлібороб», 15 серпня 1897 р.; «Батьківщина», 16 липня 1896 р.; «Буковина», 12 липня 1896 р.; 5 липня 1897 р.; «Kurier Lwowski», 21 липня 1896 р.; «Громадський голос», 15 серпня 1896 р., 15 серпня 1897 р., 1 липня 1899 р.; Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich während des Jahres 1900. Wien, 1901; «Воля», 15 березня і 15 квітня 1900 р.

ДОКУМЕНТИ ФОНДУ ПРОКУРОРА СІМФЕРОПОЛЬСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ — ЦІННЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ СЕЛЯНСЬКОГО РУХУ В ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.

Наприкінці ХІХ ст. загострюються всі соціально-економічні протиріччя царської Росії, набуває нового розмаху боротьба селян проти поміщиків; посилюється диференціація в середовищі селянства. Визначальну роль у боротьбі селянства проти поміщиків відіграла поява на історичній арені в 90-х роках ХІХ ст. робітничого класу, виникнення пролетарської партії, поширення ідей марксизму-ленінізму. Пролетаріат у 1905 р. «...повів мільйони селянства на революцію»¹. Як відомо, саме партія більшовиків підтримала основну вимогу селянства — конфіскацію поміщицьких земель і націоналізацію всієї землі.

На останніх сесіях міжреспубліканського симпозиуму по аграрній історії Східної Європи, що їх регулярно проводить Академія наук СРСР, неодноразово вказувалося на необхідність вивчення фондів місцевих архівів з метою всебічного висвітлення класової боротьби селянства². Хоч серійна публікація «Крестьянское движение в XIX — начале XX вв.», видана в 1959—1966 рр. у 10 томах, і є значним досягненням сучасної історіографії, її дані базуються головним чином на матеріалах центральних архівів і не дають можливості скласти повну картину селянського руху в Росії. Як показали праці Б. Г. Литвака³⁻⁴ та інших авторів, розходження між даними «Хроніки селянського руху» («Крестьянское движение в XIX — начале XX вв.») і даними, одержаними при вивченні місцевих архівів, досить значні. Тим важливішим стає вивчення фондів обласних державних архівів, які допомагають встановити справжній розмах руху, його нюанси і перипетії. Скрупульозне виявлення всіх фактів класової боротьби селянства допоможе відокремити випадкове і незначне від основного і переважаючого. Природно, чим ближче кількість встановлених даних наблизатиметься до історичної дійсності, тим точніше і глибше можна буде провести аналіз, виявити причинно-наслідкові взаємозв'язки.

Одним з важливих джерел для вивчення історії селянського руху в Таврійській губернії в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. є фонд прокурора Сімферопольського окружного суду (ф. 483 Кримського облдержархіву). Як відомо, посада прокурора була запроваджена одночасно з створенням Сімферопольського окружного суду на підставі указу Сенату від 20 листопада 1864 р. Однак перший прокурор приступив до виконання своїх обов'язків лише в 1869 р. Коло діяльності окружного суду, а отже, і прокурора охоплювало декілька повітів, зокрема Сімферопольський, Феодосійський, Перекопський, Євпаторійський, Ялтинський, Мелітопольський повіти Таврійської губернії, Севастопольське і Керч-Єнікальське градоначальство, тобто по суті весь Крим і частину північної Таврії.

Внаслідок судової реформи 1864 р. роль органів прокуратури значно зросла. До компетенції прокурора входили нагляд за веденням слідства, діяльністю адміністративно-господарчих і культурно-освітніх установ і громадських організацій, він також виступав обвинувачем на суді і стежив за виконанням вироку.

Матеріали цього фонду уже були частково використані деякими авторами. Так, у працях Г. М. Губенко⁵ відображені деякі найяскравіші документи, що стосуються вищих форм класової боротьби: захоплення поміщицьких земель, худоби, інвентарю, розгром маєтків і економій, збройний опір властям. У той же час поширення серед селянства революційної літератури, його ідеологія, диференціація форм класової боротьби залишилися поза полем зору дослідника.

У нещодавно випущеній колективній праці «Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади» підкреслюється, що «залишаються поки що недостатньо розробленими питання розвитку селянської ідеології і психології, діяльність на селі різних політичних партій і груп, зокрема революційних народників, боротьба соціал-демократів за вивільнення селянства з-під впливу буржуазних і дрібнобуржуазних партій...»⁶. Наявні у фонді документи можуть допомогти авторам певною мірою заповнити зазначені прогалини.

¹ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 20, стор. 134.

² Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1962 год. Минск, 1964, стор. 3.

³⁻⁴ Б. Г. Литвак. Движение помещичьих крестьян в великорусских губерниях в 1855—1863 гг.— Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1964 г. Кишинев, 1966.

⁵ Г. Н. Губенко. Революционное движение в Таврической губернии в 1905—1907 гг. Симферополь, 1955; її ж. Крестьянское движение в Таврической губернии в период революции 1905—1907 гг.— Труды Крымского областного краеведческого музея. Симферополь, 1961.

⁶ Развитие исторической науки на Украине за роки Радянської влади. К., 1973, стор. 123.

У фонді прокурора Сімферопольського окружного суду нараховується 1568 справ, що охоплюють період з 1879 по 1920 р. Предметом вивчення були документи, що прямо чи посередньо стосуються історії селянського руху періоду імперіалізму.

Фізичний стан документів досить задовільний. Чорнило майже не вицвіло, збереженість паперу відносно добра. Незрозумілих скорочень і умовних позначень у тексті документів майже не зустрічається, що зводить до мінімуму можливість різночитання. Головні висновки (в основному з початку XX ст.) друкувались на машинці, що значно полегшує користування документами. Певну складність становить уніфікація власних імен, особливо географічних назв тюркського походження, але зауважимо, що більшість топонімів, які зустрічаються в документах, можна вивірити за «Списками населених місць Російської імперії»⁷. Слід відзначити, що комплектність абсолютної більшості справ відповідає часові їх формування.

Переважаюча група документів — матеріали слідства, що проводилося за вказівками прокурора (спр. 327, 328, 472, 473, 1210 та ін.). Здебільшого це оригінали. У матеріалах слідства знаходяться різні види документів. Як правило, хід справи давав становий пристав, повітовий справник або помічник начальника губерньського жандармського управління, які в рапорті на ім'я прокурора окружного суду доповідали про виникле заворушення і про те, що слідчий розпочав дізнання. Дані подані протоколами допитів свідків і звинувачених, вивчаючи які, можна встановити певною мірою причини селянського руху, відбиті через призму психології селянина. Крім того, в матеріалах слідства обов'язково є висновки слідчого і висновок прокурора. Їх аналіз дає змогу дослідникові визначити запобіжні заходи, форми репресій, яким піддавалися селяни.

Синтез вищезазначених документів дасть можливість встановити загальний напрям боротьби селянства, його ідеологію, конкретні вимоги селян, форми виступів, масовість, тривалість, географічний ареал, інтенсивність.

Другу групу матеріалів цього фонду становлять циркуляри міністра юстиції (спр. 68, 99, 147, 196 та ін.), прокурора Одеської судової палати (спр. 100, 146, 172 та ін.), укази сенату (спр. 79, 268, 321 та ін.). У цих документах вищестоящі органи влади постійно вимагали приділяти особливу увагу зростаючому селянському рухові, вказують на найбільш небезпечні для царизму форми класової боротьби, наполегливо пропонують застосовувати найсуворіші репресії. За документами фонду можна, на наш погляд, простежити еволюцію поглядів уряду на роль селянського руху у визвольній боротьбі пригноблених класів.

Матеріали фонду з точки зору їх повноти збереглися досить добре. За ними можна простежити динаміку селянського руху без будь-яких серйозних пробілів протягом кількох десятиріч (з кінця 90-х років XIX ст. аж до перемоги Радянської влади в Криму).

У визначенні вірогідності наявних документів необхідно керуватися марксистсько-ленінською методологією, підходити до вирішення цієї проблеми з класової точки зору. Незважаючи на зовнішню об'єктивність і скрупульозність судового слідства, в діях органів прокуратури вбачається явна тенденційність, суб'єктивізм, ледь приховані наміри підстроїтися під загальноприйняті концепції панівного класу. Так, майже всі заворушення царські чиновники намагаються пояснити або стихійним лихом, або впливом «приїжджих ораторів» (ф. 483, оп. 4, спр. 683, арк. 7; спр. 470, арк. 7; спр. 472, арк. 39), або масовою п'янкою (спр. 461, арк. 4; спр. 472, арк. 40). Дуже рідко трапляються документи, в яких би приділялася увага справді тяжкому становищу селянства, підкреслювались хоч би окремі недоліки існуючого ладу.

За джерелами можна прослідкувати кількісні зміни «державних злочинів» за роками (і навіть місяцями), виділяючи селянство як стан. Є можливість також диференціювати «злочини» за статтями кримінального кодексу, а отже, визначити основні форми класової боротьби селянства і її ідеологічну спрямованість.

Певні труднощі становить аналіз протоколів допиту звинувачених і свідків. Природно, перебуваючи в ув'язненні і захищаючи своє життя, волю, майно, селяни намагались приховати справжні причини, що спонукали їх на виступ проти царських властей, поміщиків чи куркулів. З іншого боку, як уже зазначалося вище, царським чиновникам було вигідно затушувати істинну суть селянського виступу, його соціальну спрямованість. Тому документи, що стосуються даного виступу, слід розглядати в сукупності, враховуючи коефіцієнт суб'єктивності кожного з них.

Слід зазначити, що, об'єднавши матеріали прокурорського фонду з матеріалами інших фондів, які висвітлюють селянський рух, їх можна піддати статистичній обробці за методикою М. М. Лещенка, Б. Г. Литвака і Д. П. Пойди⁸ і з використанням сучасних математичних методів.

⁷ Списки населенных мест Российской империи. XLI. Таврическая губерния. СПб., 1865.

⁸ Н. Н. Лещенко. Методика статистического изучения размаха и форм крестьянского движения в XIX в. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1960 г. К., 1962; Б. Г. Литвак. Опыт статистического изучения крестьянского движения в России в XIX в. М., 1967; Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.). Днепропетровск, 1960.

Аналізуючи джерела з історії селянського руху, можна зробити висновок, що матеріали фонду прокурора не дають змоги прямо встановити соціально-економічні причини селянських виступів, які випливали із самої суті існуючої системи і визначалися, з одного боку, кризою феодально-поміщицького землеволодіння, а з другого, — розвитком капіталістичних відносин. Проте, на нашу думку, можна встановити так звані «зовнішні» фактори, що поглиблювали кризу напівфеодальних відносин, сприяли посиленню експлуатації селянства. Маємо на увазі дві великі групи факторів: 1) різні стихійні лиха, 2) дії царського уряду, що призводили до погіршення становища селянства (наприклад, запровадження нових податків, прибуття кінних стражників тощо) і подібні ж акції поміщиків та куркулів (підвищення орендних цін тощо). Зазначені причини висвітлюються здебільшого в ході слідства, оскільки вони звичайно містяться в собі і привід до виступу, виявлення якого входило до компетенції слідчого.

Природно, що судове слідство не ставило перед собою завдання сприяти виявленню соціально-економічних причин руху, а займалося визначенням виду злочину і підводило його під певну статтю кримінального кодексу. Крім того, необхідно відзначити два моменти, що характеризують виступи селян, викликані зазначеними причинами. Причини першої групи сприяють формуванню чітких вимог селянства, а саме: передачі їм землі, хліба як основного продукту харчування, зерна, необхідного для сім'ї, фуражу для робочої худоби і т. п. (оп. 4, спр. 473, арк. 65, 66; спр. 500, арк. 2; спр. 327, арк. 76). Причини виступів другої групи формували яскраво виражену спрямованість руху, оскільки вищезазначені дії уряду, поміщиків, куркулів давали змогу селянам безпомилково визначити свого класового ворога (спр. 472, арк. 40; спр. 461, арк. 4; спр. 328, арк. 4). Отже, запровадження нових податків, підвищення цін та інші подібні заходи, що посилювали експлуатацію трудового селянства, сприяли виробленню антипоміщицької, антикуркульської, антиурядової ідеології.

Матеріали фонду прокурора Сімферопольського окружного суду в основному стосуються боротьби всіх селян проти поміщиків, хоч на початок ХХ ст. диференціація в середовищі таврійського селянства була досить значною, і цей процес протягом всього періоду імперіалізму посилювався. Крім того, слід підкреслити, що в Таврійській губернії напередодні ХХ ст. 15,8 процента селян були безземельними⁹. Але поряд з зростанням поляризації можна відзначити силу селянської общини. Для підтвердження цієї думки наведемо такий факт. У відповідь на вимогу Мелітопольського повітового справника надати квартири для стражників сільський сход виніс негативну ухвалу (оп. 4, спр. 472, арк. 39).

Слід згадати ухвали сільських сходів, в яких формулювались основні вимоги селянства політичного й економічного характеру. Найяскравішим документом цієї серії є спільна ухвала, прийнята на сході двох сіл 25 червня 1906 р. (Ельтінген і Чурбаш) Феодосійського повіту, на якому були присутні 400 чоловік, в тому числі й жінки. Вона складається з таких пунктів: 1) передача казенних, удільних, монастирських, кабінетських і приватновласницьких земель на користь трудящих без викупу і їх розподіл на зрівнювальних засадах; 2) вимога всіх політичних свобод; 3) усунення військових і всяких інших охорон; 4) відміна смертної кари й амністия борцям за свободу; 5) приєднання до Всеросійського селянського союзу; 6) скликання Установчих зборів на основі загального, рівного, прямого, таємного голосування без розрізнення статі і національності (оп. 4, спр. 500, арк. 2). Ці вимоги характеризуються як революційно-демократичні.

У фонді є справи, з яких можна почерпнути відомості про загальну динаміку селянського руху, особливо в період першої російської революції 1905—1907 рр. Зокрема, справа «Про рух дізнаць про державні злочини, що провадяться в порядку 1035 ст. установлень кримінального судочинства при Таврійському губернському жандармському управлінні» (спр. 322) дає уявлення про кількість злочинів, про переважання тих чи інших статей Уложення про покарання, про соціальний склад (правда, не в усіх випадках) державних злочинців. Зауважимо, що багато слідчих справ, згаданих у справі 509, відсутні.

Про втрату монархічних ілюзій в середовищі селянства свідчить цілий ряд справ, в яких селяни звинувачуються за ст. 103 кримінального кодексу, затвердженого царем 22 березня 1903 р., тобто за «образу, царствующого імператора, імператриці або наслідника престолу або погрози їх особі, або за наругу над їх зображенням» (оп. 4, спр. 383, 917, та ін.). Зустрічаються справи, в яких учасники заворушень звинувачуються за ст. 125 (утворення антиурядових організацій) (спр. 509) та ст. 129 (виголошення промов, що «закликають до повалення існуючого ладу») (спр. 382, 397, та ін.).

У матеріалах фонду є й чимало відомостей про вплив Російської соціал-демократичної робітничої партії на селянський рух і її боротьбу з дрібнобуржуазними партіями (в основному, з партією соціалістів-революціонерів). Так, серед різних форм роботи соціал-демократів на селі переважає розповсюдження прокламацій, книг, брошур видання Кримського союзу РСДРП. Їх знаходили звичайно на вулицях, у майстернях, економіях. Найважливішими із згаданих у донесенні прокуророві документах є такі: «Повідомлення про II з'їзд РСДРП», номери «Искры», «Відречемося від старого світу», «Південний робітник», «Летучий листок», «Революційна Росія» (оп. 4, спр. 302,

⁹ Памятная книжка Таврической губернии. 1889, отд. II, стор. 38.

арк. 10, 11). Зустрічаються й есерівські видання: «Земля і воля», «У боротьбі здобудеш ти право своє», «Бесіди про землю» (спр. 500, арк. 100).

У фонді є чимало справ, присвячених виступам невідомих агітаторів, що прибували з міста, які закликали до конфіскації поміщицьких земель і повалення царського уряду (оп. 4, спр. 236, 499, 638 та ін.). Майже всіх таких ораторів виявити поліції не вдалося. Цей факт свідчить про те, що на початку XX ст. селянство уже не було настільки пройняте царистськими ілюзіями, як під час «ходіння в народ», коли селяни часто передавали народовольців до рук поліції. Крім того, зустрічаються факти, коли селяни під впливом виступів агітаторів приймали ухвали, в яких вимагали конфіскації поміщицьких, казенних та інших земель, політичних свобод (спр. 500, арк. 2), що свідчить про порівняно високий революційний настрій селянства, прояви ним революційно-демократичної ідеології.

Важливе місце у фонді прокурора займають документи, що висвітлюють питання створення і діяльності Всеросійського селянського союзу. Характеризуючи цю організацію, В. І. Ленін писав: «Це була дійсно народна, масова організація, яка поділяла, звичайно, ряд селянських забобонів, піддавалася дрібнобуржуазним ілюзіям селянина (як піддаються їм і наші соціалісти-революціонери), але безумовно «грунтова», реальна організація мас, безумовно революційна в своїй основі, здатна застосовувати дійсно революційні методи боротьби, яка не звужувала, а розширяла розмах політичної творчості селянства, висувала на сцену самих селян з їх ненавистю до чиновників і поміщиків...»¹⁰. У фонді зустрічаються справи, що свідчать про те, наскільки масовим був селянський рух за приєднання до Союзу. Найчастіше під впливом міських агітаторів селяни збирали сходи (причому часто в цих сходах брали участь представники двох-трьох сіл) і приймали ухвали, в яких висловлювалося їх бажання приєднатися до Союзу, висувались політичні й економічні вимоги (оп. 4, спр. 500, арк. 2; спр. 499, арк. 5).

Одноставне прийняття ухвал свідчить про те, наскільки назріла необхідність створення «грунтової» селянської організації. Як не протистояв царський уряд створенню Союзу, його осередки все ж виникали. В розглядуваному фонді є згадки про Іванівський волосний союз Мелітопольського повіту (спр. 509, арк. 98), про відділення ВСС, створене в Перекопському повіті (спр. 509, арк. 81), про нараду селян у Сімферополі 12 листопада 1905 р. в зв'язку з утворенням Союзу селян Таврійської губернії (спр. 509, арк. 80).

Таким чином, документи фонду дають можливість уявити загальне напруження класової боротьби в таврійському селі. Майже всі встановлені факти селянських виступів мали стихійний характер і внаслідок цього були приречені на поразку. Нам не вдалося знайти таких випадків, коли селянські вимоги хоч би частково задовольнялися представниками царського уряду, поміщиками чи куркулями. Серед форм репресій превалювали застосування засилля на місце постійного проживання (цей захід стосується прибулих на заробітки), утримання під арештом, тюремне ув'язнення і рідше — каторга.

Особливе значення матеріали фонду мають для дослідження внутрішньої структури селянського виступу, «механізму» його дії. Цілий ряд справ дає можливість вивчити всі його аспекти: причинно-наслідкові зв'язки, мотивацію кожної акції, реакцію на дії властей, трансформацію форм боротьби селян в окремо взятому виступі (оп. 4, спр. 461, 472, 473 та ін.). Докладний аналіз одержаних відомостей дасть можливість створити соціологічну модель селянського виступу.

На закінчення необхідно відзначити, що фонд прокурора Сімферопольського окружного суду багато в чому доповнює фонд прокурора Одеської судової палати, що зберігається в ЦДІА УРСР у м. Києві, хоч формально останній повинен включати всі справи, підвідомчі Сімферопольському судовому округу.

Із усього вищевикладеного видно, що фонд прокурора Сімферопольського окружного суду являє собою досить цінне джерело з історії селянського руху періоду імперіалізму, без залучення й аналізу якого картина боротьби селянства проти поміщиків і царизму, проти куркульської експлуатації буде неповною. Зокрема, це джерело дає змогу простежити зростання класової свідомості селянства, встановити його місце і роль у визвольній боротьбі.

Д. С. СЕКИРИНСЬКИЙ

¹⁰ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 12, стор. 311.

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛДЕРЖАРХІВ

Протягом 1966—1973 рр. Тернопільський облдержархів прийняв на державне зберігання від організацій, установ, підприємств області понад 88 тис. справ за 1945—1969 рр. Серед них — документи виконкому Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих (1945—1967 рр.); управлінь: харчової промисловості (1958—1969 рр.), місцевої промисловості (1950—1970 рр.), сільського господарства (1944—1969 рр.), лісового господарства і лісозаготівель (1953—1964 рр.), меліорації і водного господарства (1948—1962 рр.), будівництва та експлуатації шосейних шляхів (1954—1966 рр.), торгівлі (1947—1967 рр.), культури (1948—1968 рр.), кінофікації (1964—1966 рр.), побутового обслуговування населення (1960—1969 рр.) та статистичного (1950—1965 рр.); відділів: фінансового (1946—1967 рр.), будівництва і архітектури (1945—1968 рр.), народної освіти (1962—1967 рр.), охорони здоров'я (1949—1967 рр.); обласних комітетів радіомовлення і телебачення (1960—1967 рр.), фізкультури і спорту (1968—1969 рр.), а також постійних комісій, організаційно-інструкторського відділу, протокольної частини, канцелярії та бухгалтерії облвиконкому, матеріали про вибори до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР та до місцевих Рад депутатів трудящих у 1946—1967 рр.

Документи цих фондів всебічно висвітлюють соціалістичні перетворення в промисловості, сільському господарстві, культурному житті трудящих області. Це — протоколи сесій і засідань обласної Ради та матеріали до них, постанови, розпорядження, доповідні записки, довідки, інформації, листування про роботу промислових підприємств, транспорту, будівельних організацій, капітальне будівництво, розвиток сільського господарства; матеріали про осушення земель і землекористування, ведення лісового господарства, садівництва в області; про житлово-комунальне будівництво і благоустрій міст і населених пунктів, стан народної освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення трудящих області; звіти про сільськогосподарські виставки у районах області, списки учасників і нагороджених на Виставці досягнень народного господарства СРСР, а також документи про роботу місцевих

Рад, матеріали про соціалістичні змагання тощо.

У 1973 р. до Тернопільського облдержархіву надійшло 1876 справ від обласного статистичного управління за 1950—1965 рр. Це — матеріали секторів статистики: промисловості, нової техніки, матеріального постачання, транспорту та зв'язку; сільського господарства і заготівель; капітального будівництва і житлово-комунального господарства, праці і заробітної плати, населення, охорони здоров'я і культури; зведених балансових робіт, фінансів, цін та ціноутворення, торгівлі; бухгалтерії.

Прийняті на зберігання і фонди кількох трестів за 1944—1969 рр.: будівельних матеріалів, рибного господарства, маслосиртресту, промислового будівництва, спиртового, м'ясомолочного та ін.

На державне зберігання надійшли документи рад науково-технічних товариств, Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів, комітету народного контролю за 1966—1969 рр.

Тернопільські державні медичний і педагогічний інститути передали до облдержархіву 1255 справ за 1940—1941, 1944—1967 рр. Серед них — доповідні записки, інформації про стан навчання, політвиховну, науково-методичну, наукову і громадську діяльність інститутів; перспективні і річні плани та звіти про роботу наукових рад, підготовку кандидатських і докторських дисертацій та науково-дослідну роботу кафедр; протоколи наукових конференцій, засідань наукових рад; звіти наукових студентських товариств тощо. Зокрема, зберігається протокол мітингу викладачів і студентів від 12 квітня 1961 р. з нагоди запуску першого в світі радянського космічного корабля «Восток».

До облдержархіву надійшли також документи облпрофради (1962—1969 рр.) та ряду обласних комітетів профспілок: працівників культури (1955—1965 рр.), зв'язку (1960—1966 рр.), освіти, вищої школи та наукових установ (1955—1965 рр.), медичних працівників (1948—1969 рр.), працівників будівництва і промбудматеріалів (1965—1969 рр.), місцевої промисловості і комунально-побутових підприємств (1962—1967 рр.), державних установ (1965—1969 рр.). Це — постанови, протоколи конференцій, пленумів, засідань президій, зві-

ти, інформації про роботу обласних, районних і місцевих комітетів профспілок, матеріали про соціалістичне змагання колективів, їх боротьбу за звання колективу комуністичної праці тощо.

Поповнився облдержархів і документами особового походження. Це — нові фонди Героя Соціалістичної Праці В. І. Стецька, голови ордена Леніна колгоспу «Перемога» с. Більче-Золоте Борщівського району та С. М. Сачка — ветерана Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської та Великої Вітчизняної воєн, члена КПРС з 1924 р. Зокрема серед матеріалів С. М. Сачка є спогади про його дві зустрічі з В. І. Леніним у 1917 р. і про штурм Зимового палацу.

Серед матеріалів особового походження — спогади О. О. Сенківка, кур'єра ленінської «Искры», депутата Народних Зборів Західної України, та спогади колишніх членів КПЗУ, КСМЗУ про боротьбу за возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі.

Постійно збагачується документами особового походження фонд-колекція про визволення Тернопільської області від німецько-фашистських загарбників. Колекція містить чимало спогадів учасників Великої Вітчизняної війни, зокрема про Героїв Радянського Союзу, які загинули під час визволення області, та про підпільну боротьбу на Тернопільщині.

У квітні 1973 р. на державне зберігання до облдержархіву надійшов фонд обласної редакційної колегії тому «Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область» (355 справ за 1962—1973 рр.). Документи фонду відображають багаторічну працю великого колективу партійних і радянських працівників, науковців, вчителів, ветеранів революційного руху, краєзнавців.

Нові надходження документів — цінне поповнення джерельної бази до вивчення історії Тернопільської області.

Л. І. ЛЕЛЕКОВА, М. М. НЕСТЕРЕЦЬ

ХАРКІВСЬКИЙ ОБЛДЕРЖАРХІВ

У 1973 р. до Харківського облдержархіву надійшло 37 507 справ від 77 обласних установ та організацій, а також районних державних архівів. Зокрема, архів прийняв на зберігання документи облвиконкому: відділів будівництва та архітектури (за 1963—1969 рр., 639 справ) і комунального господарства (за 1953—1970 рр., 775 справ); управлінь по заготівлі і збуту племінних сільськогосподарських тварин (за 1953—1971 рр., 226 справ), побутового обслуговування (за 1960—1967 рр., 634 справи) та кінофакції (за 1943—1965 рр., 275 справ). Матеріали цих фондів висвітлюють хід будівництва шкіл, лікарень, кінотеатрів, клубів, житлово-комунального та індивідуального будівництва, благоустрій та озеленення міст і сіл, побутове обслуговування населення тощо.

Фонд Харківського обласного комітету народного контролю поповнився 708 справами за 1963—1970 рр. Ці документи відбивають виконання установами, підприємствами, організаціями директив партії та радянського уряду, спрямованих на виявлення внутрішніх резервів, поліпшення якості та зниження собівартості виробів, підвищення продуктивності праці. Документи свідчать, що комітет народного контролю втручається не лише у виробництво, але й в організацію управління, сферу обслуговування, культурне будівництво.

Стан і розвиток промисловості м. Харкова і області характеризують матеріали заводів: холодильних машин (за 1961—1968 рр., 494 справи), Четвертого авторемонтного (за 1945—1968 рр., 540 справ), Панютинського вагоноремонтного імені Ф. Е. Дзержинського (за 1934—1965 рр., 845 справ), алюмінієво-бронзових сплавів (за 1959—1963 рр., 133 справи), «Південкабель» (за 1950—1968 рр., 376 справ), «Електростанок» (за 1961—1965 рр., 116

справ), важкого електромашинобудування імені В. І. Леніна (за 1962—1966 рр., 567 справ). У фондах цих підприємств річні та перспективні плани, річні виробничі та фінансові звіти про капітальне будівництво і капіталовкладення, якість продукції; протоколи технічних нарад; матеріали про продуктивність праці, ефективність від впровадження раціоналізаторських пропозицій, про соціалістичне змагання за звання бригад комуністичної праці, діяльність заводських комітетів профспілок тощо.

Особливий інтерес серед прийнятих фондів становлять матеріали Управління Південної залізниці (за 1920—1967 рр., 6460 справ). Адже Південна залізниця — одна з найбільших в нашій країні. Вона з'єднує райони Південного Кавказу з центральними і західними районами країни, а також з Поволжям, Уралом і Далеким Сходом.

Документи цього фонду частково висвітлюють розвиток Південної залізниці в довоєнний період, відбудову залізничної мережі, зруйнованої німецькими окупантами, дальше зростання обсягу перевезення вантажів та пасажирів в післявоєнні роки, піклування партії і уряду про залізничний транспорт. Із документів також можна дізнатися про електрифікацію залізниці, перехід на тепловозну та електровозну тягу, зростання вантажообороту та транспортних перевезень. Названі відомості містять звіти про основну діяльність, технічні характеристики виробничих потужностей, титульні списки капітального будівництва, матеріали про соціалістичне змагання, про боротьбу за комуністичну працю в колективах підприємств Південної залізниці.

Для вивчення процесів культурного будівництва Харківщини значний інтерес становлять документи вищих учбових закладів: медичного інституту (за 1961—1970 рр., 577 справ), юридичного (за 1963—1967 рр., 286 справ), інженерно-бу-

дівельного (за 1943—1963 рр., 2473 справи), Інституту радіоелектроніки (за 1947—1970 рр., 1028 справ), авіаційного (за 1930—1967 рр., 1159 справ).

Матеріали цих фондів висвітлюють не тільки навчальну роботу вузів, підготовку висококваліфікованих фахівців, опанування ними найновіших досягнень науки і техніки, а й велику науково-дослідну роботу факультетів і кафедр, студентських наукових товариств і конструкторських бюро, навчання студентів із зарубіжних країн, наукові відрядження викладачів вузів до країн соціалістичної співдружності, творчі зв'язки науковців вищих учбових закладів з виробництвом.

Профспілкові органи представлені документами обласної профради (за 1960—1964 рр., 585 справ) та обласного комітету освіти вищої школи і наукових установ (за 1965—1970 рр., 168 справ). Вони висвітлюють соціалістичне змагання за дострокове виконання планів розвитку народного господарства, боротьбу за високе звання бригад комуністичної праці. Це — протоколи звітно-виборчих профспілкових конференцій і засідань президії, статистичні звіти профорганізацій, зведені річні бюджети, звіти, кошториси, колективні угоди та матеріали про їх виконання, соцзобов'язання трудящих тощо.

Фонд Харківського цукротресту поповнився 565 справами за 1947—1965 рр. Вони містять відомості про діяльність цукрових комбінатів і заводів, бурякових радгоспів і пунктів по відгодівлі худоби, впровадження у виробництво нової техніки, автоматизації виробничих процесів, розширення зони бурякосіяння і підвищення врожайності цукрових буряків.

Архів прийняв на зберігання матеріали Харківського будівельного тресту «Промбуд-2» (за 1943—1964 рр., 595 справ) і тресту «Харківзалізобетон» (за 1963—1968 рр., 499 справ). З матеріалів цих фондів дізнаємося про відбудову старих і будівництво нових підприємств Харкова, про монтаж технічного устаткування, санітарно-технічні і електротехнічні роботи на цих підприємствах.

На зберігання надійшли також матеріали: Харківського обласного управління лісового господарства і лісозаготівель (за 1938—1966 рр., 1483 справи), управління лісової зони міста Харкова (за 1953—1959 рр., 236 справ) і обласного управ-

ління в справах мисливського господарства (за 1946—1953 рр.). Матеріали цих фондів розповідають про охорону лісів, про їх відновлення на місцях вирубки, згарищ, пущирів, про виведення і розповсюдження швидкоростучих порід дерев, про реалізацію і переробку цінної деревини, розвиток лісонасінневої справи, керівництво лісовими розсадниками і господарствами, використання передових методів та механізації трудомісткої праці, соціалістичне змагання.

Комплектуються облдержархів також і документами з райдержархівів.

Минулого року надійшли матеріали з Балаклійського, Валківського, Вовчанського, Золочівського, Лозівського, Близнюківського та Дергачівського районів області. В основному це матеріали сільських Рад районів, райвиконкомів і їх відділів. Вони відображають розвиток народного господарства та культури в певних районах області.

Серед матеріалів особового походження — документи командира 50-го стрілецького червоногвардійського полку В. І. Медведєва за 1926—1973 рр. (55 справ). Особливої уваги заслуговує особистий фонд М. П. Барабашова (1894—1972 рр.) — відомого українського радянського астронома, Героя Соціалістичної Праці, заслуженого діяча науки УРСР. Праці вченого набули широкої популярності і дістали визнання не лише в Радянському Союзі, а й далеко за його межами. Зокрема, М. П. Барабашов був одним із авторів і редакторів «Атласу зворотного боку Місяця». Матеріали його надійшли в 1973 р., упорядковано майже 700 справ. У фонді є багато рукописів наукових праць вченого, його листування з радянськими і зарубіжними вченими, біографічні матеріали і фотографії.

Систематично поповнюються сховища облдержархіву і фотодокументами. Протягом 1973 р. на державне зберігання надійшло 979 фотодокументів від обласних та районних редакцій газет. Це — фотографії передовиків виробництва, героїв праці, фотознімки нових житлових масивів міста й районів області, нових обрядів, святкових демонстрацій та ін.

Таким чином, документи, що надійшли до архіву, значно поповнили джерельну базу з історії соціалістичного і комуністичного будівництва на Харківщині.

М. А. РЯБОВА

ФІЛІАЛ ЗАКАРПАТСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ В м. МУКАЧЕВОМУ

Протягом 1972—1973 рр. філіал Закарпатського облдержархіву в м. Мукачевому прийняв на державне зберігання 4072 справи за 1945—1970 рр.

На зберігання надійшли документи загального відділу Мукачівського райвиконкому (1952—1964 рр.), фінансового (1959—1966 рр.), народної освіти (1952—1968 рр.), культури (1959—1962 рр.), соціального забезпечення (1959—1966 рр.), торгового

(1963—1965 рр.) відділів, а також сільських Рад Мукачівського, Свалявського і Воловецького районів (1959—1966 рр.). Вони відображають розвиток народного господарства та культури в цих районах області. Так, фонд Мукачівського райвиконкому поповнився документами, серед яких — протоколи сесій і засідань райвиконкому та матеріали до них, рішення райвиконкому, протоколи нарад керівни-

ків підприємств, передовиків сільського господарства, перспективні та річні плани розвитку народного господарства району, матеріали про роботу постійно діючих комісій райвиконкому та позаштатного активу з числа трудящих району, про соціалістичне змагання; доповіді та інформації про стан і розвиток промисловості, транспорту, торгівлі, про розвиток різних галузей сільського господарства, роботу будівельних організацій, про об'єднання населених пунктів, укрупнення колгоспів, створення і діяльність народних дружин, перепис населення в районі в 1959 р.; матеріали виборчих комісій та ін. Серед документів сільських Рад — протоколи-звіти депутатів перед виборцями, матеріали про роботу громадських організацій, відомості про будівництво в селах за роки Радянської влади. Поповнився фонд Мукачівського міського фінансового відділу документами за 1952—1966 рр.

До філіалу надійшли також документи Мукачівського міського відділу соціального забезпечення за 1948—1966 рр. Серед них значну групу становлять планово-звітна документація про участь громадськості у вирішенні питань пенсійного забезпечення, про працевлаштування інвалідів, списки нагороджених урядом матерів, пенсіонерів, матеріали про діяльність ЛТЕК тощо.

Цінними надходженнями, що висвітлюють промисловий розвиток Закарпаття, є документи підприємств та виробничих об'єднань. Так, фонд Мукачівського верстатобудівного заводу імені Кірова, що недавно святкував своє 300-річчя, поповнився новими важливими документами за 1966—1968 рр. Серед них — річні виробничі звіти і техпромфінплани, колективні договори, кошториси, матеріали про раціоналізацію та винахідництво, соціалістичні зобов'язання та матеріали про їх виконання, річні звіти про капітальне будівництво, документи про освоєння нових видів верстатів, протоколи технічних і постійно діючих виробничих нарад, засідань заводів і загальних профспілкових зборів, характеристики на ударників комуністичної праці, листування з всесоюзним об'єднанням «Проммашекспорт» про експортні поставки тощо.

Вперше надійшли до філіалу з Мукачівського міського держархіву документи м'ясокомбінату (1945—1957 рр.), навчально-виробничого підприємства Українського товариства сліпих (1946—1966 рр.), заводу-філіалу «Учприлад» львівського промислового об'єднання «Фізприлад» (1964—1966 рр.), а також промкомбінату (1948—1963 рр.), що знаходяться в м. Мукачевому.

Філіал прийняв також на зберігання документи Мукачівської експериментальної лижної фабрики (1961—1966 рр.), серед яких — плани і звіти про основну роботу фабрики, матеріали про раціоналізацію та винахідництво, статистичні звіти про виконання плану по праці і продукції та ін.

Серед нових надходжень є матеріали, що висвітлюють розвиток різних галузей легкої та харчової промисловості області.

Це — документи трикотажної, швейної і кондитерської фабрик (1963—1969 рр.) м. Мукачева. Серед документів трикотажної фабрики привертає увагу листування з трикотажниками Угорщини і Чехословаччини про обмін досвідом роботи, протоколи засідань членів науково-технічного товариства і технічної ради, а також засідань художньої ради фабрики. Цікаві відомості містяться в інформаціях про рух за комуністичну працю, святкування 50-річчя перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, 25-річчя визволення Закарпаття та возз'єднання з Радянською Україною, а також про 100-річчя з дня народження В. І. Леніна.

Про розвиток лісового господарства та деревообробної промисловості розповідають документи Воловецького і Свалявського лісокомбінатів (1963—1967 рр.). Серед них — матеріали про підготовку до святкування 50-річчя Великого Жовтня, плани роботи, звіти, довідки і зведення про стан господарства, наявність і використання лісового фонду в колгоспних лісах, про виконання планів розведення нових цінних порід дерев, зокрема горіхових, про розширення садових шкільок та розсадників, про штучне розведення бука на Свалявському лісокомбінаті, про наявність охорони і відтворення лісової флори та фауни, донесення про появу шкідників і хвороб лісу на території лісокомбінатів; протокол наради при заступнику міністра з питання реконструкції Свалявського лісокомбінату і створення на його базі дослідно-показового підприємства; кон'юнктурні огляди діяльності і перспективи розвитку лісокомбінату, положення про технічний відділ комбінату, протоколи засідань ради первинної організації Всесоюзного товариства раціоналізаторів і винахідників, технічної ради, інформація про роботу лабораторії наукової організації праці, комплексний план по поліпшенню умов праці і ліквідації виробничого травматизму, про роботу служб техніки безпеки; список передовиків Свалявського лісокомбінату, яким присвоєно почесні звання заслужених працівників лісового господарства Української РСР, тощо.

На державне зберігання надійшли також документи Мукачівського філіалу Львівського науково-дослідного інституту педіатрії, акушерства і гінекології (1965—1971 рр.). Це — плани наукових досліджень, підготовки докторів і кандидатів медичних наук, положення про клінічну лікарню і інститут, протоколи засідань наукової ради і проблемної комісії та довідки про роботу останньої, звіти про втілення в життя наукових досягнень, протоколи прийому закінчених науково-дослідних робіт, річні звіти інституту про наукову роботу, наукові роботи працівників інституту; листування з Міністерством охорони здоров'я УРСР, медичними інститутами з науково-дослідних питань; звіти про роботу відділу акушерства і гінекології, довідки про організаційно-методичну допомогу цього відділу акушерським і гінекологічним відділенням лікарень, про організацію протиепідемічних,

педіатричних і профілактичних заходів в районах області, акти обстеження харчування дітей в лікувальних і профілактичних установах області тощо.

Серед нових надходжень філіалу — документи Мукачівського педагогічного училища (1945—1967 рр.) і Мукачівського кооперативного технікуму (1960—1963 рр.). У цих фондах зберігаються листування з Міністерством освіти УРСР і Закарпатським облвно з питань навчально-виховної роботи, звіти про навчально-виховну роботу, статистичні звіти, накази директорів училища і технікуму, плани роботи, протоколи засідань педагогічних рад, класних керівників, циклових комісій і комісій по розподілу випускників та ін.

До архіву надійшли також документи торгового відділу виконавчого комітету Мукачівської міської Ради депутатів тру-

дящих (1963—1965 рр.), який працював на громадських засадах, і ліквідованої Мукачівської міжрайонної загальноосвітньої середньої школи (1960—1970 рр.), районного комітету фізкультури і спорту (1946—1958 рр.).

Серед матеріалів особового походження — спогади старих більшовиків, учасників революційних подій на Закарпатті: М. Є. Панько, С. І. Борканюк, Л. С. Мондик.

Таким чином, документи, що надійшли на зберігання до філіалу Закарпатського облдержархіву в м. Мукачевому, поповнили цінне джерело про життя і діяльність трудящих Закарпаття в період соціалістичного і комуністичного будівництва і будуть використовуватись у наукових, народногосподарських та агітаційно-пропагандистських цілях.

М. В. ДЕЛЕГАН

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

АРХИВ МАРКСА И ЭНГЕЛЬСА, том XIV.

М., Политиздат, 1973, 871 с.

Ще на світанку Радянської влади В. І. Ленін виступив ініціатором організації Інституту Маркса і Енгельса і особисто піклувався про створення ґрунтовної матеріальної бази при цьому першому в світі марксознавчому науково-дослідному центрі¹. Радянська держава не шкодувала коштів на пошуки, придбання, фотокопіювання оригіналів (рукописів і прижиттєвих публікацій) творів основоположників наукового комунізму. Внаслідок багаторічної копіткої роботи фонд № 1 («Маркс і Енгельс») став не тільки одним з найбільших фондів Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, а й взагалі найбагатшим у світі зібранням рукописів, належних перу великих, вождів міжнародного пролетаріату. Тут зберігаються десятки тисяч одиниць оригіналів або фотокопій рукописів теоретичних праць основоположників марксизму, їх епістолярія, чорнові матеріали і конспекти творів інших авторів, записні книжки і книги з помітками та дарчими написами.

Але, як вказував В. І. Ленін, марксист «охороняють спадщину не так, як архіваріуси зберігають старий папір. Охороняти спадщину — зовсім не значить ще обмежуватися спадщиною»². Особливо багатозначною ця ленінська настанова виявилась щодо творчої спадщини основоположників марксизму, яку Комуністична партія розглядає як невичерпну ідейну скарбницю теоретичних знань з історичного минулого і для керівництва у розв'язанні сучасних суспільних проблем. Тому поряд з щорічними виданнями окремих праць К. Маркса і Ф. Енгельса за роки Радянської влади вже здійснено два найповніших багатотомних видання їх творів. З 1932 р. окремими випусками виходить серійне видання «Архів Маркса и Энгельса», в якому публікується рукописна частина їх творчої спад-

щини, в тому числі складені ними конспекти, чернетки, підготовчі та допоміжні матеріали до задуманих (хоч і не завжди здійснених) праць.

Минулого, 1973 року в світ вийшов черговий, найбільший за обсягом у даному виданні XIV том. Він являє собою паралельну публікацію російського перекладу і тексту оригіналу написаних К. Марксом німецькою, англійською і французькою мовами підготовчих матеріалів до праці про військово-політичні та міжнародні аспекти польського повстання 1863 р., а також начерків виступів К. Маркса 1864—1865 рр. з польського питання у Підкомітеті та Генеральній раді Інтернаціоналу. Праця так і не була завершена автором. Тим більший інтерес становлять опубліковані тепер рукописи не тільки з точки зору розкриття початкової творчої лабораторії Маркса — історика, теоретика основоположних принципів матеріалістичного розуміння історії, а й з погляду дальшого вияснення марксистських принципів застосування вчення пролетарського інтернаціоналізму до національно-визвольної боротьби пригноблених народів. І оскільки ця боротьба є однією з пекучих суспільно-політичних проблем сьогодення міжнародної дійсності, це також посилює наукову і громадську актуальність Марксових рукописів.

Послідовні захисники соціальних і національних інтересів усіх пригноблених народів К. Маркс і Ф. Енгельс надавали особливого значення відновленню незалежності Польщі, вважаючи, що це завдало б удару по трьох найбільших у XIX ст. реакційних монархіях: царській Росії, кайзерівській Пруссії та імператорській Австрії, а звідси відкрило б шлях для розв'язання інших завдань буржуазно-демократичної революції в Європі. Марксові рукописи нещадно таврують підступний зговір названих монархій проти польського національно-визвольного руху, викривають лицемірну провокаційну політику правлячих буржуазних кіл Франції й Англії, які силкувалися будь-що виставити себе перед прогресивною світовою громадськістю друзями Польщі. Справжнім союзником

¹ Див. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 52, стор. 63—64, т. 53, стор. 211.

² В. І. Ленін. ПЗТ, т. 2, стор. 518.

борців за незалежність Польщі є європейський пролетаріат — таким був висновок К. Маркса.

У дискусії, що розгорнулася з польсько-го питання у керівних органах Інтернаціоналу в кінці 1864 — на початку 1865 р., К. Маркс узяв активну участь, щоб, зважаючи на певне поширення тоді в середовищі робітничого класу настроїв байдужого ставлення до національно-визвольної боротьби, показати її важливе місце в демократичному і соціалістичному русі. Як свідчить протокол засідання Генеральної ради Інтернаціоналу від 3 січня 1865 р., для обґрунтування своєї позиції К. Маркс залучив великий фактичний матеріал з історії³. Це підтверджують опубліковані в XIV томі рукописи (в тому числі підготовчі матеріали до виступів К. Маркса на засіданнях Генеральної ради), а саме ці промови, на жаль, не записані.

Протягом лютого — травня 1863 р. К. Маркс вивчив величезну кількість літератури та джерел з історії Польщі, Пруссії, Росії, Франції. Результати дослідницької роботи вилились у Марксові рукописи, в яких дано огляд політичної історії Польщі з XV ст. до 1863 р., глибоко проаналізовано причини занепаду Польської держави, її розчленування і поневолення реакційними абсолютистськими монархіями Гогенцоллернів, Габсбургів і Романових. Рукописи містять виклад пов'язаних з історією Польщі міжнародних дипломатичних і військових подій у Європі, екскурси у внутрішню історію окремих країн — найбільше Пруссії, Росії, Франції. Багато місця відведено Семирічній війні 1756—1763 рр. і російсько-турецькій війні 1768—1774 рр.

«Матеріали, вміщені в томі, — зазначено в редакційній передмові, — показують Маркса як глибокого історика, його блискучу здібність з позицій історичного матеріалізму аналізувати й оцінювати як минулі періоди історії, так і сучасні йому події, вони показують принциповий підхід Маркса до національного питання, вміння знаходити соціальні коріння національних рухів, застосовувати класовий критерій при оцінці їх ролі в історичних подіях» (стор. V).

Значний дослідницький інтерес у «польських» рукописах К. Маркса становлять характеристики осіб і подій російської історії. У ряді випадків своїм змістом і формою викладу вони нагадують (хоч і дещо доповнюють або висвітлюють у новому ракурсі) відповідні узагальнення, зафіксовані в інших працях основоположників наукового комунізму, зокрема у відомих Марксових «Хронологічних виписках», опублікованих у попередніх томах «Архива Маркса и Энгельса». Так, конспектуючи один із збірників документів про Росію, К. Маркс звернув увагу на згадку Ярослава Мудрого як одного з наймогутніших князів Київської Русі (стор. 781), вперше занотував 1147 рік як рік виникнення «Московської держави» (стор. 783), згадав Івана III як «творця Росій-

ської держави» (стор. 733), далі визначив характерні риси зовнішньополітичної діяльності російських царів, починаючи від Івана IV і кінчаючи Миколою I, з вступом на престол якого (внаслідок військової змови проти нього) петербурзький кабінет фактично підпав під владу страху перед невлучною революційною пропагандою (стор. 763).

Цікаво характеризує Маркс піднесення міжнародного значення Росії за часів Петра I: «Период детства прусской монархии, начинающийся с 1700 г., совпадает с периодом детства русской мировой державы. В то время, как Европа на западе борется с призраком французской всемирной монархии, Петр I на востоке закладывает основы действительно всемирной державы, сокрушив Швецию, которая отрезала москвитов от моря, пробив брешь в Польше...» (стор. 15). А ось зовсім протилежна своєму спрямованістю характеристика ще однієї історичної особи на російському престолі у XVIII ст. (причому перо Маркса одночасно розуче картає й інших тодішніх коронованих деспотів європейських держав): «Екатерина II узурпировала русский трон, убив Петра III и произведя государственный переворот. Она находилась в двусмысленном положении всех коронованных узурпаторов. Волнения, вспыхнувшие позднее в самой России, обнаружили шаткость ее положения. Европа взирала на нее с таким же отвращением и недоверием, как позднее на Наполеона III после декабрьских дней, и Фридрих II оказал ей такую же услугу, какую Англия в наши дни оказала французскому узурпатору» (стор. 41—43). Згадку про «заворушення» за часів Катерини II К. Маркс конкретизує в інших своїх рукописах та замітках з польського питання (стор. 115, 213, 675). З них видно, що великий пролетарський революціонер, говорячи про тодішні «внутрішні потрясіння», які «паралізували Росію», насамперед мав на увазі повстання під керівництвом Омеляна Пугачова, яке в історію Росії увійшло під назвою Селянської війни 1773—1775 рр. Ряд зроблених К. Марксом виписок з джерел та його власних узагальнень з досліджуваного матеріалу торкаються питань історії України. Про визвольну війну українського народу під проводом Богдана Хмельницького К. Маркс робить таку замітку: «1654 г. Война казаков, которых польская шляхта хочет закрепостить и обратит в католичество» (стор. 371). Ще одну видатну воєнно-історичну подію, в якій вирішувалась доля українського народу, міцність і непорушність його братерського союзу з російським народом, К. Маркс зафіксував так: «Карл XII був наголову розбитий у Полтавській битві» (стор. 181). З інших записів (стор. 365, 417) видно, що Україну у XVIII ст. К. Маркс розглядав як важливий військово-стратегічний плацдарм Росії в її війнах за визволення земель Північного Причорномор'я від турецько-татарського панування. В багатьох місцях Марксових рукописів (стор. 59, 109, 183, 789, 793) викривається гнобительська політика, яку про-

³ Генеральный совет Первого Интернационала. 1864—1866. Протоколы. М., 1961, стор. 25.

водив магнатсько-шляхетський уряд Польщі щодо так званих дисидентів, тобто тих, хто не належав до офіційної панівної католицької релігії (звичайно тут йшлося про українське і білоруське населення).

Вихід у світ XIV тому «Архива Маркса и Энгельса», матеріали якого радянські історики — працівники Інституту марксиз-

му-ленінізму при ЦК КПРС підготовляли до друку спільно з своїми зарубіжними колегами — істориками ПНР і НДР, є не тільки визначним внеском у марксознавство, в марксистську історичну науку, а й могутнім ударом по фальсифікаторах марксизму з табору міжнародної антикомуністичної і антирадянської реакції.

В. Г. САРБЕЙ

А. П. КОВАЛЬ. КУЛЬТУРА ДІЛОВОГО МОВЛЕННЯ. ПИСЕМНЕ ТА УСНЕ ДІЛОВЕ СПІЛКУВАННЯ.

Виробниче об'єднання «Вища школа». Видавництво при Київському державному університеті. К., 1974, 223 с.

Діловий стиль сучасної української літературної мови набув повноцінного розвитку тільки за часів Радянської влади, коли мова стала державною і почала обслуговувати сфери діловодства. Українською мовою почали вести документацію в державних установах, організаціях та на підприємствах. Сучасне радянське виробництво характеризується досконалими формами управління, і в цьому значну роль відіграє ділова документація. Крім документів, які ведуться у писемній формі, встановлюються різні контакти офіційного характеру, де використовується усна форма ділового мовлення. Отже, певна чіткість і ритм роботи підприємства, установи певною мірою залежить від уміння налагоджувати ділові контакти з працівниками чи іншими підприємствами та установами. А це, в свою чергу, визначається умінням правильно оформляти документи, по-діловому встановлювати зв'язки усно. Немалу роль відіграє при цьому питання мовлення в діловодстві, його культура. Цій проблемі саме й присвячена рецензована книжка А. П. Коваль.

Основне призначення дослідження А. П. Коваль — мовна характеристика ділового стилю. Проте праця вийшла за рамки цього завдання: у ній широко охарактеризовано сучасне діловодство, охоплено майже всі різновиди документів. Автор багато працювала над культурою зовнішнього оформлення документів, над етикою взаємин між окремими організаціями, між керівником і працівниками однієї установи чи підприємства і взагалі в ділових стосунках різних виробничих колективів. Чимало уваги приділено аналізу мови ділових документів. Мовні особливості ділових паперів, за словами автора, підпорядковані найважливішим критеріям ділового стилю — доцільності, нормативності і традиційності у використанні тих чи інших засобів. Це й виділяє його з-поміж інших стилів сучасної української літературної мови. Мовні засоби ділових документів залежать від логічної основи документації, її стандартного зразка, певних вимог щодо вибору слів і словосполучень. Тому, зрозуміло, що недотримання цих критеріїв призводить до порушення певних норм у діловодстві.

На жаль, важливі мовні риси ділового стилю ще не дістали належного вивчення в українському мовознавстві. Тільки зрідка і спорадично звертали увагу вчені й педагоги на словник ділової мови, документацію, що створюється у певних галузях виробництва¹. Залишилися поза увагою дослідників і писемне і усне мовлення працівників діловодного апарату. Саме це, певно, й спонукало А. П. Коваль звернути увагу на культуру усної і писемної форм ділового стилю. Немає потреби доводити, наскільки актуальна тема праці. Адже нинішня мовна культура у сфері діловодства заважає цьому стилю виконувати свою важливу суспільну функцію.

На початку роботи дано загальну характеристику ділового стилю, розглядаються місце і роль його у спілкуванні народу. Простежимо загальні і специфічні риси цього різновиду мови, його спільні та відмінні ознаки порівняно з іншими мовними стилями. Найціннішим у книжці є те, що автор досліджує не тільки писемне мовлення, якому надається перевага в діловодстві, а й усне. А якраз у ньому відчувається неусталеність, засмічення, плутання з іншими стилями, що надає іноді розмові, замість офіційного, згрубілого або фамільярного тону. Крім мовного аналізу ділових паперів та їх реквізитів, у праці даються поради, як слід оформляти ділові документи, як потрібно поводитися під час ділової розмови. Виділено типові помилки в оформленні документації, в усних ділових стосунках з мовного і технічного боку.

Книжка розрахована на масового читача, написана дохідливо і може стати в пригоді всім, хто має справу з діловою документацією та з виробничими колективами. Вона може прислужитися й тим, хто вивчає мову, її стильові різновиди. Книжка А. П. Коваль чітко спланована, окремі її частини логічно вмотивовані і вплива-

¹ Див.: Л. Падалка. Російсько-український діловодний словник. Полтава, 1918; М. Осипів. Російсько-український словник щонайпотрібніших у діловодстві слів. Харків, 1926; В. Підмогильний, Є. Плужник. Фразеологія ділової мови. К., 1926; П. А. Рабинович. Кореспонденція і діловодство. К., 1973, та ін.

ють одна з одної. Вона відзначається стрункістю побудови і простотою викладу, закінченістю частин і глибиною охоплення матеріалу.

На наш погляд, і саме розміщення матеріалу в праці вдале: спочатку характеризується писемне мовлення ділового стилю як переважний вид діловодства, потім аналізується усна його форма. У першій частині перераховуються реквізити ділових документів з докладним їх аналізом. Потім розглядаються загальні мовні особливості документації, вимоги до її оформлення з мовного боку. Похвальним є й те, що автор паралельно дає ряд загальних правописних порад, які зосереджуватимуть увагу читачів і на питаннях правопису.

У першій частині А. П. Коваль викладає основні положення складання організаційно-розпорядчої документації, враховуючи вимоги діючих державних стандартів, затверджених у 1972 р. («Система організаційно-розпорядчої документації. Основні положення. 6. 38—72. Формуляр-зразок. 6. 39—72»). У багатьох випадках поряд з викладом вимог щодо форми того чи іншого документа наведені корисні поради про його мовні особливості. Автор розглядає й деякі форми документів, про які у літературі, що вийшла досі, майже не згадувалось (складання таблиць, автобіографій, характеристик тощо).

У другій частині аналізуються усні форми діловодства. Це особливо цікавий і важливий матеріал, який уперше висвітлюється в українському мовознавстві. Позитивним є те, що А. П. Коваль при підготовці книжки використала досвід, набутий з цього питання в російському діловодстві. Автор досліджує мовні особливості усного спілкування у діловій сфері взагалі, аналізує різні його форми на виробництві, в установах тощо. Тут також чимало порад, які стануть у пригоді не тільки діловодам, а й лекторам-пропагандистам, агітаторам і всім тим, хто має справу з публічними виступами — лекціями, доповідями, промовами, бесідами, з діловими нарадами, прийомом відвідувачів і т. п.

Загалом книжка «Культура ділового мовлення» справляє приємне враження як цінний практичний і мовний poradnik. Вона стане корисним довідником і для людей,

зв'язаних з діловодством, і для науковців, учителів, студентів.

Про потребу в цьому дослідженні свідчить уже й те, що майже весь 23-тисячний тираж розійшовся протягом кількох тижнів після виходу книжки в світ.

Але поряд з позитивними сторонами слід відзначити і деякі недоліки рецензованої праці. Місцями автор не досить чітко орієнтує читача на нині діючі правила оформлення організаційно-розпорядчої документації, заповнення формуляра-зразка та вимог до бланків документів. Дотримуючись, а іноді навіть повторюючи положення раніше опублікованих праць², А. П. Коваль повторює і їх прикрий недоліки. Це стосується, зокрема, розміщення дати (стор. 26), підпису (стор. 28), найменування посади (стор. 29) та ін. Наведені приклади здебільшого не відповідають вимогам «Формуляра-зразка» (ГОСТ 6. 39—72) щодо технічного розміщення цих реквізитів (див. стор. 24, 27—29, 45, 47, 49, 50, 58). Немає чіткості у визначенні, коли складається заголовок (стор. 23), чим саме нумерують документи (стор. 31).

Практична користь праці збільшилася б, якби поряд з мовним аналізом документів були подані й самі зразки їх. А. П. Коваль готувала дослідження як таке, що мало супроводжувати збірник форм ділової документації. Тому, зрозуміло, не вміщувала всіх зразків ділових паперів, подавши тільки їх реквізити. Проте, на жаль, випуск збірника затримався. Отже, читачі зможуть відтворювати окремі документи тільки за реквізитами (деякі невеликі ділові папери наводяться в тексті або подаються їх схеми).

Праця А. П. Коваль — цінний здобуток сучасної української мовознавчої науки. Вона заповнює одну з відчутних прогалин у вивченні ділового стилю української мови, роблячи одночасно добру послугу багатьом фахівцям із сфери діловодства.

О. М. ПАЗЯК, Б. Д. НЕНЕНКО

² Див.: Руководство по делопроизводству (пособие для служащих). Под ред. А. С. Малитикова и Д. И. Сольского. М., 1972.

Е. Л. НЕМИРОВСКИЙ. НАЧАЛО КНИГОПЕЧАТАНИЯ НА УКРАИНЕ. ИВАН ФЕДОРОВ. М., «Книга», 1974, 224 с.

Цього року в нашій країні широко відзначається 400-річчя книгодрукування на Україні. Появилось цілий ряд статей, тематичних збірників, монографій, присвячених видатному російському першодрукареві, розитковій радянської поліграфії, художньому оформленню книжки тощо.

Значний вклад у вивчення книгодрукування на Україні у зв'язку з його 400-річчям внесли вчені Москви. Саме в цьому році відбулася в столиці Друга всесоюз-

на наукова конференція «Книгознавство та його завдання у світлі актуальних проблем радянської книжкової справи», на якій велику увагу було приділено темі 400-річчя книгодрукування на Україні.

Хоч питанням життя і творчої діяльності Івана Федорова на Україні присвячена численна вітчизняна і зарубіжна література, досі не було монографії наукового характеру з урахуванням всіх знахідок і відкриттів останніх років. Тому слід вітати

появу книжки видатного московського книгознавця доктора історичних наук Є. Л. Немировського.

Автор використав численну літературу від найдавніших часів, по-новому трактує цілий ряд документів, пов'язаних з життям і видавничою діяльністю друкаря, докладно спиняється на описі кожного його видання.

На початку дослідження Є. Л. Немировський висвітлює соціально-політичні і матеріально-технічні передумови виникнення книгодрукування, переконливо доводить закономірність появи друкарства на Україні, його роль у розвитку української культури та в боротьбі з покатоличенням українського народу. Однак, на нашу думку, автор надто захоплюється описом подій, які передували приїздові Івана Федорова до Львова, змалюванням оточення, в якому перебував друкар, до дрібниць наводить факти з життя королів, заглиблюється у справу боротьби за престол тощо. Щоправда, така форма викладу матеріалу — це вже справа дослідницької манери автора.

Значне місце Є. Л. Немировський відвів описові паперу, на якому надруковані всі відомі на сьогодні федоровські видання. Як зазначає сам автор, «було б дуже важливо вивчити розподіл паперу в окремих примірниках острозької Біблії. Не виключено, що це дасть змогу встановити послідовність друкування окремих розділів книги» (стор. 150). Справа в тому, що в минулому довгий час велася суперечка між книгознавцями про кількість видань острозької Біблії. Лише А. С. Зьорнова остаточно довела, що було лише одне видання цієї книги. Запропонований Є. Л. Немировським метод визначення на основі докладного вивчення сортів паперу також повністю підтверджує висновки А. С. Зьорнової. Для прикладу автор наводить орієнтовну таблицю розподілу різних сортів паперу в окремих зошитах Апостола 1574 р. (стор. 70—71). Таким чином, Є. Л. Немировський перший застосував, на жаль, неписане ще правило про те, що жоден давній рукопис, інкунабул, стародрук тощо неможливо докладно дослідити без вивчення паперу, на якому він написаний. Добре було б, якби історики, лінгвісти, мистецтвознавці у своїх дослідженнях користувалися також цим методом. У рецензованій праці опис кожного федоровського друку супроводиться характеристикою паперу з переліком водяних знаків.

Як і в попередніх своїх працях, Є. Л. Немировський до кожного видання Івана Федорова подає перелік відомих на сьогодні його примірників. Так, авторові відомі 93 примірники Апостола (стор. 44), близько 250 примірників Біблії (стор. 137), 56 примірників Псалтиря і Нового завіту, місцезнаходження яких відоме лише для 48 примірників (стор. 118) і т. д. Потрібно було чимало зусиль, щоб все це так скрупульозно зібрати. Адже велика кількість цих примірників зберігається в закордонних бібліотеках. Гадаємо, що географія розповсюдження по світі видань Івана Федорова, подана автором в його монографії, допоможе

майбутнім археографічним експедиціям у плідних пошуках. Чимало місця в монографії відведено також покрайнім записам. Як зазначає сам автор, «у жодному іншому виданні Івана Федорова не можна знайти стільки покрайніх та власницьких записів, як в Апостолі 1574 року» (стор. 45). Як приклад наводяться найдавніші ще прижиттєві покрайні записи. Однак тут автор не точно відчитав деякі записи. Наприклад, у записі на примірнику 1574 р., що зберігається сьогодні в Києві, автор невірно розшифрував ім'я власника Апостола. Замість «Хощо Балыка» Є. Л. Немировський прочитав «Хомко Балиска» (стор. 45). Адже відомо, що Хощо (Федір) Балака був наприкінці XVI ст. представником відомої впливової київської міщанської родини. Є й інші неточності в розшифруванні покрайніх записів з видань Івана Федорова (Пор.: Г. І. Ломонос-Рівна. Примірники львівського Апостола Івана Федорова в фондах ЦНБ АН УРСР. — «Архіви України», 1974, № 3, стор. 66—69).

Чимало місця в монографії відведено також Івану Федорову як ливарнику. Публікується повністю лист Івана Федорова до саксонського курфюрста. Проте Є. Л. Немировський, на відміну від інших сучасних книгознавців, дуже обережно відноситься до цього листа як до автографа. І справді, щоб визначити його автентичність, потрібний ще хоч один автограф для порівняльного візуального аналізу. Можна погодитись з автором, що цей лист міг бути писарською копією. Що ж до часу написання листа, то тут не може бути ніяких сумнівів. Добре датуючим елементом служить водяний знак на папері листа (фотокопію якого ми одержали з Дрездена), який був у вжитку наприкінці 80-х років XVI ст. Не слід також називати містифікацією повідомлення О. Новітнього в газеті «Неділя» (стор. 97—98). Звичайно, жодної книжки Рехбандера з гравюрами Острозької друкарні не знайдено, однак не можна зовсім відкинути твердження О. Новітнього про те, що нібито він бачив листування Івана Федорова з князем Острозьким, яке зберігається в родинному архіві князів Сангушків у Славуті. Як відомо, князі Острозькі, Потоцькі, Заславські, а пізніше і Сангушки породичались і туди потрапила значна частина архіву Острозьких. Документи (так званий архів Сангушків), які зберігалися у Славуті, були перевезені пізніше до Польщі (значна частина їх опублікована окремими виданнями), тому варто було б все ж докладно переглянути згаданий архів Сангушків.

Не дуже переконливими видаються припущення Є. Л. Немировського, що князь Острозький збирався послати до Риму саме Івана Федорова (стор. 163). Адже були на цей час уже й інші друкарі, зокрема учні Івана Федорова у Львові та Острозі.

Не можна погодитися і з думкою автора, що Іван Федоров мусив бути похований «перед вівтарем пресвятої богородиці» (стор. 174) в церкві Онуфріївського монастиря. Звичайно, з цього приводу є різні гіпотези і припущення. Адже переду-

сім варто врахувати той факт, що наш славний першодрукар не був ані вельможею, ані фундатором церкви, а на той час його вважали звичайним ремісником. Лише окремі високо освічені люди розуміли велику просвітительську і педагогічну діяльність Івана Федорова. То чому ж він мусив бути похований у церкві? Нам здається, що найімовірнішою є думка, що друкар був похований на кладовищі біля церкви. Пливу з його могили пізніше, як і з десятків інших поховань, використали для настилу церковної підлоги, а потім, під час чергового ремонту, її знищили або загубили. Адже важко припустити, щоб хтось із тогочасних монахів, включаючи й настоятеля, уявляв собі неоціненну цінність цієї пам'ятки.

Але це не основне. Ми можемо погоджуватися або заперечувати окремі припущення і висновки автора, однак головне й цінне в рецензованій монографії те, що автор подав докладну бібліографію федоровських досліджень, зібрав багато цінного матеріалу з видань, які вже давно стали бібліографічною рідкістю, навів численні документи, що зберігаються у вітчизняних та закордонних архівах.

Монографія Є. Л. Немировського є своєрідним підсумком дотеперішніх досліджень початків книгодрукування на Україні та скарбницею ідей, які ждуть дальших наукових досліджень, дальших наполегливих пошуків.

О. Я. МАЦЮК

СЛОВАЦЬКИЙ ЖУРНАЛ «SLOVENSKA ARCHIVISTIKA»

Чехословацькі архівісти починаючи з 1951 р. видають два загальнодержавних друкованих органи¹. Але розвиток архівної справи в країні, ряд специфічних завдань, що стояли перед словацькими архівами, робили необхідним створення окремого словацького архівного журналу. Національні особливості історичного розвитку словацького народу аж до 1918 р. наклали на організацію архівних фондів, історію архівів, палеографію і мову документів Словаччини ряд особливих рис. Тому відчувалася потреба в спеціальному архівному виданні, яке б творчо розробляло теорію і практику архівної справи стосовно до умов Словаччини.

У 1966 р. вийшов перший номер словацького архівного журналу «Словенська архівістика». За вісім років вийшло 16 його номерів, кожний обсягом близько 17 друкованих аркушів. Видавцем журналу є Словацьке Архівне управління. Журнал має чотири основних розділи: 1) Статті, 2) Література (рецензії, реферати, бібліографічні огляди), 3) Повідомлення, 4) Хроніка. Основу журналу становить перший розділ. Тут публікуються статті з теорії і практики архівної справи, історії архівів та установ, архівного права, архівної техніки, дипломатики і ряду інших допоміжних історичних дисциплін. Статті супроводжуються резюме. Значна їх частина друкується російською мовою. Другий розділ містить різноманітні матеріали про історико-архівознавчу літературу, як чехословацьку, так і зарубіжну. В третьому розділі подаються короткі повідомлення на історико-архівну тематику, зокрема матеріали, що висвітлюють досвід архівної роботи, повідомлення про джерела з історії Словаччини в зарубіжних архівах. Тут також чимало матеріалів з досвіду роботи відомчих архівів: літературного архіву Матіці Моравської, архіву Словацької Академії наук, архівів наукових установ, учбових закладів, підприємств. В цьому розділі беруть безпосередню участь і партійні архіви. Четвертий розділ — хроніка подій внутрішнього життя чехословацьких архівів.

У першому номері за 1966 р. опублікована програмна стаття редактора журналу М. Кушіка. В ній визначені основні завдання журналу, його місце і роль у системі архівних установ Чехословаччини.

Напрямок журналу, завдання архівних установ Словаччини викладаються також у ряді інших редакційних і ювілейних статей. На п'ятидесятиріччя Великої Жовтне-

вої соціалістичної революції журнал відгукнувся оглядом документів на тему: «Велика Жовтнева соціалістична революція в історичних джерелах Словаччини» (№ 1 за 1967 р.). Аналізуючи різні архівні документи, автор М. Кушік підкреслює велике міжнародне значення Жовтневої соціалістичної революції. Він обмежує своє дослідження документами державних буржуазних установ (1917—1921 рр.). Основу дослідження становить аналіз походження цих документів — роль і місце установ-фондоутворювачів в суспільному житті, їх класовий і політичний характер, взаємозв'язок установ і як наслідок — взаємозв'язок документів, що відклалися в їх діяльності.

У редакційній статті № 1 за 1970 р. з приводу сторіччя з дня народження В. І. Леніна відзначається всесвітньо-історичне значення ленінізму і безпосередній вклад В. І. Леніна в історію архівної справи як творця й охоронця партійного архіву та як організатора архівної справи першої в світі соціалістичної держави. У статті підкреслюється, що втілення ленінських принципів в архівну справу піднесло її за роки Радянської влади в СРСР на якісно новий ступінь розвитку, недоступний капіталістичним країнам; розкривається ленінський принцип соціалістичного інтернаціоналізму в розвитку архівної справи в СРСР. Радянський Союз, наголошує автор, характеризується розквітом архівної справи усіх його народів. «Такої комплексної архівної організації, яку має Радянський Союз, не мають навіть найбільші капіталістичні країни» (стор. 5).

Автор простежує нерозривний зв'язок розвитку архівної справи в ЧССР і в Радянському Союзі, розкриває великий вплив прикладу Радянського Союзу на архівне будівництво Чехословаччини.

Напрямок журналу на підтримку курсу Компартії Чехословаччини відбиває стаття Йозефа Мазура «Основи перспективного плану архівних установ Словаччини на 1971—1975 рр.», в якій розглядаються завдання словацьких архівістів на четверту п'ятирічку (1970 р., № 1). У статті ставляться завдання дальшого зміцнення і розширення ролі архівних установ у будівництві соціалізму в Чехословаччині.

Статтею «50 років Комуністичної партії Чехословаччини» (1971 р., № 1) журнал відзначає цей великий ювілей у житті чехословацьких народів. З позицій квітневого (1969 р.) Пленуму ЦК КПЧ викладається історичний шлях, пройдений Компартією Чехословаччини, і вказується на внесок чехословацьких архівів в соціалістичне будівництво в країні. Через рік у статті Еліаша Свободи «Словацькі архіви до 50-річчя КПЧ» підбито підсумок роботи, проведеної архівістами Словаччини щодо відзна-

¹ Archivní časopis (Архівний журнал). Praha, 1951—1973. Виходить чотири рази на рік; Sborník archivní práce (Збірник архівних праць). Praha. Неперіодичне видання.

чення ювілею. Вона висвітлює ту велику роль, яку повинні відігравати архіви в формуванні марксистсько-ленінського світогляду трудящих, у вихованні пролетарського інтернаціоналізму і соціалістичного патріотизму. Автор зосереджує увагу на завданнях словацьких архівістів, що впливають з рішень XIV з'їзду КПЧ.

«Словенська архівістика» приділяє багато уваги архівній теорії. Найпомітнішими на цю тему є статті М. Кушіка «Словацька архівістика та її програма» (1966, № 1) та «Архівознавство в класифікації наук» (1968, № 1). Автор викладає свої погляди на співвідношення теорії і практики в архівній справі, архівну термінологію, розмежування архівознавства як науки з іншими допоміжними історичними дисциплінами. У другому номері за 1971 р. опублікована стаття «Від архівної теорії до архівної науки», у якій зроблена спроба висвітлити розвиток теоретичної думки в галузі архівної справи в Чехословаччині починаючи з 1945 р.

Петер Картоуш у статті «Збірковий колекційний матеріал у німецькій архівній теорії» (1970, № 1) підсумовує дані чехословацької літератури з питань архівних колекцій, аналізує хід дискусії на цю тему, проведеної журналом НДР «Архівміт-тайлунген». Співставляючи різні погляди, автор висловлює свої власні думки про місце і роль архівних колекцій у створенні джерельної бази, напрями роботи по збиранню колекцій, зміст (склад) колекцій, принципи їх створення.

Цікавим є короткий популярний нарис історії застосування фотосправи в архівах «Фототехніка в архівах» Івана Борші (1972, № 1).

Дипломатичне дослідження окремих документів, груп документів, цілих фондів, причому як правило стародавніх часів, займає більшу частину обсягу журналу. Як типові приклади матеріалів такого роду можна навести «Облікові книги міста Трнава XVI і XVII ст.» Штефана Казіміра (1969, № 1), «Дипломатична класифікація рахунків феодальних маєтків» Юрая Жудели (1969, № 2), «Великоморавська депердіта (Депердіта дипломатичних актів до історії Великої Моравії» Ріхарда Марсіні (1971, № 1) та ін.

Чимало уваги журнал приділяє проблемі виявлення, збирання, обліку і публікації джерел з історії середньовічної Словаччини. Майже в кожному номері публікуються статті цієї тематики. Підсумки діяльності словацьких істориків і архівістів у галузі дипломатики та перспективи дальшого розгортання праці викладаються в статті Вінцента Седлака «Словацький регест». Автор досліджує такі проблеми, як структура документального видання, відбір текстів для публікації, способи передачі текстів, науково-довідковий апарат тощо (1967, № 2).

Свого роду новим кроком журналу в розвитку дипломатики як допоміжної історичної дисципліни є ряд статей, присвячених дипломатичній розробці ряду сучасних форм документації. Характерною є стаття Штефана Рудоградського «Довід-

ки* словацьких національних органів у 1944—1960 рр. як історичне джерело» (1967, № 2).

Спосіб проведення таких досліджень полягає приблизно в наступному: уже вироблені дипломатикою методи аналізу письмових джерел попередніх епох застосовуються до нових, ще ніким не опрацьованих видів документів, з тим щоб отримати певні корисні для історика наслідки. Ось які, наприклад, питання поставлені і висвітлені в статті Ш. Рудоградського: 1) довідки як тип документації; 2) причини виникнення довідок та їх службовий рух в документальній системі установ; 3) зовнішні і внутрішні ознаки довідки; 4) аналіз довідок як історичного джерела. Відповіді на ці питання звичайно даються узагальнено для всієї суми довідок як різновидності документації.

Дослідивши причини виникнення довідок, їх функції серед інших службових документів, зовнішні і внутрішні риси, автор робить висновок, що цей різновид документації, хоч і мав у попередніх епохах свій прототип, є якісно новою різновидністю сучасної документації, що склалася в умовах соціалістичної еволюції суспільства. Для оцінки довідки як історичного джерела важливо брати до уваги її зовнішні ознаки. Проте основне значення для історика-дослідника має зміст з усією його суспільно-політичною значимістю. Зміст становить суть довідки як історичного джерела. Однак довідка, як і інші різновиди документів, не може розглядатися статично, ізольовано від інших джерел, з якими вона перебуває в складних зв'язках. Без урахування відносності інформації, що міститься в ній, суспільно-класових зв'язків, динаміки процесів не можна об'єктивно оцінити відбиті в довідці історичні явища і факти. Це вимагає знання загальних економічних, політичних, культурних та інших умов часу.

Журнал вмістив цілий ряд цікавих оглядів документів. Серед них слід відзначити «Джерельна цінність ціннових і зарплатних обмежень жуп XVII—XIX ст.» (1966, № 2), «Розвиток і різновиди гірничих мап у Словаччині» (1963, № 2), «Левочські поземельні податкові книги» (1968, № 1) та ін.

У джерелознавчих оглядах документів, як правило, відображаються такі відомості: 1) місце і значення певних документів серед інших історичних джерел; 2) повнота і точність їх використання в історичній літературі; 3) історія виникнення джерела у взаємозв'язку з історією часу; 4) критичний аналіз змісту джерел і їх значення для розробки певних сьогочасних історичних проблем; 5) публікація окремих документів або їх фрагментів.

* У резюме — «повідомлення». Але за своєю функціональною роллю цей вид документів скоріше відповідає в радянському діловодстві «довідкам». Мається на увазі документ, в якому викладається результат обстеження якогось об'єкту чи питання, що є матеріалом для обговорення і прийняття рішення колегіальним органом.

У статті Мілослава Коштяла «Огляд архівного фонду» (1968, № 1), на матеріалах Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки, Польщі досліджується розвиток огляду як форми довідкового апарату. Автор не дає відповіді на всі поставлені питання, але по деяких з них підходить до певних висновків. В усіх випадках огляд фонду повинен допомагати істориків-дослідників користуватися документами з мінімальною затратою зусиль і часу, одержувати максимальну віддачу від вкладеної архівістами праці на упорядкування фонду і створення довідкового апарату. Повний огляд фонду повинен включати відомості з усіх чотирьох вищенаведених груп питань. Автор наполягає на необхідності в усіх оглядах давати докладні відомості про стан упорядкування документів фонду. Ці відомості потрібні не тільки архівістам для роботи по дальшому удосконаленню науково-довідкового апарату архівного фонду, але й допомагають читачеві-історик краще орієнтуватися в документах.

Журнал опублікував уже чимало розгорнутих досліджень з історії установ Словаччини. Хронологічно вони відносяться до різних періодів історії.

З точки зору постановки питань, широти дослідження, побудови статей привертають увагу праці Андора Чімадія «Юридичне становище і управління міст у феодальній Угорщині XVIII ст.» (1972, № 2), Павола Нідерланда «Організація цивільного судочинства в Угорщині в 1861—1881 рр.» (1971, № 2) та Євгена Бідовського «Муниципальне громадське управління на окупованій території Словаччини в 1938—1944/45 рр.» (1972, № 1).

В статтях Штефана Рудоградського і Ело Ракоша «Словацькі національні органи в 1948—1960 рр.» (1969, № 1) і «Словацькі національні органи в 1960—1968 рр.» (№ 1 за 1970 р.) автори досліджують виникнення і розвиток органів державного управління Словаччини з часу розгрому фашистсько-окупаційного режиму до 1968 р.

Журнал організує і заохочує виявлення архівних джерел з історії Словаччини в зарубіжних країнах, систематично публікуючи інформації про ці документи на своїх сторінках. Для прикладу можна назвати такі: «Матеріали до історії Словаччини XVI—XVII ст. в архівах Нюрнберга і Аугсбурга» (1968, № 1), «Джерела до історії Словаччини в німецьких архівах» (1968, № 1), «Джерела до економічної історії Словаччини у віденських центральних архівах» (1967, № 2), «Джерела господарського управління Османської імперії до історії Словаччини» (1967, № 1), «Джерела до історії словацької еміграції до 1918 р. у Відні» (1970, № 1), «Джерела до новітньої історії Словаччини в архівах ФРН» (1970, № 1) та ін.

У повідомленні Юрая Жудели «Архіви закритих монастирів у Словаччині в XVIII ст.» (1967, № 2) подається огляд архівних фондів ряду монастирів Словаччини останньої чверті XVIII ст.

Журнал приділяє велику увагу висвіт-

ленню передового досвіду чехословацьких і зарубіжних архівів у формі статей, повідомлень, хронік тощо. Про свої враження від ознайомлення в липні 1967 р. з станом архівної справи в Радянському Союзі, і в тому числі на Україні, розповідають Міхал Кушік і Йозеф Хреньо (1968, № 1).

Про організацію (упорядкування, облік) фонодокументів радіомовлення Словаччини розповідають у своєму повідомленні «До деяких проблем архіву в радіомовленні» Владімір Дроклер і Петер Картоуш (1972, № 1). Автори зазначають, що передумовою удосконалення архівної служби у радіомовленні було зосередження всіх матеріалів постійного зберігання в 1971 р. в одному архіві. Висвітлюється історія архівів радіомовлення, обґрунтовуються обрані способи систематизації й описання матеріалів, різні види довідкового апарату, даються короткий огляд фонодокументів і пропозиції щодо покращання роботи з ними.

Д. Полакович у повідомленні «Архіви підприємств Словаччини» (1968, № 2) показує розвиток цих архівів з початку їх створення на основі урядового розпорядження в 1956 р., підкреслює, що створення їх було новим кроком у розвитку архівної справи Словаччини: описує організацію цих архівів, забезпечення відповідними приміщеннями і кваліфікованими працівниками, їх профіль, принципи комплектування та експертизи цінності.

З метою широкої інформації своїх читачів про внутрішнє життя і діяльність словацьких архівних установ «Словенська архівістика» періодично публікує звіти провідних архівних установ і повідомлення про окремі найважливіші події в архівному будівництві. Ці матеріали служать однією з форм поширення й узагальнення досвіду роботи словацьких архівістів.

У розділі «Література» публікуються рецензії й реферати на архівознавчу літературу, як чехословацьку, так і зарубіжну, насамперед соціалістичних країн. Систематично вміщуються бібліографічні огляди радянських архівознавчих видань: «Советских архивов» (1960, № 1; 1967, № 1; 1968, № 1; 1972, № 1 та ін.), «Архивы Украины» (див. 1968, № 1; 1970, № 1; 1972, № 1). Детально прорецензовані «Труды научной конференции по вопросам архивного дела в СССР». М., 1965 (1968, № 2), підручник «Теория и практика архивного дела в СССР» (1968, № 1) тощо.

Журнал рецензує й загальноісторичну літературу. Такі рецензії, однак, зосереджуються на використанні авторами історичних джерел — повноті використання, точності передачі тексту і змісту джерел, критичному підході авторів до джерел, на точності науково-довідкового апарату (див., напр., 1967, № 1).

Журнал словацьких архівістів — цінне наукове видання, значення якого вже давно вийшло за межі Чехословацької Соціалістичної Республіки.

В. П. МІСЮРА

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

У КОЛЕГІЇ ГОЛОВАРХІВУ УРСР

27 травня 1974 р. відбулося чергове засідання Колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, яка розглянула тематико-експозиційний план Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука — філіалу Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР у с. Плутах Обухівського району Київської області та питання поліпшення стилю і методів роботи апарату Головархіву УРСР та підпорядкованих йому установ.

З інформацією про тематико-експозиційний план Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука виступив його директор І. Ф. Козодой. Він повідомив, що, розробляючи тематико-експозиційний план, колектив будинку-музею провів значну роботу по вивченню біографії і літературної спадщини драматурга, ознайомленню з документами фонду О. Є. Корнійчука у ЦДАМЛМ УРСР. Встановлено зв'язки з театрами, в яких ставилися й ставляться п'єси О. Є. Корнійчука, провідними акторами, друзями, близькими і родичами драматурга, літературознавцями.

Директор ЦДАМЛМ УРСР В. П. Коба інформувала колегію про те, що у ході підготовки будинку-музею до відкриття розроблено робочі креслення обладнання для експозиції будинку-музею, складено кошторис на їх виготовлення тощо. Присутні на засіданні Колегії обговорили тематико-експозиційний план будинку-музею, внесли ряд пропозицій щодо його доповнення.

У виступі Голови Колегії начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюкова підкреслювалося, що є всі умови для своєчасного завершення підготовчих робіт і відкриття будинку-музею О. Є. Корнійчука в строки, встановлені Урядом республіки — до 70-річчя з дня народження драматурга Рада Міністрів УРСР виділила необхідні кошти для благоустрою відведеної під будинок-музей території, до нього прокладено під'їзну асфальтовану дорогу. Працівникам ЦДАМЛМ УРСР і будинку-музею необхідно продовжувати роботу по виявленню і збиранню документів та експонатів, пов'язаних з життям і діяльністю О. Є. Корнійчука.

Колегія Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР схвалила тематико-експозиційний план Літературно-меморіального будинку-музею О. Є. Корнійчука і рекомендувала його до затвердження після доопрацювання згідно з висловленими під час обговорення зауваженнями і пропозиціями.

З доповіддю «Про поліпшення стилю і методів роботи апарату Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР та підпорядкованих йому установ» виступив заступник начальника Головархіву УРСР М. Г. Савченко. Він підкреслив, що в останні роки в республіці здійснено ряд заходів, спрямованих на поліпшення організаційно-методичного керівництва діяльністю архівних установ республіки, проведено ряд республіканських конференцій і нарад з питань організації виконання урядових постанов з архівної справи, перевірено діяльність більшості архівних установ республіки; здійснюється розробка довгострокового перспективного і п'ятирічного планів розвитку архівної справи в Українській РСР.

Разом з тим, зазначалося в доповіді, стиль і методи роботи апарату Головархіву УРСР та підвідомчих йому установ вимагають дальшого удосконалення. Зокрема, допускаються порушення строків виконання завдань, визначених урядовими постановами, наказами та рішеннями колегій Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР та Головархіву УРСР. Відділи Головархіву УРСР у ряді випадків несвоєчасно здійснюють заходи, передбачені перспективними і поточними планами роботи. Так, відділ організаційно-методичної роботи не підготував заплановане ще на 1972 р. для розгляду у Раді Міністрів УРСР питання про вдосконалення мережі районних та міських держархівів. Відділ комплектування, обліку та експертизи не провів у жовтні 1973 р. Республіканську нараду-семінар з питань організації комплексної експертизи цінності документів; відділ кадрів не підготував для розгляду на Колегії Головархіву УРСР питання про роботу з кадрами в системі архівних установ республіки. Вимагає поліпшення організація діловодства та контролю за виконанням рішень, наказів і планів ро-

боти в апараті Головархіву УРСР, архівних відділах облвиконкомів, державних архівах республіки.

М. Г. Савченко зазначив також, що окремі архівні установи з запізненням надсилають до Головархіву УРСР відомості, необхідні для планування й організації роботи.

Питання удосконалення стилю і методів роботи апарату Головархіву УРСР та підпорядкованих йому установ було всебічно обговорене учасниками засідання Колегії. В їх виступах наголошувалося, що підвищення відповідальності, діловитості, виховання свідомої соціалістичної дисциплінованості і нетерпимості до недоліків є запорукою успішного виконання завдань, які стоять перед архівними установами республіки на сучасному етапі.

У прийнятому рішенні Колегія зосередила увагу начальників відділів Головархіву УРСР та керівників архівних установ

республіки на поліпшенні організації дійового систематичного контролю за виконанням постанов та доручень ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР, рішень колегій і наказів Головархіву СРСР та Головархіву УРСР, поточних і п'ятирічних планів роботи; на посиленні разом з партійними та громадськими організаціями роботи по вихованню у працівників архівних установ почуття високої відповідальності за зміцнення державної дисципліни.

Завідуючим архівними відділами облвиконкомів, директорам центральних, обласних державних архівів та їх філіалів, Київського і Севастопольського міськдержархівів запропоновано обговорити на службових нарадах питання про поліпшення стилю і методів роботи архівних установ та вжити заходів щодо усунення наявних недоліків у цій справі.

А. В. КЕНТІЙ

ПРИСУДЖЕННЯ ПРЕМІЇ ГОЛОВАРХІВУ УРСР ЗА КРАЩУ НАУКОВУ ПРАЦЮ

Колегія Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР 27 травня 1974 р. на своєму засіданні розглянула питання про присудження заохочувальних премій за кращі наукові праці і методичні розробки в галузі архівознавства, діловодства та інших спеціальних історичних дисциплін, виконані у 1973 р. Зокрема, була розглянута пропозиція наукової ради Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові про присудження щорічної заохочувальної премії Головархіву УРСР ст. науковому співробітнику цього архіву О. Я. Мацюку за книгу «Папір та філіграні на українських землях (XVI—початок XX ст.)», що нещодавно вийшла з друку у видавництві «Наукова думка».

Монографія О. Я. Мацюка є першою систематизованою працею з історії паперової промисловості на Україні та філігранології. Крім великого наукового значення, вона разом з тим є і цінним практичним посібником для датування рукописів, стародруків, виявлення фальсифікатів документів, визначення географії паперового виробництва, поширення паперу та торгівлі ним.

Зібрані в книзі матеріали станов-

лять значний інтерес для вивчення спеціальних історичних дисциплін — палеографії, геральдики, сфрагістики, філігранології.

Написанню книги передувала багаторічна копітка робота автора в архівосховищах більшості областей Української РСР, Польської Народної Республіки, музеях, рукописних відділах бібліотек Москви, Ленінграда; детальне вивчення наявної вітчизняної і зарубіжної літератури з питань папірництва і філігранології. Проблема не була б вичерпаною без особистих експедиційних досліджень автора, який побував майже в усіх населених пунктах, де колись були папірні, встановив їх мікротопоніми, записав спогади старожилів. Таке поєднання дослідження архівного і натурального матеріалів вдало використано у нарисах і довідках про папірні.

Колегія Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР одностайно присудила заохочувальну премію за 1973 р. ст. науковому співробітнику Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові О. Я. Мацюку.

І. П. КРАВЧЕНКО

У ГОЛОВНІЙ РЕДАКЦІЙНІЙ КОЛЕГІЇ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР»

У зв'язку з завершенням видання «Історії міст і сіл Української РСР» відбулося засідання її Головної редакційної колегії, на якому були розглянуті підсумки роботи, проведеної у ході створення цієї наукової праці. З інформацією з цього питання виступив голова Головної редакційної колегії доктор історичних наук П. Т. Тронько. На засіданні були розглянуті та-

кож доповідні записки директора Інституту історії АН УРСР члена-кореспондента Академії наук УРСР А. Г. Шевелева, заступника головного редактора Головної редакції Української Радянської Енциклопедії професора, доктора історичних наук І. І. Компанійця і начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР кандидата історичних наук О. Г.

Мітюкова про участь їх установ у підготовці і виданні томів історії міст і сіл республіки.

В обговоренні питання взяли участь члени Головної редколегії: голова Української ономастичної комісії Академії наук УРСР кандидат філологічних наук К. К. Цілуйко, голова Державного комітету Ради Міністрів Української РСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі М. К. Білогуров, завідувачий відділом історії соціалістичного будівництва Інституту історії АН УРСР доктор історичних наук П. П. Гудзенко, відповідальний секретар Головної редакційної колегії кандидат історичних наук І. С. Слабеев та інші. У виступах вказувалося на необхідність узагальнення досвіду написання «Історії міст і сіл Української РСР» на громадських засадах з метою його використання в організації дослідження актуальних проблем історії населених пунктів, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів та створення історико-краєзнавчої літератури. Висловлювалися також пропозиції про перевидання окремих томів «Історії міст і сіл Української РСР» російською мовою.

У зв'язку з завершенням видання Головна редакційна колегія «Історії міст і сіл Української РСР» оголосила подяку обласним редколегіям та їх робочим групам, міським і районним комісіям та авторським колективам томів, а також усім, хто своєю безпосередньою працею, наданням в розпорядження редакційних колегій та авторів документів і матеріалів або іншим шляхом брав участь у створенні на громадських засадах цього багатотомного видання.

Головна редакційна колегія оголосила подяку також вченим союзних наукових установ і співробітникам центральних архівів, бібліотек та музеїв СРСР, а також працівникам ряду архівів, бібліотек та історико-краєзнавчих і меморіальних музеїв Білоруської, Литовської і Молдавської

РСР, ряду областей РРФСР, які своєю допомогою — консультаціями, рецензуванням окремих томів, наданням в розпорядження дослідників архівних, бібліотечних і музейних фондів сприяли написанню цієї наукової праці.

Головна редколегія заслухала також інформацію члена редакційної колегії начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюкова про хід виконання постанов Головної редакційної колегії «Історії міст і сіл Української РСР» від 24 грудня 1969 р. та 13 серпня 1970 р. про упорядкування і передачу на державне зберігання до архівів документів і матеріалів, що відклалися під час написання «Історії міст і сіл Української РСР». О. Г. Мітюков повідомив, що редакційні колегії томів 21 області передали на зберігання до державних архівів всі документальні матеріали. Обласні архіви упорядковували ці матеріали, і вони вже активно використовуються дослідниками. В той же час документи редакції історії міст і сіл Головної редакції УРЕ і ліквідованого у 1973 р. відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР, а також редколегій томів Ворошиловградської, Сумської, Харківської та деяких інших областей ще не надійшли на державне зберігання. У своєму рішенні Головна редакційна колегія «Історії міст і сіл Української РСР» за домовленістю з Головним архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР визначила строки, в які згадані установи і редколегії повинні завершити оформлення документів та матеріалів і передати їх відповідно до Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР та до обласних державних архівів для дальшого використання. У ЦДАЖР УРСР у зв'язку з цим вирішено створити колекцію «Документи і матеріали з історії міст і сіл Української РСР».

М. Я. ПЕТУХОВ

ДО 30-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

У березні 1974 р. вінничани святкували 30-річчя визволення області від німецько-фашистських загарбників. До цієї знаменної дати вінницькі архівісти готувалися заздалегідь. У 1973 р. співробітники облдержархіву провели виявлення понад 100 нагородних листів на Героїв Радянського Союзу — вінничан в архіві Міністерства оборони СРСР. З усіх виявлених документів знято електрографічні копії, які поповнили колекцію документів облдержархіву про учасників Великої Вітчизняної війни. Вже в січні 1974 р. було виявлено в облдержархіві 318 інших документів.

Спільно з краєзнавчим музеєм та партархівом Вінницького обкому Компартії України була підготовлена фотовиставка документів до 30-річчя визволення Вінниччини від німецько-фашистських загарбників, яка експонувалася в одному з найбільших кінотеатрів Вінниці. Інша фотовиставка експонується у Вінницькому політехнічно-

му інституті та облдержархіві. З нею знайомляться студенти, дослідники. Один стенд фотодокументів розповідає про святкування ювілею у м. Вінниці. Облдержархів виготовив також 20 фотокопій документів для виставки, організованої у Вінницькому торгово-економічному інституті. Підготовлено фотоальбом, який співробітники архіву демонструють під час читання лекцій та проведення екскурсій. Організовано зустрічі архівістів з учасниками Великої Вітчизняної війни: одним з авторів книги «Сяйво золотих зірок» Л. О. Сахневичем та командиром партизанського загону імені Леніна А. Г. Кондратюком. Співробітники облдержархіву підготували й опублікували 7 статей у періодичній пресі, прочитали 33 лекції, присвячені 30-річчю визволення Вінниччини від німецько-фашистських загарбників.

К. І. КОЙФМАН

13 квітня 1974 р. Кримський обласний державний архів провів конференцію, присвячену 30-річчю визволення Криму від фашистських загарбників. У роботі конференції взяли участь завідувачі міськими й районними державними архівами, працівники Севастопольського міського державного архіву, музеїв, обласної бібліотеки, установ культури, громадських організацій, радіо, телебачення, газети «Кримська правда» та викладачі вузів.

Конференцію відкрив вступним словом секретар Кримського облвиконкому Ю. І. Сахаров. Він відзначив легендарний подвиг радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр., роль Комуністичної партії, яка привела нашу країну до великої перемоги, події у Криму у роки війни, героїчну оборону м. Севастополя і Керченські операції, партизанську і підпільну боротьбу на тимчасово окупованій території області, присвоєння Севастополю і Керчі звань міст-героїв.

Учасники конференції заслухали доповіді учасника Керченсько-Феодосійського і Етильгенського десантів полковника П. М. Шедька «Визволення Криму від фашистських загарбників»; завідуючого відділом

музею Героїчної оборони м. Севастополя учасника оборони і визволення міста Л. Г. Рябкова «Операція по визволенню Севастополя і збір документальних матеріалів про цю подію», ст. наукового співробітника облдержархіву А. А. Степанової «Мемуари про партизанський і підпільний рух у Криму як історичне джерело», консультанта правління обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Ф. І. Реуцькова «Пам'ятники радянським воїнам-визволителям на території Криму».

Із спогадами на конференції виступили колишні комісар 6-го партизанського загону Південного з'єднання А. А. Сермуль і льотчик Червонопрапорного Чорноморського флоту Ш. Л. Агер'ян.

Присутні на конференції ознайомились з виставкою фотодокументів про визволення Кримської області від фашистів, підготовлену відділом використання документів облдержархіву. Про роботу конференції та документальну виставку у цей же день було повідомлено по обласному телебаченню, а 14 квітня — по радіо та в обласній газеті «Кримська правда».

І. В. СУББОТІНА

У березні — липні 1974 р. орденоносна Тернопільщина відзначила 30-річчя звільнення області від фашистської окупації. Активну участь у відзначенні ювілею взяли й архівісти.

Разом з працівниками обласного краєзнавчого музею архівісти готували матеріали для стенду «Герої-визволителі м. Тернополя», встановленого на одній з вулиць міста. На основі документальних матеріалів архіву підготовлене обґрунтування для встановлення меморіальної дошки на одному з будинків вулиці, яка носить ім'я Героя Радянського Союзу М. Г. Карпенка, та пам'ятного знака воїнам-артилеристам — учасникам боїв за Тернопіль. Протягом тих, хто відзначився в боях за звільнення Тернополя і області, інтернаціоналізм та масовий героїзм воїнів-визволителів розповідалося у 16 статтях та 7 радіопередачах, підготовлених співробітниками облдержархіву.

Спільно з партійним архівом обкому Компартії України підготовлено плакат «Нескорені» про підпільно-партизанський рух на території області. Воїнам, які відзначилися в боях на підступах до Тернополя та в місті, присвячено плакат «Вони визволяли Тернопіль», випущений спільно з обласною та міською організаціями товариства «Знання», обласним краєзнавчим музеєм та военкоматом.

З метою патріотичного виховання підрастаючого покоління на бойових традиціях нашого народу в архіві проведено 25 екскурсій для учнів шкіл міста та два семінари для студентів Тернопільського фінансово-економічного інституту. Школярі та

студенти з цікавістю слухали розповідь про запеклі бої за місто, яке фашисти вважали «ворітьми в Німеччину», про героїв форсування Дністра. Особливо схвилювали їх розповіді про Героїв Радянського Союзу А. Живова та М. Пігорева, які повторили на Тернопільщині подвиг О. Матросова; про палаючу самохідку Героя Радянського Союзу Т. В. Танцюрова, яка буквально «прасувала» вогневі точки ворога на вулицях Тернополя, про танк-факел Героя Радянського Союзу В. А. Чалдаєва, який перекрив дорогу до міста «тиграм» і «пантерам» у день його звільнення. Особливо цікавили молодь подвиги земляків на фронтах Великої Вітчизняної війни, зокрема Героїв Радянського Союзу І. І. Дворського, С. М. Кошеля, А. Т. Кживонь, Ю. С. Гюбнера. На основі цих розповідей учні середньої школи № 2 писали твори про подвиги воїнів-визволителів.

Копії документів, фотографій, які експонуються на виставці в обласному архіві, поповнили шкільні кімнати і кутки бойової та трудової слави. Фотолабораторія архіву тільки в період підготовки до 30-річчя визволення Тернопільщини виготовила 205 фотокопій для 10 шкіл.

На початку квітня у Будинку політосвіти обкому Компартії України відкрилася фотодокументальна виставка «Тернопільщина в сім'ї радянській», підготовлена обласним державним та партійним архівами. Для експозиції використано близько 300 фотокопій документів, газетних повідомлень та фотодокументів. Перший розділ «Тернопільщина в період встановлення і

зміцнення Радянської влади» (1939—1941 рр.) відображає незабутні події щасливих вересневих днів 1939 р., перші кроки Радянської влади на Західній Україні. Документи цього розділу розкривають ті корінні зміни, що сталися в житті західноукраїнських трудівників, свідчать про турботу партії про розвиток економіки західноукраїнських земель. Значне місце в експозиції займають документи про перші вибори до Рад депутатів трудящих. Виразом братньої солідарності та підтримки є листи до трудящих Тернопільщини Паші Ангеліної, Олексія Стаханова та інших.

Другий розділ присвячено грізним і незабутнім дням Великої Вітчизняної війни. Експонати цього розділу відображають ту хвилю протесту, яку викликав напад фашистської Німеччини на Радянський Союз, готовність трудящих із зброєю в руках захищати завоювання влади Рад, знайомлять з діяльністю підпільних груп та партизанськими рейдами на території області. Документи розповідають про хід боїв за звільнення Тернопільщини, про героїв цих битв, свідчать про збитки, завдані фашистськими загарбниками та їх пособниками — українськими буржуазними націоналістами народному господарству і населенню області. Матеріали експозиції відображають допомогу населення фронтові. Розділ завершується стендом «І в пам'яті, і в граніті», фотографії якого розповідають про увічнення подвигу воїнів-визволителів.

В експозиції третього розділу основна увага звертається на висвітлення розвитку сільського господарства, відбудови промислових підприємств, шкіл та культурно-освітніх закладів у 1945—1958 рр. Документи яскраво свідчать про дальший розвиток колективізації сільського господарства та її завершення. Значна увага приділена також показові розвитку соціалістичного змагання за дострокове виконання планів відбудови господарства області.

Четвертий розділ відображає успіхи трудящих у розвитку економіки та культури орденоносної Тернопільщини у 1959—1974 рр. Матеріали цього розділу розповідають про промислові новобудови Тернопільщини, успіхи сільського господарства, розгортання житлового будівництва, зростання мережі учбових та лікувальних закладів. Значна увага приділяється показові розвитку соціалістичного змагання, впровадження нових методів планування та економічного стимулювання. Документи розповідають про створення спеціалізова-

них господарств, Академії передового досвіду, про шефство над цілими землями, допомогу ударним комсомольським будовам. Матеріали партійних конференцій, пленумів обкому Компартії України відображають роботу трудівників області по втіленню в життя рішень XXIV з'їзду КПРС. Значна увага приділяється розповіді про дружбу між трудящими Тернопільщини і Слівенського округу Народної Республіки Болгарії, про дальше розгортання змагання з давніми друзями — трудівниками Пензенської області.

30-річчю визволення області від німецько-фашистських загарбників була також присвячена науково-теоретична конференція архівістів області, проведена разом з працівниками партійного архіву. Про основні питання висвітлення подій Великої Вітчизняної війни йшлося у доповіді кандидата історичних наук, колишнього командира партизанського загону Ф. В. Головача. Розкриттю авангардної ролі комуністів у боях за звільнення області був присвячений виступ ст. наукового співробітника облдержархіву Л. С. Бойцун. Про мужність і відвагу комсомольців, виявлену під час звільнення Надзбруччя, йшлося у виступі ст. наукового співробітника Л. І. Лелекової. «Інтернаціональна єдність народів Радянського Союзу у боротьбі з загарбниками» була темою доповіді директора облдержархіву М. М. Нестерець. Про допомогу тернопільчан Радянській Армії у розгромі ворога на основі документальних джерел архіву говорила у своєму виступі ст. науковий співробітник Г. В. Троцька. Питанню висвітлення діяльності підпілля та рейдів партизанських загонів була присвячена доповідь директора партархіву Н. О. Халупи. Старший інженер облдержархіву О. І. Лаврук зробила огляд фотоматеріалів про визволення області та їх використання. Із спогадами про грізні дні війни виступив учасник боїв за Тернопіль М. Н. Шестаков. На основі цих матеріалів була проведена також конференція в одному з гуртожитків Тернопільського текстильного комбінату.

У дні, коли Радянська Україна готується до відзначення 30-річчя звільнення від фашистського ярма, архівісти продовжують збирати документи про Велику Вітчизняну війну, розшукують учасників визволення Тернопільщини, читають лекції серед населення.

Л. С. БОЙЦУН

*
*

У березні 1974 р. трудящі Херсонщини святкували 30-річчя визволення м. Херсона і області від фашистських загарбників. Колектив облдержархіву взяв активну участь у підготовці і проведенні святкування цієї знаменної дати.

Співробітники облдержархіву виявили документальні матеріали за темою «Херсонщина у роки Великої Вітчизняної війни», встановили зв'язки з ветеранами війни, учасниками підпільно-партизанського руху, боїв за Херсон. В результаті пошу-

ків архів поповнився цікавою колекцією документів з історії Великої Вітчизняної війни, встановив листування з ветеранами війни. Наукові дослідження по темах «Комсомол Херсонщини в роки Великої Вітчизняної війни», «Діяльність підпільного патріотичного центру в м. Херсоні у 1942—1943 рр.» та «Відбудова народного господарства після визволення області від німецько-фашистських окупантів» дали змогу співробітникам архіву підготувати ґрунтовні повідомлення, довідки, нариси,

огляди документальних матеріалів для використання їх в агітаційно-пропагандистській та виховній роботі партійних і радянських органів та громадських організацій м. Херсона і області.

У січні—лютому ц. р. співробітники облдержархіву і архівного відділу виступили з доповідями на науково-теоретичних конференціях для пропагандистів Херсонського міськомкому Компартії України та Суворовського райкому Компартії України. Тоді ж облдержархів провів науково-теоретичну конференцію з викладачами і студентами кооперативного технікуму, тематичні вечори для робітників комбайнового заводу імені Г. І. Петровського, учнів старших класів шкіл міста.

Наприкінці 1973 р. в Будинку політосвіти обкому Компартії України, обласному краєзнавчому музеї і облархіві було від-

крито виставки документальних матеріалів, на яких були широко представлені фотографії із фондів ЦДАКФФД УРСР і облдержархіву. У читальному залі архіву експонується книжкова виставка, присвячена ювілею.

20 березня ц. р. обласна газета «Наддніпрянська правда» опублікувала статтю директора облдержархіву О. Я. Дяченко «Відбудова народного господарства» за документами архіву за 1943—1945 рр. Співробітники партійного і державного архівів взяли участь у радіопередачі про діяльність обласної підпільної організації «Центр». Напередодні ювілею активізувалася робота дослідників у читальному залі по вивченню документів облдержархіву з історії Великої Вітчизняної війни.

З. С. ОРЛОВА

ХІД РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ОГЛЯДУ СТАНУ ДІЛОВОДСТВА ТА АРХІВІВ В УСТАНОВАХ І ОРГАНІЗАЦІЯХ КУЛЬТУРИ

18 квітня 1974 р. під головуванням заступника міністра культури УРСР О. С. Чорнобривцевої відбулося засідання Республіканської комісії по проведенню огляду стану діловодства та архівів в установах і організаціях культури Української РСР, на якому розглядався хід проведення огляду.

В інформації заступника голови комісії заступника директора ЦДАЖР УРСР А. М. Аксьонова відзначалося, що огляд розпочався своєчасно й організовано. В обласних управліннях, міських і районних відділах культури створені і діють місцеві оглядові комісії, робота яких спрямована на поліпшення організації діловодства і наведення зразкового порядку в зберіганні, обліку, упорядкуванні та використанні архівних документів. В огляд включилося 1717 установ, в яких відкладаються цінні документи з історії і розвитку культури в Українській РСР. У ході огляду розробили і погодили з архівними органами номенклатури справ 1076 цих установ, а 639 упорядкували документи за належний період та затвердили на них описи. Упорядковано 37 766 і передано на державне зберігання 19 099 справ постійного зберігання. В Кіровоградській, Чернівецькій та Чернігівській областях майже 100% установ, що беруть участь в огляді, закінчили упорядкування документів, наближається ця робота до кінця в Міністерстві культури УРСР, Івано-Франківській, Полтавській, Ровенській, Тернопільській та ряді інших областей. Зараз на Україні налічується 1026 установ, що виконали умови огляду щодо описання документів.

Активізувалася робота експертних комісій, налагоджуються заняття з працівниками установ по вивченню діючих правил та інструкцій з діловодства і архівної справи. В 53 установах виділені окремі приміщення для архівів та в 72 проведено їх ремонт.

Поряд з цим в інформації підкреслювалось, що в організації та виконанні умов огляду мають місце і недоліки. Переважна

більшість установ культури не виконують умов огляду щодо забезпечення архівів приміщеннями, придатними для зберігання документів. Успішне вирішення проблеми забезпечення архівів приміщеннями можливе шляхом створення об'єднаних відомчих архівів, тому і республіканські й обласні установи культури повинні приділити більше уваги цьому питанню. В ряді областей повільно проводиться науково-технічне упорядкування документів установ культури та їх передача на державне зберігання. У Вінницькій, Львівській, Сумській, Хмельницькій та Черкаській областях від 61 до 87% установ та організацій не описали документи за встановлений період. Потребує прискорення робота по впровадженню в діловодство установ системи Міністерства культури УРСР ГОСТів на організаційно-розпорядчу документацію.

Для успішного завершення огляду запропоновано основну увагу місцевих оглядових комісій та установ і організацій культури приділяти якісному упорядкуванню документів, створенню належних умов для їх зберігання, залученню до огляду установ, які не беруть участі в ньому, поліпшенню організації діловодства.

Підсумовуючи обговорення ходу огляду, голова республіканської комісії О. С. Чорнобривцева позитивно оцінила роботу ряду місцевих оглядових комісій та спинилася на найважливіших завданнях, що стоять перед установами і організаціями культури республіки.

Зважаючи на важливість збереженості документів та незадовільний стан із забезпеченням архівів приміщеннями, О. С. Чорнобривцева підкреслила необхідність створення в установах та організаціях культури і в першу чергу в Міністерстві культури УРСР об'єднаних відомчих архівів, участі в огляді всіх установ. Комісія прийняла рішення довести до відома керівництва міністерства наслідки обговорення ходу огляду. За матеріалами комісії міністр культури УРСР О. К. Романовський видав

наказ, який передбачає здійснення ряду заходів щодо успішного завершення огляду. Наказ розіслано керівникам установ і

організацій культури та архівним органам республіки.

А. М. АКСЬОНОВ

СЕМІНАР З ПИТАНЬ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ У ЛЬВІВСЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

22 березня 1974 р. у Львівському облдержархіві відбувся науково-теоретичний семінар на тему: «Наукова організація праці в державних архівах». У семінарі взяли участь працівники архівного відділу Львівського облвиконкому, облдержархіву, його філіалу у м. Самборі та Центрального державного історичного архіву у м. Львові.

З доповіддю про основні принципи наукової організації праці в державних архівах виступила заст. директора облдержархіву А. Д. Мільшина. Вона підкреслила, що правильне перспективне планування є підставою для точного складання річних планів, але планування не вичерпується тільки складанням планів, воно одночасно включає в себе перевірку виконання планів роботи, виявлення і використання додаткових виробничих та інших резервів. Велике значення в науковій організації праці має методична робота.

Так, практика роботи львівських архівістів по створенню і вдосконаленню системи науково-довідкового апарату підказала методи комплексного планування цієї роботи, поєднання удосконалення описів з подиничною каталогізацією. На основі наукових і технічних досягнень розгортається реставрація та мікрофільмування документів, удосконалюється науково-довідковий апарат для довідкової роботи. Спеціально розроблені форми планів-звітів, бланки відповідей на запити, складання методпосібників — все це ланки наукової організації праці, які полегшують і прискорюють процеси роботи.

В обговоренні доповіді взяли участь начальники відділів комплектування, обліку і науково-довідкового апарату Л. Р. Грабко, публікації і використання Р. П. Плоткіна, госпрозрахункового Д. М. Петрушко, лабораторії по реставрації і мікрофотокопіюванню Г. Т. Вайнбаум і ст. науковий

співробітник Л. С. Федоришин, які висловили чимало суттєвих пропозицій і зауважень щодо використання при публікаторській роботі апарату «Вега», щорічного планування роботи по реставрації документів з урахуванням взаємозв'язків між видами робіт, використання і розроблення бланків-відповідей на запитання, розробки методичних посібників, обміну досвідом з іншими архівами, створення в архіві ради наукової організації праці.

Директор філіалу Львівського облдержархіву в м. Самборі Т. Ф. Смирнова поділилася досвідом запровадження деяких елементів НОП у роботі архіву. Розстановку кадрів у філіалі проведено з урахуванням професійного рівня працівників, наприклад: облік веде працівник, який добре знає склад фондів; читальний зал обслуговує працівник, який володіє польською та німецькою мовами і він же проводить каталогізацію; довідкова робота доручена працівникові, який добре знає зміст фондів. Для поліпшення умов роботи фонди у сховищі розміщені за галузевою ознакою, проведено додаткове освітлення, біля стелажів встановлено драбини та столики.

Завідуюча архівним відділом Н. В. Павленко у своєму виступі підтримала пропозицію створити в облдержархіві раду наукової організації праці і запропонувала узагальнити позитивний досвід роботи, який мають львівські та інші державні архіви, ширше використовувати в цій справі рекомендації ВНДІДАС у роботі.

Наприкінці виступила директор облдержархіву Л. М. Мінаєва, яка підкреслила, що обговорення на семінарі питань наукової організації праці безумовно послужить справі поліпшення роботи облдержархіву.

Н. П. ГУСЕВА

ПЕРЕСУВНА ВИСТАВКА ЦДАМЛМ УРСР

У лютому — квітні 1974 р. в клубі київського заводу «Укркабель» експонувалася пересувна виставка, підготовлена і оформлена науковими співробітниками Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР, присвячена життєвому і творчому шляху видатного українського радянського письменника Юрія Івановича Яновського (1902—1954 рр.).

В експозиції були представлені портрети, фотокопії рукописів відомих творів і особистих документів з фонду письменника, в тому числі оригінальний кольоровий портрет письменника роботи народного художника СРСР О. О. Шовкуненка, фотопортрети батьків Юрія Яновського, самого

письменника — учня реального училища, студента Єлисаветградського механічного технікуму, редактора Одеської кінофабрики, фотографії Ю. І. Яновського з П. Г. Тичиною, М. Т. Рильським, М. П. Бажаном, О. П. Довженком; графічний портрет Ю. І. Яновського, написаний народним художником СРСР К. Д. Трохименком в м. Уфі (1942 р.), та фотографія письменника під час виступу перед робітниками Красної Пресні в дні Декади літератури та мистецтва України в Москві (1951 р.).

Значну експозиційну площу займали фотокопії творчих матеріалів Юрія Яновського: дитячий вірш, датований 1914 р., «Роман Ма», надрукований в журналі «Гло-

бус», № 5, 1925 р., оповідання «Комісар», надруковане в газеті «Комуніст» 11 грудня 1941 р., та фотокопії рукописів творів років Великої Вітчизняної війни і післявоєнного періоду.

Про постановку п'єси Ю. І. Яновського «Дума про Британку» в 1937 р. розповідають афіші Великого театру і Московського камерного театру. Певний інтерес викликають документи, що свідчили про участь Юрія Яновського в Нюрберзькому процесі як кореспондента газети «Правда України».

Документальну виставку доповнювала книжкова експозиція. Відвідувачі могли ознайомитися з рідкісними виданнями Спілки радянських письменників України ча-

сів війни із серії «Фронт і тил», до якої ввійшли збірки Ю. І. Яновського «Коваль», «Заповіт», «Промені ласкавого сонця», «Американський кум». Серед багатьох представлених на виставці видань післявоєнного часу значне місце займали видання знаменитого роману «Вершники», а також переклади творів письменника на мови народів СРСР і народів світу.

Виставка Ю. І. Яновського дала змогу працівникам Київського заводу «Укркабель» ближче познайомитися з творчістю талановитого українського радянського письменника. Робітники та службовці заводу висловили подяку архівістам за її організацію.

І. Г. КЕРАСІДІ

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ КИЇВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ

23 квітня 1974 р. в приміщенні Будинку політичної освіти Київського обкому Компартії України відбулася конференція, підготовлена працівниками Київського обласного державного архіву та міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Конференція заслухала і обговорила доповідь «Роль архівних документів у відбудові архітектурних пам'яток м. Києва», з якою виступив доктор історичних наук, професор, голова правління Київської міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури В. І. Стрельський. Він спинився на значенні документальних матеріалів архівів і роботі державних установ та громадських організацій по охороні пам'яток у відновленні визначних історичних і архітектурних споруд. У доповіді особливо було підкреслено роль державних архівів у відбудові не тільки пам'яток, але й окремих міст, що їх по-варварському зруйнували фашистські загарбники.

В. І. Стрельський також зазначив, що у зв'язку з підготовкою до відзначення 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників на міську організацію Товариства покладаються нові відповідальні завдання і буде проведено додаткове виявлення документів у держархівачів історії Великої Вітчизняної війни.

Заступник директора Київського облдержархіву Ю. П. Хоніньова розповіла присутнім про склад і зміст фондів архіву, тематику, види і ступінь їх дослідження та використання, повідомила, що працівники архіву практикують такий вид використання документів, як підготовка інформацій для підприємств, установ і організацій про наявність технічної документації, необхідної для проектування нових та реконструкції чи відбудови старих споруд, пам'яток, шляхів, гідротехнічних споруд тощо. При виконанні тематичних запитів архівісти готують замовникам тематичні огляди, переліки, орієнтовні довідки. За останні три роки облдержархівом було проведено виявлення документів за 179 запитами.

Про роль архівних документів у відбу-

дові архітектурних пам'яток йшлося також у виступі співробітника спеціалізованого науково-реставраційного виробничого управління Держбуду УРСР В. П. Підгори. Він розповів про використання карт, планів, малюнків, описань, які зберігаються у державних архівах Києва, Львова, Чернігова, і гравюр на стародруках для встановлення первісного вигляду деяких історичних споруд, тлумачення зниклих з мови, застарілих і маловживаних архітектурно-будівельних термінів, що надають неоціненну допомогу реставраторам і будівельникам у відтворенні пам'яток культури та історії.

Головний бібліотекар Республіканської державної історичної бібліотеки А. Г. Кондрашова виступила з повідомленням про склад фонду Київського губерньського статистичного комітету та зміст «Пам'ятних книжок губернії», що містять цінні відомості з історії розвитку промисловості, сільського господарства, освіти та культури в колишній губернії. Зокрема, у багатьох «Пам'ятних книжках» містяться історичні довідки, описання, списки, статті про пам'ятки історії та культури на Київщині.

На конференції виступили також відповідальний секретар Дарницької районної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури Є. І. Яров, вчитель Київської середньої школи № 63 І. І. Білий, ветеран боротьби за встановлення Радянської влади на Україні Т. К. Устинов, студент інституту культури імені О. Є. Корнійчука І. І. Таран, ветеран праці П. Д. Котвицький, колишній партизан-ковпаківець В. Б. Конвальчук. Вони розповіли про ту допомогу, яку надали їм співробітники облдержархіву по розшуку фактів, пам'яток імен героїв нашого народу для агітаційно-пропагандистської, культурно-освітньої та виховної роботи. Було висловлено ряд пропозицій щодо виявлення і комплексування держархівів документами учасників революційної боротьби, Великої Вітчизняної війни та ветеранів праці.

Г. М. КЛЮКІН

КУЩОВА НАРАДА У м. ХАРКОВІ ПРО РОБОТУ ГОСПРОЗРАХУНКОВИХ ВІДДІЛІВ

6 — 7 червня 1974 р. у Харкові відбулася кущова нарада з питань удосконалення роботи госпрозрахункових відділів державних архівів Ворошиловградської, Дніпропетровської, Донецької, Полтавської, Сумської і Харківської областей. У роботі наради взяли участь завідувачі архівними відділами облвиконкомів зазначених областей, директори облдержархівів, начальники госпрозрахункових відділів, а також працівники архівних установ Харківської області. На нараду були запрошені також гості — представники Головархіву РРФСР і архівісти сусідньої Белгородської області.

Основну доповідь «Про завдання госпрозрахункових відділів державних архівів по виконанню урядових постанов з архівної справи і шляхи удосконалення їх роботи» зробив начальник відділу відомчих архівів і організації діловодства Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР М. О. Місерман. Він відзначив великий внесок госпрозрахункових відділів державних архівів республіки в справу дальшого поліпшення стану архівної справи в установах, організаціях і підприємствах. Поряд з цим у доповіді на конкретних прикладах було показано, що ряд госпрозрахункових відділів ще недостатньо аналізують свої фінансово-економічні показники, не виконують своїх планових завдань, допускають серйозні недоліки в плануванні і методичному забезпеченні всіх робіт. Особливу увагу доповідач приділив питанням організації й удосконалення методів практичної роботи, поліпшення якості опрацювання документів, уніфікації форм обліку і звітності. Далі відзначалося, що ще не всі керівники архівних установ здійснюють належний контроль за роботою госпрозрахункових відділів і не завжди подають їм організаційно-методичну допомогу. На закінчення М. О. Місерман докладно спинився на завданнях, що стоять перед госпрозрахунковими відділами, і висловив упевненість, що архівісти України мобілізують свої зусилля на виконання поставлених перед ними завдань.

Окремі напрями діяльності госпрозрахункових підрозділів були викладені в подальших повідомленнях. Директор Донецького облдержархіву В. Ф. Бурносів розповів про раціональні форми організації праці і використання внутрішніх резервів для поліпшення виробничих і економічних показників роботи госпрозрахункових відділів. Він поділився досвідом запровадження нової системи організації і оплати праці.

Уніфікація облікової документації і розрахунків з установами у зв'язку з запровадженням нового прейскуранта на науково-технічне опрацювання документів відомств і методичне забезпечення роботи госпрозрахункових бригад були темою виступів начальника Харківського госпрозрахункового відділу Е. Я. Яновського і старшого методиста відділу В. І. Більченко. Вони відзначили, що за 10 років існування госпрозрахункового відділу чимало зроб-

лено для удосконалення і уніфікації облікової документації, вишукувалися нові найбільш прийнятні рішення щодо поліпшення форм обліку і звітності, розробки методичних посібників для науково-технічного опрацювання документів.

Завідуючий архівним відділом Полтавського облвиконкому М. Г. Удовиченко зробив цікаве повідомлення про взаємодію і контакти співробітників архівного відділу, облдержархіву і членів ЕПК з працівниками госпрозрахункового відділу щодо організації його роботи в справі поліпшення діловодства і наведення порядку у відомчих архівах установ і підприємств.

Директор Дніпропетровського облдержархіву О. Г. Яременко зробила повідомлення «Про раціональні форми і методи підвищення ділової кваліфікації працівників госпрозрахункових відділів», яке викликало жвавий інтерес присутніх.

В обговоренні доповіді і повідомлень взяли участь І. І. Шульга з Дніпропетровського облдержархіву, О. М. Краснощок з Ворошиловградського облдержархіву, Є. М. Анцунів, Л. Г. Галіна та П. Ф. Палій з Харківського госпрозрахункового відділу.

Начальник відділу відомчих архівів, комплектування і діловодства Головархіву РРФСР З. П. Іноземцева, виступивши на нараді, відзначила великий внесок, зроблений госпрозрахунковими відділами, в комплектування державних архівів. З усіх справ, що приймаються до держархівів РРФСР, 50% опрацьовуються силами працівників госпрозрахункових відділів. Вона підкреслила, що діюча в РРФСР система обліку праці до цього часу не удосконалена і що в цьому відношенні можна запозичити досвід госпрозрахункових підрозділів України. З. П. Іноземцева висловила думку, що по часово-преміальна система дає змогу краще вирішувати питання якості опрацювання документів відомств.

Начальник госпрозрахункового відділу Белгородського облдержархіву М. Г. Бородавкін розповів про практику організації роботи по упорядкуванню документів відомств на госпрозрахункових засадах у своїй області. Думками про форми роботи госпрозрахункових підрозділів поділився начальник планово-економічного відділу Головархіву РРФСР Ф. В. Крилов, який підкреслив, що госпрозрахункові підрозділи — справа корисна і перспективна, але перехід на відрядну систему праці вимагає глибокого вивчення і підготовчої роботи, хоч вона й заманлива для архівістів Російської Федерації.

Критичному аналізу роботи госпрозрахункових відділів України присвятив свій виступ ст. інспектор Головархіву УРСР О. М. Гомонов. Він зазначив, що більшість госпрозрахункових відділів недостатньо чітко планують і організовують свою роботу, а архівні відділи і облдержархіви не подають їм відповідної допомоги в цьому питанні, не здійснюють належного система-

тичного контролю за їх діяльністю. Інспектори архівних відділів ще рідко бувають на місцях, не проводять нарад і консультацій безпосередньо на об'єктах. Оскільки попередньо не визначаються обсяги роботи, платоспроможність установ та інші важливі фактори, окремі госпрозрахункові відділи складають нереальні плани роботи.

З заключним словом на нараді виступив М. О. Місерман. Він підбив її підсумки і відзначив, що нарада пройшла активно, показала зрослу зрілість і кваліфікацію працівників госпрозрахункових підрозділів, а також їх зацікавленість у поліпшенні роботи. Госпрозрахункові відділи йдуть по правильному шляху і багато з них стали

серйозною опорою архівних установ у виконанні партійних і урядових постанов з архівної справи.

На нараді були прийняті конкретні рекомендації, спрямовані на подальше удосконалення виробничої діяльності госпрозрахункових відділів державних архівів республіки.

Учасники наради відвідали Харківський госпрозрахунковий відділ, де оглянули спеціальну виставку, присвячену 10-річчю діяльності відділу, ознайомилися з візирями описів, історичних довідок, форм обліку і звітності тощо.

Е. Я. ЯНОВСЬКИЙ

КУЩОВІ СЕМІНАРИ АРХІВІСТІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ

На виконання рішення Колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР від 25 лютого 1974 р. архівний відділ Чернігівського облвиконкому провів два кущових семінари завідуючих райміськдержархівами: 24 травня у м. Мені і 21 червня у м. Бобровиці.

Метою семінарів було поліпшення організаційно-методичного керівництва відомчими архівами районної і сільської ланки та заходи по впорядкуванню документів установ по 1972 р. включно. Чимало уваги було також приділено кращому забезпеченню зберігання документальних матеріалів.

На семінарах з доповіддю про стан роботи районних і міських державних та відомчих архівів області, а також про їх завдання в четвертому, визначальному році дев'ятої п'ятирічки виступив старший інспектор архівного відділу М. Г. Дедухов. У доповіді відзначалося, що, керуючись настановами грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС та рішенням Колегії Головархіву УРСР від 25 лютого 1974 р., райміськдержархіви Чернігівщини проводять свою роботу в контакті з виконкомом місцевих Рад депутатів трудящих. За ініціативою завідуючих архівами Бобровицький, Куликівський, Новгород-Сіверський, Менський, Прилуцький, Семенівський райвиконкоми прийняли в цьому році рішення про заходи по поліпшенню архівної справи в своїх районах, а ще 16 райвиконкомів розіслали установам і організаціям відповідні розпорядження та листи.

Завідуючі райміськдержархівами систематично публікують в районних газетах статті та інформації про хід виконання урядових постанов і рішень місцевих радянських органів з архівної справи. Звертання до місцевої преси — характерна риса роботи завідуючих райміськдержархівами.

Наслідком такої організаційної роботи є певні зрушення в архівній справі області. Переважна більшість установ погодила з райархівами номенклатуру справ на 1974 р. Районні і сільські установи уже упорядкували 20 тис. справ. У поліпшенні архівної справи значну роль відіграють зразкові архіви, створені нині в кожному районі.

Поряд з цим доповідач відмітив недоліки в організаційно-методичному керівни-

цтві відомчими архівами. Багато установ у Козелецькому, Носівському районах ще не упорядкували матеріали за належні роки.

Завідуючі райміськдержархівами поділилися на семінарах досвідом своєї роботи. У роботі семінару в м. Мені взяла участь начальник організаційно-методичного відділу Головархіву УРСР В. С. Коновалова, яка виступила перед присутніми і розповіла про рішення Колегії Головархіву УРСР, про необхідність подальшого посилення організаційно-методичного керівництва відомчими архівами. В цій справі, наголосила вона, дуже важливо підтримувати постійні зв'язки з радянськими і партійними органами, своєчасно інформувати їх про стан справ.

У семінарах взяли також участь секретар Менського райвиконкому В. П. Ермоленко, заступник голови Бобровицького райвиконкому Ф. М. Литовченко та секретар цього ж райвиконкому Г. К. Ручкіна, які розповіли про економіку своїх районів, про допомогу районним архівам з боку радянських органів та впорядкування відомчих архівів.

Учасники семінарів відвідали відомчі архіви, ознайомилися з роботою райдержархівів, де вони наочно переконалися, як вирішується проблема забезпечення зберігання документальних матеріалів (у Мені побудовано нове приміщення райархіву) і організаційно-методичне керівництво відомчими архівами (у Бобровиці більшість відомчих архівів мають окремі кімнати і упорядкували свої матеріали по 1972 рік).

Районні газети видрукували до семінарів спеціальні матеріали: менська газета «Колгоспна праця» вмістила статтю та фотографію про райдержархів «Отут історія сама», а в бобровицькій газеті з'явилися матеріали перевірки відомчих архівів «Так зберігається історія», яку проводила рейдова бригада в складі завідуючої райархівом М. В. Миколаєнко, позаштатного інспектора райкому народного контролю М. Тютюнника та працівника редакції Н. Даруги.

Немає сумніву, що подібні семінари дуже корисні для піднесення архівної справи низової ланки на належний рівень.

Ф. П. СПИРИДОНОВ

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 125-РІЧЧЮ ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ ЛУК'ЯНА КОБИЛИЦІ

25 травня 1974 р. в смт. Путилі Чернівецької області в залі засідань райкому Компартії України відбулася наукова конференція, присвячена 125-річчю антифеодального повстання на Буковині під проводом Лук'яна Кобилиці. Конференцію організували Чернівецький державний університет, Відділ Інституту історії АН УРСР у м. Чернівцях, обласний державний архів і краєзнавчий музей.

Засідання відкрив вступним словом перший секретар Путильського райкому Компартії України А. В. Коцюба. Учасники конференції з великим інтересом заслухали доповідь доктора історичних наук, професора, завідувачого кафедрою історії СРСР та УРСР Чернівецького університету М. М. Кравця «Антифеодальне повстання під проводом Лук'яна Кобилиці у вітчизняній історіографії». Доповідач зосередив увагу присутніх на працях вітчизняних вчених, в яких приділяється велика увага селянському рухові на Буковині на чолі з Лук'яном Кобилицею. Докладно висвітлено, зокрема, спадщину революціонера-демократа І. Я. Франка, який, як відомо, написав монографію «Лук'ян Кобилиця» — першу історичну працю про селянські заворушення на Буковині в 40-х роках XIX ст. Доповідач вказав на цінність праць з даного питання радянських істориків — Ф. П. Шевченка, П. В. Михайлини, О. Ф. Пастуха та інших.

Про антифеодальну боротьбу селянства і скасування панщини на Північній Буковині в 1848 р. розповів кандидат історичних наук, доцент Чернівецького університету О. Ф. Пастух. Доповідач висвітлив характер і розміри селянського руху на Буковині і підкреслив, що виступи під керівництвом Лук'яна Кобилиці набули широкого розмаху, ставши складовою частиною революційних подій у всій Австрії.

Завідуючий Відділом Інституту історії АН УРСР у м. Чернівцях кандидат історичних наук, доцент П. В. Михайлина у доповіді «Визначна сторінка антифеодальної боротьби селянства Північної Буковини»

відзначив, що селянський рух на Буковині в 1848—1849 рр. набув важливого значення в житті цілого краю.

У доповіді кандидата філологічних наук О. С. Романця про відбиття образу Лук'яна Кобилиці в народній творчості та літературі зазначалось, що про мужнього і талановитого керівника селянського руху Лук'яна Кобилицю народ створив багато пісень і оповідань, у яких славить його непохитність у боротьбі за волю трудящого люду.

Про величні соціалістичні перетворення, здійснені на батьківщині Лук'яна Кобилиці за роки Радянської влади, розповів А. В. Коцюба.

Готуючись до наукової конференції, Чернівецький облдержархів спільно з краєзнавчим музеєм підготував пересувну виставку «Яскрава сторінка антифеодальної боротьби селянства Північної Буковини», що експонувалася в приміщенні Путильського райкому Компартії України. У ній використано понад 50 документів і фотографій, що розповідають про соціальні відносини і становище селянства Буковини в першій половині XIX століття, селянське заворушення в Русько-Кимполунзькій окрузі в 1843 р. і, нарешті, про виступ селянства Буковини в 1848—1849 рр. під проводом Лук'яна Кобилиці.

Учасники наукової конференції поклали квіти до підніжжя пам'ятника Лук'яну Кобилиці у с. Сергії Путильського району, яке під час антикріпосницьких повстань 1848—1849 рр. було в центрі подій, та відвідали будинок-музей буковинського письменника-демократа Ю. Федьковича, творця поеми «Лук'ян Кобилиця».

Учасники конференції були присутні на святі виходу на полонину — святі лісорубів, плотогонів і тваринників — нащадків славного Кобилиці.

Трудящі орденоносної Радянської Буковини свято шанують пам'ять про видатного ватажка селянства Буковини Лук'яна Кобилицю.

Г. І. БОРИСОВА, Г. Д. АНДРОСОВА

НАРАДА І СЕМІНАР АРХІВІСТІВ СУМЩИНИ

21 березня 1974 р. в приміщенні Сумського облвиконкому відбулася нарада працівників архівного відділу облвиконкому, облдержархіву, міських, районних і відомчих архівів. В роботі наради взяв участь секретар облвиконкому П. Ф. Карпенко.

З доповіддю «Про підсумки роботи архівних установ області за три роки дев'ятої п'ятирічки та завдання дальшого поліпшення архівної справи на 1974, визначальний рік п'ятирічки» виступив завідуючий архівним відділом облвиконкому О. А. Зубко. Він докладно розповів про стан архівної справи в області і, зокрема, про впорядкування документів відомчими архівами, поліпшення експертизи цінності документів і комплектування ними держав-

них архівів. Доповідач зазначив, що план комплектування районних та міських архівів за 3 роки п'ятирічки виконано на 80%. Бісім державних архівів з 22 вже виконали п'ятирічний план прийому документів від установ. Проте стан упорядкування і зберігання документів в установах ще не скрізь відповідає сучасним вимогам. Доповідач спинився на завданнях, що стоять перед архівістами Сумщини, і заходах щодо контролю за роботою відомчих архівів і надання практичної та методичної допомоги установам у питаннях поточного діловодства, експертизи цінності та впорядкування документів. Він підкреслив, що головним у роботі архівних установ області має бути виконання постанови Ради Мі-

ністрів УРСР № 301 від 9 червня 1970 р. та відповідного рішення облвиконкому.

В обговоренні доповіді взяли участь 9 працівників держархівів, які підкреслили необхідність посилення методичної та практичної допомоги відомчим архівам.

На нараді працівники архівних установ підвели підсумки виконання соціалістичних зобов'язань у третьому, вирішальному році дев'ятої п'ятирічки, обговорили та взяли соціалістичні зобов'язання на 1974 р.

22 березня проведено семінар з питань теорії й практики архівної справи, на якому були заслухані лекції: «Фондування документів у районних та сільських установах», «Надання методичної допомоги та контроль за роботою відомчих архівів», «Управління архівами СРСР». Учасники семінару ознайомилися з новими державними стандартами в галузі діловодства та архівної справи.

Т. В. БЕЗПАЛОВА

НАРАДА ПРАЦІВНИКІВ АРХІВНИХ УСТАНОВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

13—15 травня у м. Каховка відбулася нарада-семінар працівників архівних установ Херсонської області, присвячена підсумкам виконання плану і соціалістичних зобов'язань на 1973 р. та завданням на 1974 р.

З доповіддю виступила завідувача архівним відділом Херсонського облвиконкому О. Н. Корольова, яка відмітила, що в третьому, вирішальному році п'ятирічки архівісти області досягли значних успіхів у комплектуванні державних архівів документальними матеріалами. План комплектування виконано достроково 20 грудня 1973 р., райміськдержархіви прийняли на державне зберігання 26 439 справ при плані 14 996. Особливо успішно працював у минулому році завідуючий Новокаховським

міськдержархівом В. Д. Гатинюк, якому за рішенням Головархіву УРСР і Республіканського комітету профспілки працівників держустанов за успіхи у виконанні і перевиконанні планових завдань на нараді-семінарі було вручено знак «Переможець соціалістичного змагання 1973 року».

З доповіддю про методику проведення експертизи цінності документальних матеріалів виступила директор облдержархіву О. Я. Дяченко. Різні питання архівної роботи порушили в своїх повідомленнях ст. інспектор архівного відділу Л. В. Виноградова, ст. наукові співробітники облдержархіву М. С. Іванова та О. М. Іваненко. Завідуючі міськрайдержархівами поділилися досвідом роботи.

Л. В. ВІНОГРАДОВА

УРОЧИСТІ ЗБОРИ У ФІЛІАЛІ ЗАКАРПАТСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ У м. МУКАЧЕВОМУ

У травні 1974 р. працівники філіалу Закарпатського облдержархіву провели урочисті збори, присвячені 175-річчю від дня народження великого російського поета О. С. Пушкіна. Учасники зборів заслухали доповіді про життя і творчість поета та про поширення його творів на Закарпатті в дорадянський період російською, українською та угорською мовами, відзна-

чення його ювілеїв до возз'єднання з Радянською Україною, переслідування видань творів поета фашистами. У доповідях було підкреслено, що широке ознайомлення трудящих Закарпаття з творчою спадщиною геніального поета стало можливим лише після возз'єднання Закарпатської України в єдиній Українській Радянській державі в складі великої сім'ї народів СРСР.

М. В. ДЕЛЕГАН

СОДЕРЖАНИЕ

К завершению издания 26-томной «Истории городов и сел Украинской ССР»	3
А. Г. Митюков — Советское архивное строительство на Украине в 1925—1930 гг. I Всеукраинский съезд архивных работников	10
Г. В. Стрельский — К вопросу о сохранении и использовании документов мемуарного характера о Великом Октябре на Украине	25
К 30-летию освобождения Советской Украины от немецко-фашистских захватчиков	
Л. Б. Пилькевич — Кинофотодокументы о борьбе за освобождение западных областей Украины	36
Н. А. Буцко — Донбасс восстанавливала вся страна	42
ДОКУМЕНТЫ	
Л. И. Апанович — К 100-летию со дня рождения Д. И. Ульянова	49
ОБМЕН ОПЫТОМ	
Е. П. Ляпунов (Черновцы) — Отбор на государственное хранение и научно-техническая обработка документальных материалов Черновицкого госуниверситета	54
И. Ю. Мартосенко (Харьков) — Создание объединенных архивных фондов в Харьковском горгосархиве	56
Е. П. Ковалева (Винница) — Тематика исследований документов Винницкого облгосархива	58
Чествование победителей в социалистическом соревновании	61
ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ	
Н. Н. Кравец (Черновцы) — Источники по истории крестьянского движения в Восточной Галиции во второй половине XIX в.	63
Д. С. Секиринский (Симферополь) — Документы фонда прокурора Симферопольского окружного суда — ценный источник по истории крестьянского движения в Таврической губернии конца XIX — начала XX в.	66
НОВЫЕ ПОСТУПЛЕНИЯ	
Л. И. Лелекова, М. А. Нестерец — Тернопольский облгосархив	70
М. А. Рябова — Харьковский облгосархив	71
М. В. Делеган — Филиал Закарпатского облгосархива в г. Мукачево	72
КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ	
В. Г. Сарбей — Архив Маркса и Энгельса, том XIV	75
О. М. Пазяк, Б. Д. Нененко — А. П. Коваль. Культура ділового мовлення. Писемне та усне ділове спілкування	77
О. Я. Мацюк (Львов) — Е. Л. Немировский. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров	78
По страницам зарубежных архивоведческих журналов	
В. П. Мисюра (Береговое) — Словацкий журнал «Slovenska archivistika»	81
ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ	
А. В. Кентий — В Коллегии Главархива УССР	84
И. П. Кравченко — Присуждение премии Главархива УССР за лучший научный труд	85
Н. Я. Петухов — В Главной редакционной коллегии «Истории городов и сел Украинской ССР»	85
К. И. Койфман (Винница), И. В. Субботина (Симферополь), Л. С. Бойцун (Тернополь), З. С. Орлова (Херсон) — К 30-летию освобождения Украины от немецко-фашистских захватчиков	86
А. Н. Аксенов — Ход республиканского смотра состояния делопроизводства и архивов в учреждениях и организациях культуры	89
Н. П. Гусева (Львов) — Семинар по вопросам научной работы во Львовском облгосархиве	90
И. Г. Кераσιди — Передвижная выставка ЦГАМЛИ УССР	90
Г. Н. Ключин — Научная конференция Киевского облгосархива	91
Э. Я. Яновский — Кустовое совещание в г. Харькове о работе хозрасчетных отделов	92
Ф. П. Спиридонов (Чернигов) — Кустовые семинары архивистов Черниговщины	93
Г. И. Борисова, Г. Д. Андросова (Черновцы) — Научная конференция, посвященная 125-летию восстания под руководством Лукьяна Кобылицы	94
Т. В. Беспалова (Сумы) — Совещание и семинар архивистов Сумщины	94
Л. В. Виноградова (Херсон) — Совещание работников архивных учреждений Херсонской области	95
М. В. Делеган (Мукачево) — Торжественное собрание в филиале Закарпатского облгосархива в г. Мукачево	95

«Архивы Украины» № 4 (на украинском языке). Научно-информационный бюллетень Главного архивного управления при Совете Министров УССР. Адрес редакции: 252601, Киев-110, ГСП, Солюменская, 24. Телефон: 76-81-33. Типография издательства «Київська правда», Киев, ул. Ленина, 19. Печ. листов 6. Усл. печ. листов 9,6. Уч-изд. листов 9,8. Тираж 19400. Зак. К-99. Цена 30 коп.

Передплачуйте

„АРХІВИ УКРАЇНИ“

на 1975 рік

«Архіви України» — науково-інформаційне періодичне видання Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР — систематично публікують статті, повідомлення та консультації з питань теорії і практики сучасного радянського архівознавства та джерелознавства, висвітлюють досвід роботи державних, партійних і відомчих архівів, міжнародні зв'язки архівних установ.

Під рубриками «Документи», «Огляд джерел», «Критика та бібліографія» і «Нові надходження» публікуються невідомі або маловідомі архівні документи, тематичні і пофондові огляди документальних матеріалів, рецензії на архівознавчі та документальні видання, інформації про поповнення державних архівів новими комплексами документів.

Багато корисних порад і настанов для своєї повсякденної роботи знайдуть в «Архівах України» працівники канцелярій установ, підприємств і організацій та працівники відомчих архівів, для яких запроваджено постійну рубрику «Діловодство».

«Архіви України» вміщують і розвідки та повідомлення з спеціальних історичних дисциплін — археографії, дипломатики, історичної географії, сфрагістики, геральдики, метрології, філігранології та інших.

«Архіви України» в роздрібну торгівлю не надходять. Їх можна тільки передплатити.

Періодичність «Архівів України» — 6 номерів на рік. Передплатна ціна на рік — **1 крб. 80 коп.**, ціна окремого номера — **30 коп.**

Індекс «Архівів України» в каталозі республіканських газет і журналів — 74003.

